శ్రియై నమః

శ్రీవిఖనసమహాగురవే నమః

శ్రీ వైఖానసభగవచ్ఛాస్త్రే

ఇలత్తూరి సుందరరాజభట్టాచార్యేణ విరచితః

ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారః

(శ్రీనివాసదీక్షితేన్ద్రచరిత్రసహితః)

గౌరవసంపాదకులు

వేదాచార్య సన్నిధానం సుదర్శన శర్మ

కులపతులు, శ్రీవేఙ్కటేశ్వరవేదవిశ్వవిద్యాలయము

సంపాదకులు

శ్రీ ఎన్.ఎ.కె. సుందరవరదన్

ఆచార్య వేదాన్తం శ్రీవిష్ణుభట్టాచార్యులు

శ్రీ వేదాన్తం గోపాలకృష్ణమాచార్యులు

డా॥ వాడపల్లి శ్రీనివాస దీక్షితులు

ఆచార్య అగ్నిహోత్రం శ్రీనివాసాచార్యులు

ప్రచురణ

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి

2021

Uttama Brahma Vidya Saraha

by

Sri Sundara Raja Bhattacharya

T.T.D. Religious Publication Series No. 1392

©All Rights Reserved

First Edition - 1998

Secound Edition - 2021

Copies :

Published by :

Dr. K.S. JAWAHAR REDDY, **I.A.S.,**

Executive Officer,

Tirumala Tirupati Devasthanams,

Tirupati.

D.T.P:

Publications division

T.T.D, Tirupati.

Printed at

Tirumala Tirupati Devasthanams Press

Tirupati.

ముందుమాట

"ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారః" అను ఈ గ్రంథం శ్రీసుందరరాజభట్టాచార్యుల వారిచే రచింపబడినది. ఇది వైఖానసాగమసాహిత్యపరంపరంలో అతిముఖ్యమైనది. ఈ గ్రంథం 10వ శతాబ్దిలో వైఖానసవిద్వన్మణులు శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారి పాదపద్మారాధనతత్పరులు అగు శ్రీశ్రీనివాస దీక్షితేంద్రులవారిచే రచింపబడిన ఉత్తమబ్రహ్మవిద్య అనుగ్రంథానికి సారరూపం.

ఈ గ్రంథం ఐదు అధికారాలతో కూడి ఉంది. పరంబ్రహ్మారాధనమే ఉత్తమబ్రహ్మవిద్య అని ఉపనిషన్మంత్రాల సమన్వయంతో సాగిన ఈ గ్రంథం వైఖానసతత్త్వోపదేశపరంపరలో అద్వితీయమైనదని చెప్పవచ్చు. విగ్రహారాధన విశిష్టత, శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి వారి యొక్క అర్చావతార ప్రాధాన్యత అనే అంశాలు స్పష్టంగా ఈ గ్రంథంలో వివరింపబడ్డాయి.

ఈ గ్రంథం 1916లో ఈగావారిపాలెం శ్రీవైఖానసగ్రంథమాలవారిచే మొట్టమొదటగా ప్రచురింపబడినది. 1998లో తి.తి.దే ప్రచురణగా ముద్రితమైన ఈ గ్రంథాన్ని ద్వితీయ ముద్రణగా ముద్రించేందులకుగాను పద-వాక్య-అక్షర దోషాలను తొలగించి శుద్ధప్రతిగా అందించినందులకు గాను తిరుపతి శ్రీవేంకటేశ్వరవేదవిశ్వవిద్యాలయ కులపతులు వేదాచార్య ఆచార్య సన్నిధానం సుదర్శనశర్మగారికి వీరి గౌరవసంపాదకత్వంలోగల వైఖానస విద్వజ్జన సంపాదకమండలికి నా కృతజ్ఞతలు. వైఖానసవాఙ్మయ ఉపదేశ విజ్ఞానదీపిక అగు ఈ గ్రంథం అర్చకులకు ఆచార్యులకు పరిశోధకులకు ఎంతో ఉపకరిస్తుందని నా విశ్వాసం.

తిరుపతి

శ్రీ డా. కె.యస్. జవహర్ రెడ్డి, I.A.S.,
కార్యనిర్వహణాధికారి
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు

శ్రీవేఙ్కటేశ్వర వేదవిశ్వవిద్యాలయము
(తి.తి.దే.ప్రోత్సాహితము, యు.జి.సి. ద్వారా ఆమోదితము)
తిరుపతి

సంపాదకీయం

శ్రీ వైఖానస భగవచ్ఛాస్త్రము వేదప్రభవమైన వాఙ్మయము. ఎందరెందరో మహానుభావులు తమతమ రచనలతో ఈ శాస్త్రాన్ని పరిపుష్టం గావించారు. అలా ఆవిర్భవించిన గ్రంథరత్నాలలో **"ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారః"** ఒకటి. ఈ గ్రంథ రచయిత సుందరరాజభట్టాచార్యులవారు. 10వ శతాబ్దంలో శ్రీనివాసదీక్షితులవారిచే రచింపబడిన ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యా అనే గ్రంథానికి ఇది సారరూపం.

ఈ ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారగ్రంథంలో ఐదు అధికారములు కలవు. అర్చనాప్రాధాన్యత, అర్చావతారవిశిష్టత, వైఖానసశాస్త్ర పరమవైదికత్వం, విగ్రహారాధనవిశిష్టత అను అంశములు శ్రుతిస్మృతిపురాణేతిహాస ప్రమాణములతో వివరించబడ్డాయి.

ఈ గ్రంథం ప్రప్రథమంగా 1916లో ఈగావారిపాలెం శ్రీవైఖానస గ్రంథమాలవారిద్వారా ముద్రితమైనది. దానిని 1998లో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వారు ప్రథమముద్రణముగా ముద్రించి వైఖానసలోకమునకు అందించారు.

ఈ గ్రంథాన్ని సాంగోపాంగంగ పరిష్కరించే అవకాశాన్ని తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వారు శ్రీవేఙ్కటేశ్వరవేదవిశ్వవిద్యాలయానికి ఇవ్వడం ఎంతో ముదావహం. ఇందుకు శ్రీ కార్యనిర్వహణాధికారి గారికి, సంయుక్త కార్యనిర్వహణాధికారి గారికి హృదయపూర్వకమైన కృతజ్ఞతలు తెలియజేయుచున్నాము.

ఈ గ్రంథం యొక్క పరిష్కరణలో సహాయబడిన విద్వద్వరేణ్యులు శ్రీ ఎన్.ఎ.కె. సుందరవరదన్, ఆచార్య వేదాన్తం శ్రీవిష్ణుభట్టాచార్యులు, శ్రీ వేదాన్తం గోపాలకృష్ణమాచార్యులు, డా॥ వాడపల్లి శ్రీనివాస దీక్షితులు, ఆచార్య అగ్నిహోత్రం శ్రీనివాసాచార్యులు గారలు. వారందరికి అభినందనలు. అక్షరాదిదోష సంశోధనాదులలో విశేష సహకారాన్ని అందించిన ప్రొఫెసర్ వేదాన్తం శ్రీ విష్ణుభట్టాచార్యులవారికి ప్రత్యేక ప్రశంసలు.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ద్వారా ప్రకాశింపజేయబడుతున్న ఈ గ్రంథం వైఖానసజగత్తుకు భగవదర్చనలో మిక్కిలి ఉపయుక్తంగా ఉండునని విశ్వసించి, సప్తగిరీశుడైన శ్రీ వేంకటేశ్వరునికి ప్రణమిల్లి ఆస్తిక లోకానికి ఈ పుస్తక కుసుమాన్ని అందిస్తున్నాము.

తిరుపతి
02-01-2021

ఆచార్య సన్నిధానం సుదర్శన శర్మ
కులపతి

ప్రస్తావన

ఉత్తమ బ్రహ్మ విద్యయనునొక గ్రంథమును తిరుపతి వాస్తవ్యులు, శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారి అర్చకులు అయిన శ్రీ శ్రీనివాసమఖి లేక శ్రీ శ్రీనివాస దీక్షితులుగారు వ్రాసిరి. ఆ పుస్తకము ఈ నాటికీ అచ్చు కాలేదు. ఆ గ్రంథములోని సారమును తీసి అందరికీ అందుబాటులోనుండునట్లు శ్రీ సుందరరాజభట్టాచార్యులవారు ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారమనెడి ఈ పుస్తకమును వ్రాసినారు. దీనిని పరిష్కరించి శ్రీ డి. శేషాచార్యులుగారు శ్రీ వైఖానస గ్రంథమాల, ఈగావారిపాలెం వారు 1916 సం.లో ముద్రించిరి. తరువాత ఇది ముద్రణకాలేదు. పుస్తకములు ఎక్కడా దొరుకుట లేదు.

81 సం.ల తర్వాత దీనిని ముద్రించు భాగ్యము కలిగినది. ఈ మహత్కార్యమును చేబట్టిన శ్రీయమ్.క్షీరరామలింగేశ్వర వినాయక్, ఐ.ఏ.యస్, కార్యనిర్వహణాధికారి, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వారికి, దేవస్థాన పాలకమండలి వారికి, శ్రీ యన్.యస్. రామమూర్తి, ఎడిటరు గారికి నమస్సుమాంజలులు.

ఈ గ్రంథ సేకరణ చేసి గ్రంథ ముద్రణలో అత్యంత సహాయపడిన శ్రీ దీవి విఖనసాచార్యులు, సెక్రటరీ, శ్రీ వైఖానస దివ్యసిద్ధాన్త వివర్ధినీసభ తిరుమల వారికి, గ్రంథముద్రణ ప్రూఫులు చూసి సహాయపడిన శ్రీ దీవి వేంకట రామాచార్యులు, గుంటూరు వారికి కృతజ్ఞతలు. గ్రంథముద్రణ చక్కగా గావించిన శ్రీ కిషోర్ ప్రభల గారికి ఆశీస్సులు.

ఉత్తమ బ్రహ్మవిద్యాసారమను నీ గ్రంథము అయిదు ఆధ్యాయములు కలది. ఇందులో బ్రహ్మవిద్య అనగా శ్రీ వైఖానసాగమమని వివరించి ఆ

ఆగమమునకు మూలపురుషులైన శ్రీ విఖనస మహామునిని గురించియూ, ఆ ఆగమములోని భగవదర్చనా విషయములను గురించియూ విపులముగా చెప్పబడినది.

భగవదారాధన ముక్తిహేతువనియూ, వేదాంత సారమంతయూ "భక్త్యా భగవంతం నారాయణమర్చయేత్'' అను సూక్తిలో కలదనియూ సప్రమాణముగా వివరించబడినది.

ఈ గ్రంథము ఆస్తికమహాశయులకుల్లాసమును, నాస్తికులకు చక్కని వివరణములను అందించుచున్నది. భగవదారాధన ప్రాశస్త్యమును చక్కగా తెలియచెప్పుటచే అందరికీ ఉపయోగపడగలదు.

బుధజన విధేయుడు,

తిరుమల **మాడంబాకం కృష్ణస్వామి శ్రీనివాసభట్టాచార్యులు**

23-12-97 తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన ఆస్థానపండితులు

పీఠిక

శ్రియఃపతియును, నవాప్తసమస్తకాముడును, సకల కల్యాణగుణ గణాలంకారుడును, నిఖిల జగదుత్పత్తి స్థితిలయలీలుడును, సమస్త నిగమ వేద్యుండునగు శ్రీమన్నారాయణమూర్తి సకల చేతనోజ్జీవమునకై శ్రీవేంకటాచల ప్రభృతిదివ్యక్షేత్రములయందర్చారూపమున నవతరించి రక్షించుచూ గొంత కాలమునకు కలిప్రభావముచే అర్చామహిమ తిరోహిత మగుటందెలిసి తానే స్వచరణ కమలయుగళ సపర్యాసక్తహృదయులగు శ్రీమద్గోవిందాచార్యుల వారివలన రుక్మిణియను సతీలలామంబున పుత్రరూపముగా నవతరించి శ్రీనివాసదీక్షిత సమాహ్వయమునంది సకల కలాకలాపుడై అనేక సద్గ్రంథముల రచించి దుర్మతముల ఖండించి యుత్తమబ్రహ్మవిద్యయను గ్రంథరూపముననర్చావతార వైభవమును వెల్లడిపరిచిరి. అయ్యది బ్రహ్మప్రాప్తి సాధనములగు విద్యలలో నెల్లనుత్తమ యగుటచే తమపేరును సార్థకపరచుకున్నది. దీనియందు గలయర్థము సకల జనులకు దెలియకుండుటంజూచి శ్రీరామభద్రస్తుత్యాద్యనేక గ్రంథనిర్మాతలగు శ్రీసుందర రాజభట్టాచార్యులవారు పరమానుగ్రహముచే నుత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారమను నీ గ్రంథమును కృపచేసిరి.

ఇయ్యదియధికార పంచకముచే విరాజిల్లుచున్నది. అందు ప్రథమాధి కారమున "బ్రహ్మాదేవానాం" అను నుపనిషద్వాక్యార్థ వివరణమున దేవతలలో మొదటివాడును, ప్రపంచకర్తయును, లోకరక్షకుడును నగు బ్రహ్మ అనగా విఖనో మహామునియుండెను. ఆయన సమస్త విద్యలకు మూలభూతమైన బ్రహ్మవిద్యను అనగా శ్రీవైఖానసాగమమును, జ్యేష్ఠపుత్రుడగు నథర్వునికి అనగా భృగుమహామునికి నుపదేశించెను. అను నియ్యర్థమును శ్రుతిస్మృతి

పురాణములచే, స్థిరపరచి యీ భగవదారాధనమును, ధర్మార్థకామ మోక్షములకు నిరపేక్షమైన యుపాయమునుగా నిర్ణయించిరి.

ద్వితీయాధికారమున ఆరాధనమునకు ముఖ్యావశ్యకమైన విగ్రహ నిర్మాణమును గురించియు, విగ్రహమునందు భగవత్తాదాత్మ్యమును గురించియు, శ్రీశాస్త్రోక్త కర్షణాది ప్రతిష్ఠాన్త పూర్వక్రియల ముఖ్యా వశ్యకతను గురించియు, ననేక ప్రమాణములను, యుక్తులను కనపరుచుచు, స్వల్పమతిగల వారికే ప్రతిమార్చనమావశ్యకమను దుర్వాదమును ఖండించిరి.

తృతీయాధికారమున ప్రతిమార్చనక్రియాతత్పరులకే బ్రహ్మవేత్తలలో నుత్తమత్వమును, శ్రీమన్నారాయణునికే ముక్తిప్రదానాధికారమును, దేవతాంతరోపాసకులకును, తత్తద్దేవతాంతర్యామియై కామితముల భగవంతుడే యిచ్చునను విషయమును, తురీయాశ్రములకుంగూడ నర్చారాధనము ముఖ్యమనుటయును, శ్రీమద్గాయత్రీ మంత్రమునకు శ్రీవైఖానసశాస్త్రోక్త పంచమూర్త్యనుసరణముగా నర్థనిర్ణయమును, ఉద్ధార మంత్రములు లేకుండుటచే నీశాస్త్రమునకు వైదికత్వస్థాపనమును, భగవదారాధనమునంద ప్రపన్నులకధికారము లేదనియును, దేవతాంతర ప్రసాదభక్షణ నిషేధంబును, స్థిరపరచిరి.

చతుర్థాధికారమున బ్రహ్మచతుర్ముఖత్వాదిరహిత మునివేషధారియై శుద్ధసత్త్వము నవలంబించి, భగవంతుని విశేషముగ ధ్యానించిన కారణమున విఖనో మహాముని యను నామమునొంది భగవంతుని వలన తదారాధనము నధిగమించుటయు, పిదప భృగ్వాది మునుల సృజించి వారలకునుప దేశించుటయు, శ్రీవైఖానసాగమమన్యూనానతిరేకముగా నుపనిషదర్థమును బోధించుటచే నుపనిషత్తుల యొక్క మారు రూపమనియును, ఇట్టి

శాస్త్రమును ప్రప్రథమమున ప్రవర్తింప జేయుటచే శ్రీవిఖనోమహామునికి వేదాంతాచార్యులలో నగ్రగణ్యతము సంభవించుటయు ఏతదాగమవేత్తలకు నుభయ వేదాంతిత్వ సిద్ధియు, శ్రీసూత్రమునకు నారాయణైకపరత్వమును నిరూపించుటయు, బోధాయనాపస్తంబమను యాజ్ఞవల్క్య శౌనక హారీతాది మహర్షి బృందము శ్రీవిఖనస్సూత్రోక్తధర్మములను ప్రమాణతమములుగా నంగీకరించుటయు, శ్రీపారమాత్మికోపనిషదర్థములతోనితరోపనిషదర్థము లను పొందుపరచుటయు, మున్నగు ననేక విషయములు విస్తరింపబడెను.

పంచమాధికారమున పంచమవేదమను ప్రసిద్ధిజెందిన శ్రీమహాభార తాంతర్గతానుశాసనికపర్వమునందలి, భీష్మునిచే ధర్మజునకు బోధింపబడిన పుండరీక నారద సంవాద రూపమగు భగవదారాధన ప్రకరణమునకర్థవివరణ వ్యాజముచే పూర్వోక్తాధికార చతుష్టయమునందలి విషయములు సంగ్రహింపబడెను.

ఈ గ్రంథమునందలి విషయసూచిక దిఙ్మాత్రమేగాని, సర్వాధికారముల యందును, సర్వవిషయములు తత్తత్ప్రకరణానుకూలముగా ననేకావాంతర విషయములతో పొందుపరుపబడియున్నవి.

గ్రంథద్రష్టలకు విశదములు కాగలవియును, గ్రంథవిస్తర భీతిచేతను నింతటితో విరమించితిమి.

ఇట్లు విన్నవించు విద్వజ్జనవిధేయులు

ఉ.చ. శ్రీనివాస భట్టాచార్యులు

బొమ్మకంటి వీరరాఘవాచార్యులు

శ్రీవిఖనస పరబ్రహ్మణే నమః

శ్రౌతస్మార్తాదికం కర్మ నిఖిలా యేన సూత్రతం।
తస్మై సమస్తవేదార్థ విదే విఖానసే నమః॥

విషయసూచి

విషయః	పుటసంఖ్య
I. ప్రథమాధికారః	
1. మంగళాచరణం	01
2. ఉపోద్ఘాతః	01
3. బ్రహ్మణో విఖనో వైఖానసశబ్దవాచ్యత్వం	02
4. భృగోరథర్వశబ్దాభిధేయత్వం	03
5. బ్రహ్మవిద్యాయాః భగవదారాధనరూపత్వం	04
6. భగవదారాధనస్య మోక్షోపాయత్వం	05
7. అర్చనస్య కర్మాంగత్వం మోక్షోపాయత్వం చ	06
8. బ్రహ్మజ్ఞానమాత్రస్య అముక్త్యుపాయత్వం	09
9. అర్చనద్వైవిధ్యం	10
10. అర్చనేనైహికాముష్మికసిద్ధిః	12
11. సమూర్తార్చనస్య శ్రైష్ఠ్యం	13
12. నవవిధభక్త్యావర్చనస్య ప్రాధాన్యం	13
13. మానసికార్చనస్య కృతయుగవిషయత్వం	14
14. అర్చనరూపక్రియావతామేవవరిష్ఠత్వం	15

II. ద్వితీయాధికారః

1.	బింబక్లృప్తిప్రకారః	18
2.	శ్రీవేంకటేశవైభవవర్ణనం	18
3.	శిలాయామర్చావతారః	21
4.	'ప్రతిమాస్వల్పబుద్ధినా' మిత్యస్యాపపాఠత్వం	23
5.	ప్రతిమార్చనే శ్రుత్యాదిప్రమాణం	25
6.	అర్చాయాం అవతారత్వం	30
7.	శ్రీశాస్త్రోక్తప్రతిష్ఠాయా ఆవశ్యకత్వం	35
8.	శ్రీసూత్రోక్తనిర్గుణాశ్రయణాదీనాం సమీచీనార్థః	37
9.	కాఠకోపనిషన్మంత్రాణాం విగ్రహారాధనపరత్వం	42

III. తృతీయాధికారః

1.	క్రీడాశబ్దస్యార్థాంతరస్వీకారేఽనుపపత్తికథనం	45
2.	ఉపనిషత్ప్రతిపాదితపురుషశబ్దస్య నారాయణవాచకత్వం	49
3.	అర్చనస్య మోక్షఫలత్వే శ్రుతయః	53
4.	జన్మరహితస్యాపి పరమాత్మనోఽర్చావతారే ప్రమాణాని	53
5.	పరమాత్మనశ్శిలాదిప్రతిమాతాదాత్మ్యే శ్రుతయః	54
6.	సన్యాసినామపి భగవదారాధనే శ్రుతయః	55
7.	గాయత్ర్యా భగవత్పరత్వం	56
8.	శ్రీవైఖానసశాస్త్రస్య పరమవైదికత్వం	58
9.	ప్రపన్నానామేవ భగవదర్చనాధికారః	60

IV. చతుర్థాధికారః

1. శ్రీవిఖనోమునేః పరమవేదాంతాచార్యత్వం 66

2. శ్రీ వైఖానసశాస్త్రస్య ముండకాద్యుపనిషదస్సమాన విషయకత్వం 76

3. విగ్రహారాధనసమర్థనం 88

4. శ్రీ వైఖానసానామేవాజన్మసిద్ధపరమైకాంతిత్వం 107

5. సర్వాశ్రమభిర్విష్ణోరర్చనీయత్వం 111

6. శ్రీ వైఖానసశాస్త్రస్య శాండిల్యోపనిషదుపబృంహణత్వం 116

V. పంచమాధికారః

1. ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారసంగ్రహః 120

శ్రీనివాసదీక్షితేంద్రచరిత్రమ్ 130

*****

శ్రియై నమః

శ్రీ విఖనసమహాగురవే నమః

ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారః

I. ప్రథమాధికారః

1. మంగళాచరణం

నమో విఖనసే తస్మై నారాయణతనూభవే।
యేన శ్రుతీస్సమాలోచ్య సూత్రం హరిపరం కృతమ్॥ ౧
వన్దే తస్య మనస్సృష్టాన్ మునీన్ శ్రీశాస్త్రతత్పరాన్।
భృగుం మరీచిమత్రిం చ కాశ్యపం చ మహామునిమ్॥ ౨
శ్రీ శ్రీనివాసమఖినం వన్దే వేదాన్తదేశికమ్।
ఉద్ధృతం శ్రుతిదుగ్ధాబ్ధేర్యేనార్చామహిమామృతమ్॥ ౩
జనకం మామకం వన్దే కృష్ణైక నియతవ్రతమ్।
యో మాం తనుభువం శ్రీమద్రామభద్రకరే న్యధాత్॥ ౪
ధనంజయరథారూఢం పాపతూలధనంజయం।
ప్రపద్యే ప్రార్థయన్ జ్యోతిస్తస్యైవారాధనం ధనం॥ ౫

2. ఉపోద్ఘాతః

ఇహఖలు శ్రీ వైఖానసకులమణిదీపస్సర్వతంత్ర స్వతంత్రశ్రీవేంకటేశ పదారవిన్ద సపర్యానిరతహృదయశ్రీమచ్ఛ్రీనివాసాధ్వరీ వేదాన్తదేశిక శ్శారీరకమీమాంసాభాష్యే “భగవదారాధనమేవశ్రేయాన్ ముక్త్యుపాయ” ఇతి నాతివిస్తరం నిర్ధార్య తదేవ ప్రపంచయితుకామ ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాఖ్యం గ్రంథమచీకలత్. స తు లేఖక ప్రమాదాదవిశుద్ధ రూపస్సమభూత్.

తద్విశోధనాయ బహూనాం కోశానా మనుపలంభాల్లబ్ధకోశదృష్టాని శ్రుతిస్మృత్యాదిప్రమాణాని స్వదృష్టాని చ తాని యథామతి మేళయిత్వా తదభిప్రాయానుసరణేన సజ్జనప్రీతయే ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారో నామ గ్రంథః ప్రణీయతే.

అత్ర సంతః ప్రహృష్యేయుర్యేగుణస్పృహయాలవః।
పురోభాగీ తు నో హృష్యేద్యస్య నాస్తి దయాలవః॥

3. బ్రహ్మణో విఖనో వైఖానస శబ్దవాచ్యత్వం

ఓమ్ ***"బ్రహ్మాదేవానాం ప్రథమస్సంబభూవ విశ్వస్య కర్తా భువనస్య గోప్తా, స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యా ప్రతిష్ఠామథర్వా య జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహ"*** ఇతి ముండోపనిషది శ్రూయతే. అత్ర బ్రహ్మేతి చతుర్ముఖః ప్రతిపాద్యతే. స ఏవ విఖనో విఖనస వైఖానసాది శబ్దవాచ్యశ్చ. వ్యాసనిఘంటౌ

"వైఖానసో విఖనసో విఖనాశ్చ విరించన" ఇత్యభిధీయతే.

శ్రీభాగవతే **"విఖనసాऽర్థితో విశ్వగుప్తయ"** ఇతి.

తస్య తథాత్వం చ భగవత్సంభూతత్వాత్. భగవాన్ హి ప్రథమం విఖనోవైఖానశబ్దవాచ్యః.

"ధేనుర్వహాణామదితి స్సురాణాం బ్రహ్మాఋభూణాం విఖనా మునీనా"

మితి శ్రుతిః. మునీనాం, హిరణ్యగర్భాణామిత్యర్థః అణ్డబహుత్వాద్బహువచనమ్. అణ్డప్రభృతిభిన్నో హిరణ్యగర్భః, విఖనా నారాయణో, జన్మకారణమిత్యర్థః. ఏవంనారాయణస్య విఖనశ్శబ్దవాచ్యత్వం సిద్ధం. తథా స వైఖానశబ్దవాచ్యశ్చ. భారతే

శ్లో. "యత్తస్మిన్నుపలభ్యం తు తత్తేజస్త్రయీ మయమ్.।
తద్వైఖానః పరంబ్రహ్మ ఇతి వేదవిదో విదు॥" రితి.

తత్ర సహస్రనామాధ్యాయే "వైఖానసస్సామగాయన" ఇతి చోక్తత్వాత్. విభాగాత్పూర్వం సమస్తానాం వేదానాం చ వైఖానస శబ్దవాచ్యత్వం భగవత్సం భూతత్వాత్. సీతోపనిషది - ***"హరేర్ముఖాన్నాదః, తన్నాదాద్బిందుః, బిందోరోంకారః, ఓంకారాత్పరతోరామ వైఖానసపర్వతః,*** తత్పర్వతే కర్మజ్ఞానమయీభిర్బహుశాఖా భవంతి, తత్రత్రయీమయం సర్వార్ధదర్శనం, ఋగ్యజుస్సామరూపత్వాత్త్రయీతి పరికీర్తితా" ఇత్యారభ్య

శ్లో. "వైఖానసఋషేః పూర్వం విష్ణోర్వాణీసముద్భవే"

దిత్యాదికం శ్రూయతే. వైఖానసఋషేః, బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః తస్యైవ వైఖానసశబ్దవాచ్యత్వాత్. ఉచ్యతేచ

శ్లో. "వేదానాం వ్యసనాత్పూర్వం ప్రాగ్రూపం మిళితంతు యత్,।
తాం తు వైఖానసీం శాఖామితి వేదవిదోవిదు॥" రితి.

4. భృగోరథర్వశబ్దాభిధేయత్వం

ఏవంచ విఖనాః అధర్వాయ, భృగవే ఇత్యర్థః. తస్యైవ జ్యేష్ఠ పుత్రత్వాత్. శ్రూయతే చ -

"అధర్వాణో భృగవస్సోమ్యాస" ఇతి.

అధర్వ శబ్దోఽకారాన్తో నకారాన్తశ్చ ప్రయుజ్యతే. మన్త్రికోపనిషది -

శ్లో. "మన్త్రోపనిషదం బ్రహ్మపదక్రమ సమన్వితం,।
పఠంతి భార్గవాహ్యేతేహ్యథర్వాణో భృగూత్తమా॥" ఇతి.

అత్రహ్యుపనిషది భగవదారాధనరూప బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిపాద్యతే. బ్రహ్మణా భృగ్వాదిభ్యః పూర్వం భగవదారాధనముక్తమితి బహుభిర్వాక్యై రవగమ్యతే. భాగవతే, ఏకాదశ స్కంధే - "క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం ప్రభో!" ఇత్యారభ్య "పుత్రేభ్యోభృగుముఖ్యేభ్యో యదాహ భగవా

నజః" ఇతి భగవన్తముద్ధవః పృచ్ఛతి. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామితి, సర్వాసాం విద్యానాం ప్రతిష్ఠా మూల భూతా మిత్యర్థః, ఉత్తమామితియావత్. బ్రహ్మవిద్యాం, జపహూతార్చనధ్యానాత్మికామిత్యర్థః అత్రాగ్రేశ్రూయతే

5. బ్రహ్మవిద్యాయాః భగవదారాధనరూపత్వం

మ. – "తస్మాదాత్మస్థం హ్యర్చయేద్భూతికామ" ఇతి –

"క్రియావా నేష బ్రహ్మ విదాం వరిష్ఠ" ఇతి చ విధీయతే చ భగవతా విఖనసా సూత్రే మోక్షోపాయతయా భగవదర్చనం "భక్త్యా భగవంతం నారాయణ మర్చయేత్తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయత" ఇతి. విజ్ఞాయతే, ఉదాహృత శ్రుత్యాదిభ్యస్సమవగమ్యత ఇత్యర్థః నను 'విద జ్ఞాన' ఇతి ధాతోః కృపి విద్యాశబ్దోనిష్పద్యతే; సామాన్యేన బ్రహ్మజ్ఞానస్య మోక్షసాధన త్వాయోగాత్. భక్తిధ్యానాదిరూప జ్ఞానవిశేషో వివక్షావిషయోఽస్తు కథమర్చనాది క్రియాయా బ్రహ్మవిద్యాత్వంస్యా? దితిచేదుచ్యతే;– [శ్రు.]

"యన్మనసా ధ్యాయతి, తద్వాచా వదతి, తత్కర్మణా కరోతి" ఇతి.

వాగ్వ్యాపార కాయిక వ్యాపారయోశ్చ జ్ఞానమూలకత్వాద్విద్యాత్వం సంగచ్ఛతే భగవద్గీతాయామ్

శ్లో. "కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదకర్మణి చ కర్మ యః।
స బుద్ధిమాన్ మనుష్యేషు స యుక్తః కృత్స్నకర్మకృ॥" దితి.

[భాష్యమ్.] "అకర్మ శబ్దేనాత్ర కర్మేతరత్ ప్రస్తుత మాత్మజ్ఞానముచ్యతే. కర్మణి క్రియమాణ ఏవ ఆత్మజ్ఞానం యః పశ్యేత్, అకర్మణి చాత్మజ్ఞానే వర్తమాన ఏవ యః కర్మ పశ్యేత్, కిముక్తం భవతి? క్రియమాణమేవ కర్మాత్మయథాత్మ్యాను సంధానేన జ్ఞానాకారం యః పశ్యేత్, తచ్చ జ్ఞానం కర్మణ్యంతర్గతతయా కర్మకారం యః పశ్యే దిత్యుక్తం, భవతి. క్రియమాణే హి కర్మణి కర్తృభూతాత్మ యాథాత్మ్యానుసంధానేన తదుభయం సంపన్నం

భవతి. ఏవమాత్మ యాథాత్మ్యానుసంధాన గర్భం కర్మ యః పశ్యేత్, స బుద్ధిమాన్ కృత్స్న శాస్త్రార్థవిత్, మనుష్యేషు స యుక్తః మోక్షాయార్హః, స ఏవ కృత్స్నకర్మకృత్ కృత్స్నశాస్త్రార్థకృత్" ఇతి. ఏవం సామాన్య కర్మస్వాత్మ యాథాత్మ్యానుసన్ధానేన జ్ఞానాకారతాం పశ్యతాం యుక్తత్వే సతి, భగవదర్చనాది క్రియాస్వాత్మనో భగవచ్ఛేషతానుసన్ధానేన భగవద్విషయరతి రూప జ్ఞానవిశేషాకారతాం పశ్యతాం యుక్తతమత్వే కస్సంశయః? అత ఏవ ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతిః క్రియావా నేషబ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇతి శ్రూయతే. ఉచ్యతే చ – "భక్త్యా భగవంతం నారాయణ మర్చయే" దితి. కించ విద్యాశబ్దోఽత్ర ఋగాదిష్వపి ప్రయుజ్యతే [శ్రు.] "ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హస్మయద్బ్రహ్మవిదో వదంతి పరాచైవాపరా చ, తత్రా పరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వవేద" ఇత్యాదినా. ఏవమపర విద్యాస్వరూప ముక్త్వా తతః పరవిద్యాఽభిధీయతే – "అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యత" ఇతి. యయా బ్రహ్మప్రాప్తి సాధన భూతయా – భగవదారాధన క్రియారూపయా, తదక్షరమధిగమ్యతే, సా పరావిద్యేత్యర్థ.

6. భగవదారాధనస్య మోక్షోపాయత్వం

నను అస్యాముపనిషది [శ్రు.]

"ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ"

ఇతి యజ్ఞరూపాః ప్లవాస్సంసారోత్తారణే అదృఢా ఇతి శ్రూయతే. కథం భగవద్యజ్ఞస్య ముక్త్యుపాయత్వమభిధీయత? ఇతి చేదుచ్యతే. హన్త! తత్ర భగవదారాధనత్వమననుసన్ధాయ ఫలేచ్ఛయా కృతాని కర్మాణి నిన్ద్యన్తే, నతు సద్వారకతయా క్రియమాణా భగవదారాధనరూపా యజ్ఞాః; తేషా మపి మోక్షసాధనతయా, ప్రతిపాదితత్వాత్, గీతాయాం

శ్లో. "అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః।
స సన్న్యాసీచ యోగీ చ న నిరగ్నిర్నచా క్రియః" ॥ ఇతి

"స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ" ఇతి చ. తథాసత్య ద్వారకతయా కృతం భగవద్యజనం మోక్షోపాయ ఇత్యత్ర న హి సంశయః . ఉదాహృతాయాః "ప్లవా......" ఇత్యాది శ్రుతేరయమర్థః యేషు – అవరం శ్రౌతకర్మాపేక్షయా కించిదపకృష్టం, కర్మనిషేకాదికం, అష్టాదశేత్యుక్తం, ఏతే ఫలాపేక్షయా కృతా యజ్ఞరూపాః ప్లవా అదృఢా ఇతి, ఏనాం శ్రుతిమనుసృత్య భగవతా విఖనసా సూత్రే – "అథ నిషేకాది సంస్కారాన్వ్యాఖ్యాస్యామ ఋతుసంగమన గర్భాధానే"త్యారభ్య "పాణిగ్రహణా" నీత్యష్టాదశ సంస్కారాశ్శారీరకర్మాణ్యష్టాదశ విహితాని.

7. అర్చనస్య కర్మాంగత్వం మోక్షోపాయత్వం చ

నను కర్మయోగో భక్తియోగ జ్ఞానయోగశ్చేతి త్రివిధా యోగా ఉచ్యంతే. తత్ర భక్తియోగస్య శ్రైష్ఠ్యం చ ప్రతిపాద్యతే – *"యోగినా మపి సర్వేషాం మద్గతేనాంతరాత్మనా,* శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత" ఇతి. భగవాన్ విఖనాః కర్మవిధానప్రకరణే భగవదర్చనం విధత్తే. తతస్తస్య తత్రైవాంతర్భావో యుక్తః తథా సత్యర్చనస్య కథం శ్రేష్ఠ్య? మితి చేదుచ్యతే. తత్రార్చనం విధాయ "యజ్ఞేషు విహీనం తత్సపూర్ణం భవతీ"తి తస్య సర్వయజ్ఞ పూరకత్వమభిదాయ పశ్చాత్ "భక్త్యా భగవంత" మిత్యాదినా మోక్షోపాయత్వం ప్రతిపాద్యతే. తతస్తస్య కర్మాంగత్వం న ముక్త్యుపాయత్వ విరోధి. ఉద్గీథోపాసనవత్. ఏతదుక్తం. భవతి. ఛాందోగ్యే [శ్రు.]"ఓమిత్యేత దక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథోపాసనం క్రత్వంగాశ్రయం శ్రూయతే. శారీరక మీమాంసాయాం [సూత్రం] ***"తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేఃపృథఘ్యప్రతిబంధః ఫలమితి.*** అయమర్థః – తన్నిర్ధారణస్య ఉద్గీథోపాసనస్య నియమో న భవతి; తద్రహితస్యాపి క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్. తదుపాసనస్య క్రతుఫలాత్పృథగప్రతిబంధరూపం ఫలమితి. తత్ర యథోద్గీథోపాసన రహితస్యాపి క్రత్వనుష్ఠానదర్శనేన తదుపాసనస్య క్రతు ఫలాత్పృథగ్వీర్య

వత్తరత్వఫలం, తథాఽత్రభగవదర్చనారహితస్యాపి కర్మానుష్ఠానదర్శ నేనార్చనస్య కర్మఫలాదన్యత్తత్సంపూర్తిరూపం ఫలం భవతి. తదాహస్ఫుటం – “యజ్ఞేషు విహీనం తత్సంపూర్ణం భవతీ” తి. తతో విశేష భక్తి విశిష్టస్య తస్య ముక్త్యుపాయతయా ముక్తిఫలకత్వముచ్యతే. – “భక్త్యా భగవంత” మిత్యాదినా. ఇదమత్రావధేయం, యే తావత్సూత్రకారేణ యజ్ఞసంపూర్తయే అర్చనం విహిత మనుష్ఠేయమితి సామాన్యజ్ఞానేన భగవంతమర్చయంతి తేషామర్చనం తదంగభూతం సత్తత్పూర్తయే కేవలం కల్పతే. యే తు శ్రుతి స్మృతి పురాణ భగవచ్ఛాస్త్రై స్సూత్రకారవచనైశ్చ పరమాత్మనో నారాయణస్య జగత్కారణత్వాదికం – పరమయా భక్త్యా తదర్చనస్య ముక్త్యుపాయత్వం – ప్రపన్నైరవశ్యకర్తవ్యత్వం చ జ్ఞాత్వా నియత వ్రతాః ఫలాభిసంధిరహితా శ్చార్చయంతి, తేషాం మోక్షైక సాధనతయా భగవదర్చనం ప్రధానం భవతి. యథా – [శ్రు]

“ఓ మితి బ్రహ్మ, ఓమితీదగ్ం సర్వం, ఓమిత్యేవం, ధ్యాయథ”

ఇత్యాదిశ్రుతిభిః ప్రణవస్య బ్రహ్మాత్మకతాం విజ్ఞాయ త్రిమాత్రకం తముపాసీనానాం తన్మోక్షసాధనతయా ప్రధానం. భవతీతి ఏవంచ భక్తియోగే అర్చనం ప్రధానమ్. యథా క్రతుప్రకరణ గృహీతస్యాప్యుద్గీథోపాసనస్య ముక్త్యుపాయత్వం న హీయతే. తథాకర్మప్రకరణే విహితస్యాప్యర్చనస్య తథాత్వం నహీయతే. అతోఽర్చనమపి క్వచిదంగత్వమేవేతి న దోషః, లోకేచ ప్రధానభూతోఽపి మహారాజ స్తత్పుత్రవివాహాది సమయేషు సభాయా మప్రాధాన్యం ప్రాప్నోతి. తేన తస్య కిం ప్రాధాన్యహానిః? భక్తి యోగేఽర్చనస్య ప్రాధాన్యం భగవతాఽపి గీయతే

“మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు” ఇతి.

‘మన్మనాభవేతి’ నైరంతర్యేణ ధ్యానం, విధాయ తతో ‘మద్భక్తో మద్యాజీభవే’ది తి ధ్యానమాత్రేఽపరితుష్యన్ భగవాన్ పరమకృపాలుస్స్వపద

ప్రాప్తిప్రధానతయాఽర్చనం విధత్తే. తతో విహితః ప్రణామస్తు పూజాంతే కర్తవ్యతయా తదంగభూత ఏవ న హి పూజాయాం ప్రణామస్య ప్రాధాన్యమ్, అపిత్వంగత్వ మేవ. అత ఏవ భగవాన్ విఖనాః పూజాదౌ పూజాన్తే చ ప్రణామం విధత్తే. అత్ర "క్రియావా నేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇతి శ్రూయతే క్రియా నామ వ్యాపారః స చ మానసో వాచికః కాయిక శ్చేతి త్రిధా భవతి. పరమాత్మ విషయ త్రివిధ వ్యాపారవాన్ బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠ ఇత్యుచ్యతే. తత్త్రితయం చ విశదయతి ముండకోపనిషది

మ. "త మే వైకం జానథాత్మానమన్యా. వాచో విముంచ థామృతస్యైష సేతుః, అరా ఇవ రథనాభౌ సంహతా యత్ర నాడ్యః స ఏషోఽన్తశ్చరతేబహుధా జాయమాన, ఓమిత్యేవం ధ్యాయథాత్మానం స్వస్తి వః పరాయ తమసః పరస్తా" దితి.

అత్ర జానథ ధ్యాయథ ఇతి తమసః పరస్తాద్వర్తమానస్యాత్మనః పరమాత్మనో నారాయణస్య స్వరూప జ్ఞానధ్యానరూప వ్యాపారోవిహితః. అన్యా వాచో విముంచథేతి భగవత్కీర్తన స్తోత్రవచనాని వినాఽన్యాసాం వాచాం త్యాగో విహితః తేన కీర్తనస్తుతి రూపవాచిక వ్యాపారో విధేయ తయాభిప్రేతః. [శ్రు] **"తస్మాదాత్మస్థం హ్యర్చయే ద్భూతికామ"** ఇతి

"ఉపాసతే పురుషం యేహ్యకామాస్తేశుక్రమేతదతివర్తంతి ధీరా" ఇతి

చార్చనారూపకాయిక వ్యాపారో విహితః. ఏవమశ్రుతం వ్యాపార త్రయం విధత్తే భగవాన్ విఖనాః – "తం యజ్ఞ పురుషం ధ్యాయన్ పురుషసూక్తేన సంస్తూయ ప్రణామం కుర్యా" దిత్యారభ్య "నారాయణ మర్చయే" దిత్యంతేన. తథా భగవాన్ వాసుదేవశ్చాహ –

శ్లో. "సతతం కీర్తయంతో మాం యతంతశ్చ ధృఢవ్రతాః,।
నమస్యంతశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసత॥" ఇతి.

"యతంత ఇత్యస్య మత్కర్మస్వర్చనాదికేషు భవననందన వనకరణాది కేషు చ ధృఢసంకల్పా యతమానా" ఇత్యాది భాష్యం. భాగవతే –

శ్లో. "శ్రుణ్వన్ గృణన్ సంస్మరయంశ్చ చింతయన్నామాని రూపాణి చ మంగళాని తే,।
క్రియాసు య స్త్వచ్చరణారవిందయో రావిష్టచిత్తో న భవాయ కల్పతే"॥

ఇతి. అత్ర క్రియాస్వితి స్వాశ్రమోక్త కర్మస్వపిభగవన్నామ కీర్తనాదీనాం భవధ్వంసకత్వముచ్యతే. తథా సతి కింపునర్భగవత్క్రియాసు తేషాం తథాత్వం? న చ [శ్రు] "బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్"।

8. బ్రహ్మజ్ఞానమాత్రస్య అముక్త్యుపాయత్వం

ఇత్యాదిభిర్వేదనమాత్రస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయత్వముచ్యతే, కిమర్థ మర్చనాదిక? మితి వాచ్యం. న హి వయం బ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రతివేదన మాత్రం నోపాయ ఇతి బ్రూమః పరం తు వేదనం నామ భక్తిరూపం విశేషజ్ఞాన మిత్యుక్తం, తత్తు మనోవ్యాపారమాత్రం, తన్మాత్రవదపేక్షయా బ్రహ్మవిషయ వాచిక కాయిక మానస వ్యాపారవంతశ్శ్రేష్ఠా ఇతి. శ్రేష్ఠత్వ ప్రయోజనం చ బ్రహ్మసాయుజ్య ప్రాప్తిః. యదాహ శ్రీశాస్త్రే భగవాన్ మరీచిః – "అథ సమారాధనంచతుర్విధం జపహుతార్చన ధ్యానానీ" త్యారభ్య, జపాది లక్షణముక్త్వా – "తేష్వర్చనం సర్వార్థ సిద్ధిద" మిత్యభిధాయ – "విష్ణ్వర్చన మేవ కర్తవ్యం నాన్యథాపరమపదప్రాప్తి" రితి. పరమ శబ్ద వాచ్యత్వం వైకుంఠస్యైవయుక్తం ఉచ్యతే హి – "ఆమోద ప్రాప్తి స్సాలోక్యం ప్రమోద ప్రాప్తిస్సామీప్యం సమ్మోదప్రాప్తిస్సారూప్యం వైకుంఠప్రాప్తిస్సాయుజ్య " మితి. జపాదిష్వర్చనస్య ప్రాధాన్యాదేవ భగవాన్ విఖనాస్తదేవ పరమపద ప్రాప్తౌ ముఖ్యోపాయతయా విధత్తే – "నారాయణ మర్చయే" దితి. ఉచ్యతే చ

శ్లో. "అగ్నిహోత్రాశ్చ వేదాశ్చ తథా యజ్ఞా స్సదక్షిణాః।
హరేర్నిత్యార్చనస్యైతే కోట్యంశే నాపి నో సమాః॥" ఇతి.

శ్లో. "సర్వేఽపి వైదికాచారా స్సర్వే యజ్ఞా స్తపాంసి చ,।
విష్ణుపూజావిధేర్భేదా స్తత్కర్మఫలదో హరిః॥"

ఇతి వచనేన సర్వయజ్ఞానాం భగవత్పూజా భేదత్వేఽపి సమూర్తార్చనస్య సమానభవంతీత్యర్థః. ఆరాధనం ద్వివిధం, అమూర్తం సమూర్తం చేతి.

9. అర్చనద్వైవిధ్యం

తథోచ్యతే - ***"అమూర్తేతి సమూర్తేతి ద్వివిధా సాచ నామతః, అమూర్తాఽగ్న్యాహుతిః ప్రోక్తా సమూర్తాబింబపూజన"*** మితి. అగ్న్యావాహుతి రూపాయజ్ఞా స్సద్వారక భగవత్పూజా. తత్రతత్రోక్త దేవతాన్తర్యామితా ద్వారా తదారాధనాపేక్షయా సమూర్తార్చనస్య సాక్షాదారాధనత్వాదద్వారకత్వం శ్రైష్ఠ్యం చ, అద్వారకారాధన క్రియావతాం బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠతయా భగవల్లోకేషూత్కృష్ఠ భూతవైకుంఠ ప్రాప్తిరుచ్యతే. శ్రీ విష్ణుపురాణే మరీచిరాహ

శ్లో. "అనారాధితగోవిందైర్నరై స్థానం నృపాత్మజ,।
నహి సంప్రాప్యతే శ్రేష్ఠం తస్మాదారాధయాచ్యుతం॥. అంగిరాశ్చ

శ్లో. "యస్యాన్తస్సర్వమేవేదమచ్యుతస్యావ్యయాత్మనః,।
తమారాధయ గోవిందంస్థానమగ్ర్యం యదిచ్ఛసి॥ పులస్త్యశ్చ

"పరంబ్రహ్మ పరంధామ యోఽసౌ బ్రహ్మపురం తథా, తమారాధ్య హరిం యాతి ముక్తిమభ్యేతి దుర్లభం". శ్రీభాగవతే ఏకాదశే - ***"యమాదిభిర్యోగపథై రాన్వీక్షక్యా చ విద్యయా, మమార్చోపాసనాభి ర్వానాన్యై*** **ర్యోగ్యం స్మరేన్మునిి"** రితి. అస్య వ్యాఖ్యాప్రకారః - "ఆన్వీక్షక్యాపదార్థ ద్వయశోధనేన - మమార్చనధ్యానాదిభిర్వా," వాశబ్దే నాస్య పక్షస్య స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి, ఏతైరుపాయైర్యోగ్యం వరం ఆత్మానం మామనుస్మరేత్,

నాన్యైః అతోఽన్యన్న కుర్యాదిత్యర్థః" ఇతి. జపహోమ రూపారాధనమపి ప్రత్యేకం ద్వివిధం భవతి అద్వారకం సద్వారక మితి. తత్రాష్టాక్షరద్వాదశాక్షర పురుషసూక్త పారమాత్మికాదిమన్త్రజపోఽద్వారకం, ఇతర మన్త్రజపస్స ద్వారకం. ఉక్తమన్త్రై ర్హోమోఽద్వారకం, ఇతర మన్త్రైర్హోమ స్సద్వారకం. శ్రీశాస్త్రే మరీచిరాహ – "సావిత్రీ పూర్వం వైష్ణవమృచం భగవంతం ధ్యాత్వాఽభ్యసేత్సజపః అగ్నౌ హోమో హుతం, గృహే దేవాయతనే వైదికైర్మంత్రైః ప్రతిమాదిషు పూజయేత్తదర్చనం, అష్టాంగయోగ మార్గేణ జీవాత్మనా పరమాత్మ చింతనం ధ్యాన" మితి. అత్రహోమస్యాపి సావిత్ర్యాదయ ఏవమన్త్రా గ్రాహ్యాః సావిత్ర్యా భగవత్పరత్వమగ్రే వ్యక్తీకరిష్యతే. భాగవతే ఏకాదశే

శ్లో. "విధినాపి హితేకుండే మేఖలావర్తవేదిభిః,।
అగ్నిమాధాయ పరితస్సమూహేత్పాణినోదితం॥"

ఇత్యారభ్య "జుహుయాన్మూలమన్త్రేణ షోడశర్చావదానతః" ఇత్యంతం హోమో విహితః. తత్రాఘారస్తు శ్రీ వైఖానససూత్రవిధినా కార్యః, తస్య సర్వప్రయోగాణాం సమన్త్రకతయా భగవత్ప్రియతమత్వాత్. మన్త్రబాహుళ్యే భగవత్కీర్తనం హి బహుళంభవతి –

శ్లో. "వేదాక్షరాణి యావన్తి పఠితాని ద్విజాతిభిః।
తావన్తి హరినామాని కీర్తితాని నసంశయః॥"

ఇత్యుక్తేః యద్యపి "యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మీ" తి భగవదుక్తేర్జపస్య శ్రైష్ఠ్యమవగమ్యతే; తథాపి తస్యాపి పూజాయా మనుప్రవేశాద్భగవచ్చింతన సంభవాచ్చ. సమస్తకరణ వ్యాపార స్సర్వేశ్వర విషయస్సంభవతీతి తస్యాశ్శ్రేష్ఠ్యంయుజ్యతే. ఏకాదశస్కంధే, అర్చనాన్తే "మూలమన్త్రం జపేద్బ్రహ్మ స్మరన్నారాయణాత్మక మితి" జపోఽపి విధీయతే. న చ భగవదర్చన మాముష్మిక ఫలమాత్రకమితి శంక్యం;

10. అర్చనేనైహికాముష్మికసిద్ధిః

అకామతః కృతేఽపి భగవత్ప్రసాదే నైహిక భోగస్యాపి సంభావ్యత్వాత్. న హి తథాసతి మోక్షవిరోధః; పూర్వేషాం కేషాంచిద్భక్తానాం భగవత్సం కల్పేనోభయత్రసిద్ధదర్శనాత్. భాగవతే – ***"అర్చన్నుభయతస్సిద్ధిం మత్తో విందత్యభీప్సితా"*** మితి భగవద్వచనాత్. క్రతుశ్చాహ –

శ్లో. "యో యజ్ఞపురుషో యజ్ఞో యోగో యః పరమః పుమాన్,।
తస్మింస్తుష్టేయదప్రాప్యం కిం తదస్తి జనార్దన॥" ఇతి

"కి మలభ్యం భగవతి ప్రసన్నే శ్రీనికేతన" ఇతి చ. భక్తవత్సలే పరమ కారుణికే పురుషోత్తమే ఇహ చ భోగాన్ దత్వా ముక్తిం చ దాతు ముద్యుక్తే కో వా రోద్ధుం శక్నుయాత్? కిం చ శ్రీ వైఖానసవిధినార్చనం భోగమోక్షయోః సిద్ధయే భవతీతి శ్రీశాస్త్రే ప్రపంచితం. అత ఏవాహ మరీచిః – "తేష్వర్చనం సర్వార్థ సాధక" మితి. శ్రూయతే చైవం

"నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, య మే వైషవృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వాం" ఇతి. స్వయమేవ భగవానాహ

"దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తితే" ఇతి. ఉచ్యతే చాభియుక్తైః –

"యథావదధికారిణాం యజనదానహోమార్చనాభరన్యసన భావనాప్రభృతిభిస్సమారాధితః, ఫలం దిశతి దేహినామితి హి సంప్రదాయ స్ఫుటం శ్రుతిస్మృతి గురూక్తిభిర్నయవతీభిరాభాతి న" ఇతి. న చ సర్వేషాం సత్కర్మణాం భగవదారాధనతయాఽను. సంహితానాం ముక్త్యుపాయత్వే సతి కిం పృథక్ప్రతిమారాధనే నేతివాచ్యం.

11. సమూర్త్యార్చనస్య శ్రైష్ఠ్యం

ఉక్తం హి ప్రతిమార్చనస్యాద్వారకారాధనతయా శ్రేష్ఠత్వం కించ, శ్రీ శాస్త్రే జ్ఞానకాండే ప్రకారాంతరేణ చౌత్కృష్ట్య ముచ్యతే -

శ్లో. “అన్యత్ర త్వాం సమారోప్య యదుపాసా విధీయతే,।
సా విధిః ప్రచ్యుతాజ్ఞేయా తవ తత్త్వం తథైవచ,॥
త్వయి సర్వం సమారోప్య యదుపాసా విధీయతే,।
సా వృత్తిస్సకలా జ్ఞేయా తవ తత్త్వం త వైవ హి॥” ఇతి.

అగ్నీంద్రాదౌ భగవంతమారోప్య తదుపాసనం నాతీవ మంగళం. భగవతి సర్వంసమారోప్య తదుపాసనం యత్తదతీవ మంగళమిత్యర్థః, [శ్రు]

మ. “యత్ర విశ్వంభవత్యేకనీడం, యస్మిన్ దేవా అధి విశ్వే నిషేదుః, బ్రహ్మైవ భూతానాం జ్యేష్ఠం తేన కోర్హతి స్పర్ధితుం, బ్రహ్మదేవా స్త్రయస్త్రిగ్ంశద్బ్రహ్మన్నింద్ర ప్రజాపతీ. బ్రహ్మన్హ విశ్వాభూతాని నావీవాంత స్సమాహితాః”.

“నారాయణే భగవతి తదిద” మిత్యాది శ్రుతి స్మృతిభ్య ఇతి భావః. నను “శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోస్స్మరణం పాదసేవనం, అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్యమాత్మ నివేదనమ్” ఇతి॥

12. నవవిధభక్త్యావర్చనస్య ప్రాధాన్యం

శ్రవణాదీనాం మధ్యేఽర్చనమపి సామాన్యేన గృహీతం, కథమస్య శ్రైష్ఠ్యమితిచేదుచ్యతే. తత్రాపి తస్య ప్రాధాన్యాదేవ మధ్యే నివేశనం. శ్రవణాదీని. చత్వారి పూర్వత్ర, వందనాదీని చత్వారి పరత్ర చాభిహితాని. తాని తు పూజాంగాని. తేషాం యథా తదంగత్వోపపత్తిర్న తథా తస్యేతరాంగత్వోపపత్తిః . *‘సతతం కీర్తయన్తో మాం యతంతశ్చ ధృఢవ్రతాః। నమస్యంతశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసత”* ఇతి భగవద్వచనే ఉపాసత ఇత్యర్చనమేవాభి

ధీయతే. నమస్కారస్య తదంగత్వేనై వోపపత్తేః. యతనం చ తదుపయుక్తపుష్పా ద్యాహరణరూపం యుక్తం. తదేవ పంచకాలవిద ఉపాదానమితి వదన్తి. నను

శ్లో. "ధ్యాయన్కృతే యజన్ యజ్ఞైస్త్రేతాయాం ద్వాపరేఽ ర్చయన్,।
యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సంకీర్త్య కేశవ॥"

మితి కలియుగే కీర్తనస్య సర్వసాధనత్వముక్తం, కథం తదర్చనస్యే? తి చేదుచ్యతే। భాగవతే

శ్లో. "కలౌ కృష్ణం త్విషా కృష్ణం సాంగోపాంగాస్త్ర పార్షదం,।
యజ్ఞైస్సంకీర్తనప్రాయైర్యజంతి హి సుమేధస॥"

మితి యజనాంగతయా సంకీర్తనముచ్యతే. అస్య వ్యాఖ్యా ప్రకారః *"సంకీర్తనప్రాయై స్తోత్రబహులైర్యజ్ఞైరర్చనైర్యజంతీ"* తి. భగవాంశ్చ తథోపదిశతి – "మద్యాజీమాం నమస్కుర్వితి". ఏవంచ ప్రతిమార్చనమేవ సర్వప్రధానం. ప్రతిమాం వినా యత్ స్తోత్రవందనాదికం క్రియతే తద్భిత్తిం వినా చిత్రలేఖనం భవతి, న చ

13. మానసికార్చనస్య కృతయుగవిషయత్వం

బాహ్యకరణ వ్యాపారస్యైవ ప్రతిమాపేక్షా, నత్వంతఃకరణవ్యాపారస్య ధ్యానస్యేతి వాచ్యం, తస్య నిరాలంబనతయా స్థిరత్వాసంభవాత్. అత ఏవోచ్యతే – "ఏవం సదాధ్యాతుమశక్యత్వాత్ప్రతిమాదిష్వావాహ్యార్చయే" దితి – "సాలంబం సగుణం శ్రేష్ఠ" మితిచ. భగవాంశ్చాహ ***"అవ్యక్తా హి గతిః దుఃఖం దేహవద్భిరవాప్యతే"*** ఇతి. అతో యదుచ్యతేఽ వ్యక్తోపాసనం. తత్సర్వం కృతయుగే సంభూతాన్ మాసోపవాసాదివ్రతశక్తాన్ మనోవశీకరణ చణాన్ప్రత్యభిహితం. తే హి యావదస్థి తావత్ప్రాణ వంతః హన్త! తేషా మపి దుస్సాధ్యమవిచ్ఛిన్నధ్యానం ముక్త్యుపాయం వాచా పరం వదన్తో

దైవవంచితాః కలౌ భగవంతమసమర్చ్య పతంతి మృత్యుముఖ ఇతి వయం దూయామహే. అథవా తథాబుద్ధి రపి భగవతైవ దేయా. "దదామి బుద్ధియోగం త" మితి హి తేనోచ్యతే కిం చ, "బ్రహ్మవిదాప్నోతీ" త్యాది శ్రుతిషు బ్రహ్మ విదాం బ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యతే. తత్రాప్నోతేః బ్రహ్మణః కర్మత్వం వక్తవ్యం. "కర్తురీప్సితతమం కర్మ" ఇతి సూత్రం. కర్తుః క్రియయాఽఽప్తు మిష్టతమం కర్మసంజ్ఞం స్యాదితి తదర్థః క్రియా ద్విధా – అంతఃకరణ వ్యాపార రూపా, బాహ్యకరణ వ్యాపారరూపాచేతి. భగవత్ప్రాప్తి సాధనభూత క్రియా జపాదయః తత్రాపి ప్రధానభూతా క్రియా భగవదర్చన రూపా. [శ్రు]

"అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే, యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్య మగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం, నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరా"

ఇతి శ్రుత్యాఽక్షర శబ్దవాచ్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనతయాఽర్చనక్రియా విధీయతే. నచ యయేతి యచ్ఛబ్దేన విద్యైవ పరామృశ్యతే, సా తు జ్ఞానధ్యానాదిరూపా వక్తవ్యా,

14. అర్చనరూపక్రియావతామేవ వరిష్ఠత్వం

కథమర్చనరూపే? తి శంక్యం. [శ్రు] ***"క్రియావా నేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ"*** ఇత్యగ్రే హి శ్రూయతే. బ్రహ్మవిదో నామ బ్రహ్మ జ్ఞానధ్యానాదిపరాః. తేషాం చ మధ్యే క్రియావతాం శ్రేష్ఠత్వముచ్యతే. అత్ర క్రియావచ్ఛబ్దేన గృహీతాస్తద్వ్యతిరిక్తక్రియాపరా ఏవ వక్తవ్యాః, అపిచ క్రియాశబ్దో బాహ్యేంద్రియ వ్యాపార ఏవ ప్రాయః ప్రయుజ్యతే.

"చరితక్రియా జ్ఞాన యోగేషు చతుర్షు పూజామార్గేష్వి"తి శ్రీశాస్త్రే క్రియాశబ్దేన కేవల మర్చనరూపక్రియైవాభిధీయతే; జ్ఞానయోగయోః పృథగ్గ్రహణాత్. తథా భాగవతే – "క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం విభో" ఇత్యర్చనమేవానుయుజ్యతే.

అతో నిరుపాధికః క్రియాశబ్దో బాహ్యకరణ వ్యాపారే వర్తతే. క్రియావానిత్యతః పూర్వం "ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతి" రితి వర్తతే. తత్ర ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మా నారాయణోఽ భిధీయతే. తస్మిన్ రతిర్నామ భక్తిః.

తేన క్రీడా నామ తేనార్చారూపేణ విహారః సచార్చనాలంకరణ వీథీప్రదక్షిణాది రూపః. క్రీడా హి బాహ్యసాధన సాపేక్షా, రతిస్తన్నిరపేక్షా, తదుభయ క్రియావాన్ బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠ ఇతి సుతరాముపపద్యతే.

ఇత్థంచ - కేవలం బ్రహ్మజ్ఞాన ధ్యానరతా బ్రహ్మవిదః, జపహుతార్చన ధ్యానరతా బ్రహ్మ విద్వరిష్ఠాః, ఇత్యస్మద్భాష్యసిద్ధాన్తస్సజ్జన హృదయంగమః. భగవదాశయంచ పర్యాలోచయన్తు విద్వాంసః. సహి "మన్మనా భవే" తి తైలధారావదవిచ్ఛిన్న స్మృతి సంతానరూపం ధ్యానం విధాయ "మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు" ఇతి భక్తిరూపమనోవ్యాపారేణ సహ స్వ యజనం తదంగతయా నమస్కారం చ బాహ్యేంద్రియ వ్యాపారం విధత్తే.

తదుభయవిధ వ్యాపార ఏవ పరమపదప్రాప్తి సాధన క్రియేతి పరమకారుణికస్య వాసుదేవస్యాశయః. తథోపదిశతి పరమభాగవతో భీష్మస్సుసుహృదే ధర్మసూనవే - "తమేవచార్చ యన్నిత్యం భక్త్యా పురుషమవ్యయ" మిత్యాదినా. ఏతాముత్తమబ్రహ్మ విద్యాం సాంగం భగవాన్మరీచి శ్రీశాస్త్రే స్ఫుటం ప్రతిపాదయతి. తథాహి - తత్రప్రథమం ***"తస్య భావస్తత్వం, తస్య పరబ్రహ్మణః పరమాత్మనో నారాయణస్య భావస్తత్వ"*** మిత్యారభ్య నిష్కళసకళ స్వభావమభిధీయతే. తతో బ్రహ్మేశాదీనాం నారాయణస్య చ విస్ఫులింగానామగ్నేరివాంశాంశిభావః కథ్యతే. తతః పరమపురుషస్యైవ లక్ష్మ్యా అపి పారమ్యం, భగవల్లోకస్య చాతుర్విధ్యం, వైకుంఠలక్షణంచ ప్రతిపాద్యతే. పశ్చాదాత్మనోదేహ వైలక్షణ్యద్యోతనాయ దేహోత్పత్తి ప్రకార గర్భపరిణామ జన్మాదికముచ్యతే.

తదను నాడీ స్వరూపం. హృదయకమల ప్రకార తదంతర్జ్వలిత వహ్ని శిఖామధ్య పరమాత్మస్థిత్యాదికం ప్రపంచ్యతే. అనంతరం జీవాత్మకృత్య పునర్జన్మ హేత్వాదికమీర్యతే. అథ మోక్షోపాయభూత చతుర్విధపూజా మార్గమాయా విమోచన సాలోక్యాది ప్రకారా నిగద్యంతే.

పశ్చాద్యమాద్యష్టాంగ యోగం ప్రతిపాద్య, మోక్షే భక్త్యా భగవదర్చనం పరమోపాయ ఇతి సిద్ధాంతః ప్రదర్శ్యతే. సర్వథా భగవదారాధనం ముక్తే స్సాధనతమమితి విదాం కుర్వంతు సంతః.

ఇతి శ్రీరామభద్రదాసదాసస్య శ్రీ వైఖానసాత్రేయకులతిలక శ్రీ వరద రాజసూరినందనస్య శ్రీకృష్ణాంబికాగర్భసంభవస్య శ్రీ విఖనసాచార్య చరణారవిందస్మరణజనిత శ్రీమన్నారాయణ పారమ్యావగమస్య సుందర రాజస్య కృతిషూత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారే ప్రథమాధికారః

* * *

శ్రియైనమః
శ్రీవిఖనసమహాగురవేనమః

ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారః

II. ద్వితీయాధికారః

1. బింబక్లృప్తిప్రకారః

అథాదృశ్యత్వాదిగుణవిశిష్టస్యాంతరబ్రహ్మమూర్తేర్బ్రహ్మరుద్రాదిభి రప్యుపాసితుమశక్యత్వా త్తమౌపనిషదం వేషం విహాయ సర్వేషా ముపాసన యోగ్యతయాఽ ర్చరూపేణావతరతశ్శ్రీనివాసస్య బింబక్లృప్తి ప్రకార ప్రతిపాద్యతే. బింబం మండలం, తస్యక్లృప్తి స్సమర్థనం, "క్లృపూ సామర్థ్యే" ఇతిధాతోః క్తిన్ ప్రత్యయః, అత్ర బింబశబ్దేన మండలస్థః పురుషః ప్రతిపాద్యతే. క్లృప్తి స్తదాకృతి నిర్మాణమ్. ***"యఏషోంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే"*** ఇతి శ్రుత్యా సూర్యమండలే పరమ పురుషస్థితిరుచ్యతే. యద్యపి ***"తేనేదంపూర్ణం పురుషేణ సర్వ"*** మితి. సర్వత్ర పురుషవ్యాప్తిశ్శ్రూయతే తథాపి తస్య విశేషేణ సాన్నిధ్యం స్థానత్రయే శ్రూయతే

2. శ్రీవేంకటేశవైభవవర్ణనం

"అంభస్యపారే భువనస్య మధ్యే నాకస్య పృష్ఠే మహతో మహీయాన్" ఇతి. అపారే, అంభసి మహార్ణవే, భువనస్య మధ్యే శ్రీ వేంకటద్రౌ, నాకస్య పృష్ఠే పరమపదే చ, మహతో మహీయాన్, పరమపురుషో వర్తత ఇత్యర్థః తథోచ్యతే వారాహేచ – "అంభస్యపారే భువనస్య మధ్యే నాకస్య పృష్ఠే భువి వేంకటాద్రౌ" ఇతి. భువనస్య మధ్య ఇతి శ్రుత్యర్థ ఏవ భువి వేంకటాద్రా వితి ప్రకాశితః. ***"అరాయికాణే వికటే గిరిం గచ్ఛ సదాన్వే శిరింబిఠస్య***

సత్వభిః, తేభిష్ట్వాచాతయామసీ" తిచశ్రుతిః. హే అరాయి ఐశ్వర్యరహితే, కాణే ఏకాక్షి, వికటేగిరిం వేంకటగిరింగచ్ఛ, అరాయిత్వాది హేతుభూత పాపనివృత్త్యర్థమితి భావః. పారమాత్మికోపనిషది – ***"రయిః కకుద్మాన్విదధ ద్వినష్టం రయిమద్విధానం*** **తస్మై కకుత్రే వికటాయ పిత్రే స్వాహే" తి.** రయిః ఐశ్వర్యరూపః స కకుద్మాన్, వృషభాచలవాన్ యద్వా – శ్రేష్ఠః, వినష్టం యేన కేన ప్రకారేణ యస్మై కస్మైచిత్ వినష్టం పదార్థం, వరప్రదానాదినా, విదధత్ ప్రాపయన్, రయిమద్విధానం, [శ్రు.] ***"ఋచ స్సామాని యజూంషి, సాహిశ్రీ రమృతాసతా"*** మితి రయిశబ్దేన వేదా ఉచ్యన్తే. తద్వతాం విధానం విధిరూపో యః తస్మై కకుత్రే కకుది స్థితాయ వికటాయ వేంకటేశాయ, పిత్రే, రక్షకాయేత్యర్థః. యద్యపి విద్యన్తే బహూని భగవత్క్షేత్రాణి భూమౌ, తథాపి శ్రీ వేంకటేశస్య దివ్యమంగళ విగ్రహత్వాత్తత్ క్షేత్రస్య ప్రాధాన్యం. భవిష్యత్పురాణే శ్రీ వేంకటగిరిమాహాత్మ్యే

శ్లో. "చిరంతనేషు క్షేత్రేషు ముక్తిత్రయ ముదాహృతం,।
సాయుజ్య ముక్తి రానంద ప్రాప్తిశ్శ్రీశైలమస్తకే॥" ఇతి.

ముక్తిత్రయం సాలోక్యాది ప్రాప్య రూపం, శ్రీశైలః, వేంకటాద్రిరిత్యర్థః . ***"భూగోళమధ్యే ద్రవిడేషు పుణ్యే శ్రీవేంకటాద్రిర్గతిరేవనాన్యా"*** ఇతిచ. వారాహే

శ్లో. "యాశ్చసప్తమహాపుర్యః కీర్త్యన్తే మోక్ష దాయికాః,।
తా వేంకటాద్రిపర్యన్తగ్రామ కోట్యంశశక్తయః॥" ఇతి.

వేంకటేశస్య వేదాన్తప్రతిపాద్యతయా వేదాన్తభాష్యాదిషు ప్రాక్తనా ఆచార్యా శ్శ్రీనివాసం తమేవానుసందధతే –

శ్లో. "అఖిలభువన జన్మస్థేమ భంగాదిలీలే
వినతవివిధభూత వ్రాతరక్షైక దీక్షే।

శ్రుతి శిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే
భవతు మమపరస్మిన్ శేముషీ భక్తిరూపా॥"
'నిరుపమగుణసిన్ధుర్నిత్యలక్ష్మీసమేతో
నిఖిలనిగమవేద్యో నిస్తులో వేంకటేశః।
నిజచరణసమర్చాసక్తభక్తౌఘరక్షీ నివసతు
హృదయే మే స్వాంఘ్రిభక్తిం వితన్వ" న్నితి.

చక్షురాద్యగోచరస్య బ్రహ్మణః ఉపాసనశక్యతాధిగమాయ బింబక్లృప్తి శ్రూయతే, కఠోపనిషది.

శ్రు – "న సంధృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనం,
హృదామనీషా మనసాఽభిక్లృప్తోయ ఏతత్ విదురమృతాస్తేభవన్తి"

ఇతి. అస్య విష్ణోః, రూపం, సంధృశే సందర్శన విషయే, నతిష్ఠతి, అనేన తస్య రూపమస్తీత్యవగమ్యతే. కశ్చిదేనం చక్షుషా న పశ్యతి, తర్హికథ ముపాసితుం శక్యస్స్యాదిత్యత్రాహ – హృదా, పరమాత్మనో హృదయస్యైవ శ్రుతిరూపత్వాత్ శ్రుతిప్రమాణేనేత్యర్థః మనీషా, మనస ఈష్టే ఇతి మనీట్, తేన మనునేత్యర్థః మనుస్స్మర్తౄణాం ముఖ్యః, తద్గ్రహణేన సకలస్మృతయ ఉచ్యంతే, స్మృతి ప్రమాణేనేత్యర్థః. మనసా, మనశ్శబ్దేన భృగ్వాదిమునయ ఉచ్యంతే, తద్వచన రూపశ్రీశాస్త్రప్రమాణేనేత్యర్థః, అభిక్లృప్తః బింబరూపేణ కల్పితః, ఇతి, యే విదు, స్తే అమృతా భవన్తి. అథవా హృచ్ఛబ్దేన సకల శ్రుతి స్మృతిశ్రీశాస్త్రశిల్పాదీనామభిప్రాయో గృహ్యతే, తేన తమనుసృత్యేత్యర్థః . మనీషా ఆచార్యబుద్ధ్యా, విభక్తిలోపశ్ఛాందసః. మనసా శిల్పిచిత్తేనచ, అభిక్లృప్త ఇతి. భగవదవతార రహస్యవేదినాం సంసారబంధమోచనం నిగద్యతే – "అవతారస్య, సత్యత్వ" మిత్యారభ్య – "ఇతి జన్మరహస్యం యో వేత్తి ముక్తో భవేదిహే" తి. అర్చారూపమప్యవతారవిశేష ఏవ.

శ్లో. "అర్చాత్మనాఽవతీర్ణం మాం జానంతోఽపి విమోహితాః।
కృత్వా దారుశిలాబుద్ధిం గచ్ఛంతి నరకాయుత॥"

మిత్యన్యత్ర భగవద్వచనాత్. పరమాత్మనస్సాకారత్వే శ్రుతిః – ***"య ఏషోంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుష"*** ఇత్యాదిః స్మృతిస్తు – "సువర్ణవర్ణం రక్తాస్యం రక్త నేత్రం సుఖోద్వహ" మిత్యాదికం. అభిక్లిప్త ఇతి. శ్రుత్యర్థం విశదయతి

3. శిలాయామర్చావతారః

సూత్రే భగవాన్ విఖనాః – "షడంగుళాదహీనం తద్రూపం కల్పయిత్వే" త్యాదినా. శిలోత్పత్తిస్తత్ర రూపవిధానం చ శ్రూయతే – "అద్భ్యస్సంభూత" ఇత్యారభ్య ***"తత్పురుషస్య విశ్వ మాజాన మగ్ర"*** ఇత్యంతం. అయమర్థః – అపాం పృథివ్యాశ్చ రసాత్ సారభాగాత్ సంభూతః, ఉపల ఇత్యర్థఃతస్య జలభూమిసారరూపత్వాత్. విశ్వకర్మణః బ్రహ్మణస్సకాశాత్ సమవర్తత సమీచీనరూపేణావర్తత, బ్రహ్మణస్సంకల్పవశాత్సమీచీనా శిలా జాయత ఇత్యర్థః తస్యోపలస్య త్వష్టారూపం విదధత్, అకరోదిత్యర్థః. తత్ తథారూపకల్పనం, పురుషస్య అగ్రే ఆజానం జన్మ, ఆవిర్భావ ఇతి యావత్. ఏవం పరమపురుషావిర్భావ జ్ఞానస్య ముక్తిప్రదత్వం శ్రూయతే – "త మేవం విద్వానమృత ఇహ భవతీ" తి. పాద్మపురాణే వేంకటగిరి మాహాత్మ్యే ఏకోనత్రింశాధ్యాయే ఏతద్విషయప్రకరణమారభ్య

శ్లో. "వరాహరూప విభవః పురాణః పురుషోత్తమః,।
ఉవాచ వచనం శ్రీమాన్ కరుణావరుణాలయః.॥

ఏతావాంస్తవ దృశ్యోఽహం తదధో న నృపాధిప" తదధోనేతి, జాన్వధో భాగేఽహం న దృశ్య ఇత్యర్థః.

శ్లో. "ఏతద్రూపం ప్రతిష్ఠాప్య శుద్ధయా శిలయానృప,।
తస్మై దేహ్యఖిలాన్ భోగాన్ పూర్ణో భూత్వా సుపుష్కలాన్.॥

శ్లో. అప్రాకృతాంగో విరజా స్సాత్వికోఽయ మితి స్మరన్,।
వైఖానసైర్మహాభాగైరర్చాపయ నరాధిప.॥

రాజన్నలమలం వ్యర్థప్రయత్నేనాతి భూయసా" ఇతి. అలమలం. అధోభాగ దర్శన విషయ ప్రయత్నో న కర్తవ్య ఇత్యర్థః. కఠోపనిషది ***"అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః"*** ఇతి యథా సర్వత్ర పరిపూర్ణస్య పరమాత్మన ఉపాసితుమశక్యతయా హృదయ ప్రమాణానుగుణ్యేనాంగుష్ఠ మాత్రత్వం ప్రతిపాద్య తదుపాసనే చోదయతి, తథా "హృదా మనీషే" త్యాదినా బింబక్లప్తిముక్త్వా తదుపాసనే చోదయతీతి బోద్ధ్యం. అస్యాశ్రుతేరన్యథాఽర్థ వర్ణనం న చారు; హృదా మనసేతి పృథగ్గ్రహణస్య ప్రయోజనాభావాత్, క్లప్తశబ్దస్వారస్యాభావాచ్చ. క్లప్తిర్నామ కల్పనం, రూపవత్కరణ మితి యావత్. అత ఏవాహ భగవాన్ విఖనాః – "రూపం కల్పయిత్వే" తి. అనేకత్ర బింబనిర్మాణం క్లప్తి శబ్దేనోచ్యతే. క్లప్తిశబ్దం భగవాన్ వ్యాసోఽపి వేదాన్తశాస్త్రే మూర్తి విషయ కల్పనే ప్రయుజ్క్తే "సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాది" తి. గారుడే

శ్లో. "యత్ర యత్ర చ దేవేశో రమతే చ స్వయం హరిః,।
తత్తద్దివ్య ప్రతిష్ఠాంతమితి విద్ధి సనాతనం.॥

సిద్ధమానుషయోరేవబింబక్లప్తి స్తథేష్యతే" ఇత్యాదావౌచిత్యాదర్థనిర్ణయః కార్యః పరమాత్మనశ్శిలాది ప్రతిమారూపేణావిర్భావే చ శ్రుతిః, యజుషి – ***"యతోవీరః కర్మణ్యస్సుదక్షో యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామః"*** ఇతి. అయమర్థః – వీరో విష్ణుః, "ఉగ్రం వీరం మహావిష్ణు" మితినృసింహతాపిన్యాం విష్ణోర్వీరత్వం ప్రసిద్ధం. "విష్ణోర్నుకం వీర్యాణీతి శ్రుతేః, "విష్ణునా సదృశోవీర్య" ఇతి శ్రీమద్రామాయణవచనాత్. కర్మణ్యః కర్మభిరారాధ్యః, సుదక్షః భక్తాభీష్టకరణసమర్థః, దేవకామః క్రీడాకామః, దివ్‌క్రీడే త్యాదిధాతోః, యుక్తగ్రావా, శిలారూపీత్యర్థః జాయత ఇతి. అపిచ – ***"పిశంగరూప స్సుభరో***

వయోధా శ్శృష్టీ వీరో జాయతే దేవకామః." అయమర్థః – "పిశంగ రూపస్సువర్ణవర్ణః, సుభరః సుఖేన భర్తుం శక్యః, వయసా గరుడేన ధ్రియత ఇతి వయోధాః, శృష్టీ బలవాన్, "శృష్టీతు బలవాన్‌బలీ" తినిఘంటుః దేవకామః జాయతే ప్రతిమారూపీ భవతి [శ్రు] "అశ్మాన మాఘణం ప్రపద్యే" ఇతి చ శ్రూయతే. అయమర్థః – ఆఘణం శిల్పినా శాస్త్రమనుసృత్య టంకేనోత్కీర్ణ రూపం, అశ్మానం పాషాణమయం, పరమాత్మానం ప్రపద్యఇతి. కేవలాశ్మనః ప్రపత్తవ్యా సంభవాత్. భారతే – ***"సురూపాంప్రతిమాం విష్ణోః ప్రసన్న వదనేక్షణాం, కృత్వాత్మనః ప్రీతికరీం సువర్ణరజతాదిభిః తా మర్చయే"*** దితి. ముండోపనిషది – "ఆవిస్సన్నిహితం గుహాచరం నామ మహత్పదమత్రైతత్స మర్పిత" మితి. అయమర్థః – గుహాచరం నామ హృదయ గుహావర్తితయా ప్రసిద్ధం, బ్రహ్మ విష్ణ్వాఖ్యం, తస్యైవ హృదయస్థత్వాత్. త్రిశిఖబ్రాహ్మణోపనిషది – "సంపూర్ణ కుంభ వద్దేహం కుంభయే న్మాతరిశ్వనా, పూరణాన్నాడయ స్సర్వాః పూర్యన్తే మాత రిశ్వనా. ఏవంకృతే సతి బ్రహ్మన్ చరన్తి దశ వాయవః, హృదయాం భోరుహం చాపి వ్యాకోచం భవతి స్ఫుటం, తత్ర పశ్యేత్ప రాత్మానం వాసుదేవమకల్మష" మితి. ధ్యానబిందూపనిషది – "అష్టపత్రం తు హృత్పద్మం ద్వాత్రింశత్కే సరాన్వితం" ఇత్యారభ్య "శ్రీవత్సకౌస్తుభోరస్కం ముక్తామణి విభూషితం, శుద్ధస్ఫటిక సంకాశం చంద్రకోటి సమప్రభం. ఏవంధ్యాయేన్మహావిష్ణు" మితి. గర్భోపనిషది – "గర్భవాసా త్ప్రముచ్యేయం యది విష్ణుం భజే హృదీ" తి. భగవాన్ విఖనాశ్చాచమనవిధౌ – "విష్ణుః ప్రీణాత్వితి హృదయ" మి త్యాహ. ఇత్యలమప్రకృతేన. ఆవిః ఆచార్య హృదయాదావిర్భూయ, సన్నిహితం ప్రతిమాయాం సాన్నిధ్యవత్, భవతి. అత్ర ప్రతిమారూపే భగవతి ఏతత్సర్వం సమర్పితమితి.

4. *"ప్రతిమాస్వల్పబుద్ధీనా"* మిత్యస్యాపపారత్వం

స్మర్యతేచ – ***"అగ్నౌ తిష్ఠతి విప్రాణాం హృది తిష్ఠతి యోగినాం, ప్రతి మాస్వప్రమత్తానాం సర్వత్ర విదితాత్మనా"*** మితి విప్రాణాం కర్మమాత్ర

పరాణాం బ్రాహ్మణానాం, పరమాత్మా యజ్ఞపురుషనామ్నాఽగ్నౌ తిష్ఠతి. యోగినాం తదపేక్షయా సముత్కృష్టానాం, హృది అంతర్యామితయా తిష్ఠతి. అప్రమత్తానాం ప్రమాదరహితానాం భక్తి విశేషేణ యోగినోఽప్యుత్కృష్టానాం, ప్రతిమాయాం తిష్ఠతి. సర్వేభ్యో యోగిభ్యః భగవద్భక్తానా ముత్కర్షశ్శ్రీగీతాయా ముచ్యతే। "యోగినా మపి సర్వేషాం మద్గతే నాంతరాత్మనా, శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః" ఇతి. భజత ఇత్యారాధన ముక్తం; తత్రైవ శ్రద్ధావానితిపదస్వారస్యాత్. సర్వత్ర విదితాత్మనామితి. విదితాత్మనాం, సర్వత్ర అగ్నౌ హృదయే ప్రతిమాయాం చ, భగవాన్ తిష్ఠతీత్యర్థః అన్యే తు ప్రతిమాస్వప్రబుద్ధానామితి – ప్రతిమా స్వల్ప బుద్ధీనామితివా పాఠమంగీకృత్య ముహ్యంతి. తాన్ పృచ్ఛామః కిం ప్రతిమాయాం భగవత్సత్తా నాస్తీతిబ్రూథ? అథవా స్వల్పబుద్ధీనామేవ తత్ర భగవత్సత్తాతదుపాసన స్యాల్పఫలత్వాత్; మహాబుద్ధిభి స్తత్రోపాసనం న కర్తవ్యమితి వా? ఆద్యః పక్షః అత్యన్తం తుచ్ఛః, తత్రైవ ప్రతిమాసు తిష్ఠతీతి సమ్యగభిధానాత్. ద్వితీయః పక్షోఽపి నాభిజ్ఞ హృదయంగమః, మహాబుద్ధిభిః ప్రతిమాసు భగవదారాధనస్య ఫలాధిక్యస్య చాభిహితత్వాత్. నచ మహాబుద్ధయోఽప్యల్పబుద్ధీన్ ప్రతి ప్రతిమార్చనం వ్యధురితి వాచ్యం; శ్రుతిస్మృతిప్రామాణ్యేన మహాబుద్ధిభిరపి ప్రతిమాస్వర్చనానుష్ఠానస్య దర్శనాత్. శ్రూయతేహి – "యద్దేవానాం చక్షుష్యాగో అస్తీ" తి. అనయా శ్రుత్యా పాషాణాదిమయ దేవదర్శనేఽ నమస్కారాదిరూపాపరాధఉక్త ఇతి తద్భాష్యకారైరుక్తం. మన్వాదయోఽపి ప్రతిమారూపదేవతార్చాయాః లంఘనే దోషం, తత్ప్ర దక్షిణాదిషు సుకృతంచ స్మరన్తి. భగవాన్ విఖనాశ్చ మోక్షోపాయ తయా భగవదర్చనం విధత్తే. భారతేచ – "సురూపాంప్రతిమా" మిత్యాదినా తథోచ్యతే. తథా – "యమాదిభిర్యోగపథైః" ఇత్యాదినా భాగవతే చాభిధీయతే. తతో మహాబుద్ధిభిరపి ప్రతిమార్చనం కర్తవ్య మితి సిద్ధ్యతి. భృగుమరీచ్యాదయోఽ పి మందరాదిషు దేవం ప్రతిష్ఠాప్యాపూజయన్నిత్యభి ధీయతే. తతస్తథా

పాదద్వయే చ అపిశబ్దాధ్యాహారేణ సాధ్వర్థోఽ ఙ్గీకార్యః అల్పబుద్ధీనామపి ప్రతిమాసు హరిస్తిష్ఠతి, కిముత మహాబుద్ధీనా మిత్యర్థః. ఔచిత్యాదర్థనిర్ణయః కార్యః అతోఽ నున్మత్తైరాస్తికజనైః ప్రతిమార్చనే శ్రద్ధా కార్యా.

నను భాగవతే – "అర్చాయా" మేవ తు హరేః పూజాయాం శ్రద్ధయే హతే, న తద్భక్తేషు చాన్యేషు సభక్తః ప్రాకృతస్స్మృతః ఇత్యభీధీయతే, తత్కథం ప్రతిమారాధకానాం శ్రేష్ఠత్వ? మితిచేదుచ్యతే. తద్వచనం భగవద్భక్త పూజానాదరాణాంసర్వత్ర వాసుదేవాత్మతామ్మన్యమానానాం చ దూషణపరం. కర్తవ్య ఏవ హి భగవద్భక్తైస్స్వస్వధర్మసు ఆదరః, తథా సర్వభూతేషు దయాచ. ప్రాకృత ఇత్యస్య ప్రకృతి సంబంధవానిత్యర్థః, నత్వధమ ఇతి. ఉచ్యతేచ – "తద్భక్తజనవాత్సల్యం తత్పూజా స్వనుమోదనం, తత్కథాశ్రవణేభక్తి" రిత్యాదినా భగవజ్జన లక్షణం. ఏవంచ భగవద్భాగవతారాధక స్సర్వ భూతదయావాంశ్చాపాకృత ఇత్యేవ ఫలతి, కాక్షతిరస్మదభిమతస్యే? త్యలం నీరసవాదేన.

5. ప్రతిమార్చనే శ్రుత్యాదిప్రమాణం

ముండోపనిషది

"నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్యో నచ ప్రమాదాత్తపసో
వాఽ ప్యలింగాత్, ఏతైరుపాయైర్యతతే యస్తు విద్వాంస్తస్యైష
ఆత్మా విశతే బ్రహ్మధామ" ఇతి.

అయమర్థః – అయమాత్మా పరమపురుషః బలహీనేన భగవదారాధ నానుకూల శరీరేంద్రియ పాటవరహితేన, న లభ్యః ప్రమాదాత్ భగవదారాధనోపకరణార్జనానవధానాత్, అలింగాత్ ప్రతిమారహితాత్, తపసః ధ్యానాద్వా, న లభ్యః లింగశబ్దస్య మూర్తిపరత్వం భాగవతే ఏకాదశే – "ద్రవ్యక్షిత్యాత్మలింగాని నిష్పాద్య ప్రోక్ష్యచాసనం". అయమర్థః – ద్రవ్యాణి

పుష్పాదీని జంత్వాదిశోధనేన, ఆత్మానమవ్యగ్రతయా, లింగం మూర్తిం, అనులేపనక్షాళనాదినా, నిష్పాద్యయోగ్యాని కృత్వేతి. “తప ఆలోచన” ఇతి ధాతోః తపశ్శబ్దస్య ధ్యానపరత్వం కథం పునర్లభ్యత? ఇత్యత్రాహ – ఏతైరుపాయైరితి. ప్రమాదరహితార్చన ధ్యానాదిరూపైరిత్యర్థః. యతతే, తస్య ఆత్మా, బ్రహ్మధామ పరంపదం, విశత ఇతి.

ప్రశ్నోపనిషది – ***“నాతః – పరమ స్తీతి తే హి త మర్చయంత”*** ఇతి. ఉచ్యతే హి భగవతా – “భక్త్యాత్వనన్యయా శక్య” ఇతి. భక్తేర్నవవిధేషు లక్షణేష్వర్చనం ప్రధానమిత్యుక్తం.

నను “క్రియావానేష” ఇతి శ్రుత్యా క్రియావతశ్శ్రేష్ఠత్వం ప్రతిపాద్యతే, తస్య చ బ్రహ్మవిత్త్వాపేక్షయా ఫలవిశేషేణ భవితవ్యం, సచ సాయుజ్య ప్రాప్తిరూప ఇతి బ్రూషే!, తదంగీకుర్మః; సాయుజ్య ప్రాప్తేశ్చ క్రియావిశిష్టం బ్రహ్మవేదనమేవ సాక్షాదుపాయః, ఇతిచేదుచ్యతే – వేదనవిశిష్టా క్రియైవ సాయుజ్యస్యావ్యవహితోపాయః, భగవతా విఖనసా వాసుదేవేన చ తథాఽభిహితత్వాత్. – ***“భక్త్యా భగవన్తం నారాయణ మర్చయే త్తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీ”*** తి – “మన్మనాభవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కుర్వి” తిచ. అత్ర మన్మనా భవేతి ధ్యానం విధాయ, తత్రా పరితుష్యతా వస్తుతస్తస్య దుష్కరతాం మన్వానేన వా, భగవతా – “మద్భక్తోమద్యాజీభవే” తి విశేషేణ విధీయత ఇత్యుక్తం. అత స్సాలోక్యాది ప్రాప్తిం ప్రతి ధ్యానమాత్ర సాధకం. సాయుజ్యం ప్రతి తద్విశిష్టమర్చన మితి. యథా బ్రాహ్మణో రాజప్రియో భవతీత్యుక్త్వా, బ్రాహ్మణానాం విద్వాన్ శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్తే, బ్రాహ్మణత్వేసతి విద్యైవ రాజ ప్రియతమత్వే హేతుః, న తు బ్రాహ్మణత్వమాత్రం. తస్య రాజప్రియత్వ సాధకత్వాత్. ***దుర్బోధా వైదికాశ్శబ్దాః ప్రకీర్ణత్వాచ్చ సర్వశః, తద్జైస్త ఏవ స్పష్టార్థాః. స్మృతి తంత్రప్రతిష్ఠితాః*** ఇతి వచనేన వేదార్థః స్మృత్యాదిభిరేవ నిర్ణీతవ్యః సర్వజ్ఞో విఖనాః తమనుసృత్య భృగుమరీచ్యాద యస్తథా వదన్తి – “అర్చన మేవ వక్తవ్యం నాన్యథా పరమపదప్రాప్తి” రితి. అథవా క్రియావతాం

శ్రేష్ఠత్వం అర్చనజపాద్యుపాయ బాహుళ్యాదుపపద్యతే. హస్తవాన్నద్యాః పారం ప్రాప్నోతీ త్యుక్త్వా, పోతవాన్ హస్తవతాం శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్తంచేత్, సుఖేన, పారప్రాప్తౌ పోత ఏవ ముఖ్యోపాయో భవతి. యద్యపి పోతస్య హస్తనేయతయా తస్యాపి సాధనత్వమస్తి; తథాపి సుఖేన పారప్రాప్తౌ పోత ఏవ ముఖ్యోపాయః అత ఏవోచ్యతే – "క్లేశోఽధికతరస్తేషామవ్యక్తా సక్తచేతసా" మితి. శ్రూయతేచ – "ఏతైరుపాయై" రిత్యాది. "తమేవ చార్చయన్నిత్యం భక్త్యా పురుషమవ్యయం, ధ్యాయంస్తువ" న్నిత్యాదినా అర్చనాద్యుపాయాః కథ్యంతే. తపసోవాఽప్యలింగాదిత్యత్రాపి శబ్దేన అనుక్తా జపాదయస్సముచ్చీయన్తే. తేన ప్రతిమార్చన రహితజపాదిభిర్న లభ్యత ఇతి సిద్ధ్యతి. తతః ఏతైరుపాయైరితి ప్రతిమార్చన సహిత జపధ్యానాదీనా ముపాయత్వముక్తమ్. నారదశ్చాహ.

శ్లో. "యేఽర్చయన్తి సదా విష్ణుం నిష్కలేనాంతరాత్మనా,।
న తేభూయోఽపి జాయన్తే శ్వేత ద్వీప నివాసినః"।। ఇతి.

భల్లశాఖాయాం – "అర్చనాదౌ యజ్ఞమూర్తేరూర్ధ్వ పుండ్ర" మిత్యారభ్య "కులం తారయతే సప్తసగచ్ఛే ద్వైష్ణవంపద" మితి.

నను ధ్యానాపేక్షయాఽర్చనస్య కథంసౌకర్యం? తత్రాపి ప్రతిమా నిర్మాణపూజాద్రవ్య సంపాదనాదిశ్రమోఽస్త్యేవేతిచేదుచ్యతే, నిరంతర ధ్యానం హ్యత్యంతమశక్యం. "ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరన్తి ప్రసభంమన" ఇతి మనోవశీకరణం దుస్సాధం. యోగబలేన మనో వశీకార్యం. యోగో మహతా క్లేశేన సాధ్యః. తదపేక్షయాఽత్యంతం సుకరం శ్రమం వినా లబ్ధైర్ద్రవ్యైర్భగవ దర్చనం. భక్త్యా పత్రాదిదానమపి భగవత్ప్రీతికరం భవతి. ఉచ్యతే హి – "పత్రం పుష్పం ఫల" మిత్యాది "అణ్వప్యుపహృతం భక్తైర్మమ తోషాయ కల్పత" ఇతి –

శ్లో. "కిం త్వయానార్చితో దేవః కేశవః క్లేశనాశనః,।
ఉదకేనాప్యలాభే తు ద్రవ్యాణాం పూజితః ప్రభుః।।"

"పత్రేషు పుష్పేషు ఫలేషు తోయేష్వక్రీతలభ్యేషు సదైవ సత్సు, భక్త్యైక లభ్యే పురుషే పురాణే ముక్త్యై కిమర్థం క్రియతే న యత్నః" ఇతి. ప్రతిమార్చనస్యాక్లేశత్వం భగవతైవాభిధీయతే – ***"మయ్యా వేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే, శ్రద్ధయా పర యో పేతాస్తేమే యుక్తతమా మతాః"*** ఇతి. న చాత్రార్చనస్యాక్లేశత్వం నోచ్యత ఇతి శంక్యం; ఉత్తరత్రావ్యక్తోపాసనస్య క్లేశవత్త్వకథనేనాస్యాక్లేశత్వసిద్ధేః. న చాత్రో పాసత ఇత్యవిచ్ఛిన్న స్మృతి సంతాన రూపం ధ్యానముక్తమితి వాచ్యం; తస్యాపి నిఖిలేంద్రియ నియమనశ్రమం వినా నైరంతర్యాసంభవాత్. ఉచ్యతే హి శ్రీశాస్త్రే భగవతా మరీచినా – "ఏవం సదాధ్యాతు మశక్యత్వాత్ప్రతిమా దిష్వావాహ్యార్చయే" దితి. ఇంద్రియేషు జితేషు మన స్స్వాధీనం భవతి, స్వాధీనమనసః కిం సాధ్యం? కిమసాధ్యం? అతో "నిత్యయుక్తా ఉపాసత" ఇతి భగవదర్చనమేవోచ్యతే. "మయ్యా వేశ్యమన" ఇతి ఫలాభిసంధిరాహిత్యేన తదేక ప్రవణత్వం విధీయతే. కిం చ ***"దేవాన్ దేవవ్రతా యాన్తి పితౄన్ యాన్తి పితృవ్రతాః, భూతానియాన్తి భూతేజ్యా యాన్తి మద్యాజినోఽ పి మా"*** మిత్యత్ర యజనం పూజనమిత్యేవ వక్తవ్యం. దేవవ్రతత్వమగ్నిహోత్రాది భిర్దేవయాజిత్వం. పితృవ్రతత్వం శ్రాద్ధాదిభిః పితృయాజిత్వం. భూతేజ్యత్వం బలిహరణాదినా భూతయాజిత్వం. మద్యాజిన ఇత్యనేనోక్తం భగవద్యజనం ప్రతిమార్చనం వినాఽ న్యరూపం నోపపద్యతే. అవ్యవధానేన "పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతీ" తిహ్యుచ్యతే. పత్రాదిదానం యథా ప్రతిమారూపే భగవతి యుజ్యతే, న తథాఽ న్యత్ర. న చ భగవన్తం యజామ ఇతి బుద్ధ్యా యే దేవాదీన్ యజన్తి తే భగవన్తం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థ ఇతి వాచ్యం; తస్యాప్యసామంజస్యాత్. కయా విధయా దేవాదియజనే తథాబుద్ధిః కార్యా? యద్యగ్నిహోత్రాదివిధయా దేవాదియజనఇతి బ్రవీషి!, తర్హి "దేవాన్ దేవవ్రతాయాన్తీ" త్యాదేః ప్రతినిర్దేశ్యతయా "యాన్తిమద్యాజినోఽ పి మా" మితి వచనం నాత్యంతం సంగచ్ఛతే. యథా దేవవ్రతాదయః

దేవాన్ యాన్తి, తథా మద్యాజినోఽపి మాం యాన్తీతి ప్రతిపాద్య, తతస్స్వయజనే విశేష మాహ – "పత్రం పుష్పం ఫల మిత్యాదినా. దేవాదియజనే యథా ద్రవ్యలోపోభవతి ప్రత్యవాయకరః, తథా మద్యజనే న ప్రత్యవాయకరః. యది మయి భక్తిస్స్యాద్యథా లబ్ధద్రవ్యైరర్చితోఽహం ప్రీతిమాన్ స్యామిత్యర్థః. ఉచ్యతేచ శ్రీశాస్త్రే –

శ్లో. "యద్యద్ద్రవ్యం భవేద్ధీనం తత్తత్పుష్పేణ కల్పయేత్,।
పుష్పాణామప్యభావే తు సర్వం తోయేన కల్పయే॥" దితి.

ఇదం వచనమలాభ విషయమేవ. అతో భగవదర్చనే యథాశక్యం ప్రయతితవ్యం ద్రవ్యసంపాదనాయ. అన్యథా శ్రద్ధా వైకల్యాపత్తేః. అథ యది తత్తత్ప్రతిమార్చనవిధయా తత్తద్దేవాది యజనేఽపి భగవన్తమేవ యజామహ ఇతి బుద్ధిః కార్యేతి బ్రవీషి, తదప్యసత్; అద్వారక భగవదారాధనస్య సౌలభ్యే సద్వారక భగవదారాధనస్యానావశ్యకత్వాత్ ఉచ్యతేహి భగవతా విఖనసా – "విష్ణోరారాధనం సర్వదేవతార్చనం భవతీ"తి. ఉక్తంచ – "త్వయిసర్వం సమారోప్యే" త్యాదికం. నచార్చనం సంసారిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తి వితరమార్గా చరణాశక్తైః కార్యం, నతు చరమాశ్రమిభిరితి శంక్యం; సుగమతయా సర్వసాధారణ్యేన భగవదుపదిష్టత్వాత్.

శ్లో. "యేతు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్యస్య మత్పరాః,।
అనన్యేనైవ యోగేన మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే.॥

తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యు సంసారసాగరాత్,

భవామి న చిరాత్పార్థ మయ్యావేశిత చేతసా" మితి. యతీన్ద్రప్యత్యాహాత్రిః –

శ్లో. "త్రైకాల్యమర్చనం విష్ణోర్దేవతానాం తదాత్మనాం,।
నమస్కారార్చనాదీని కుర్యాన్నాన్యస్య కస్యచిత్.॥" క్రతుశ్చ –

శ్లో. "ఈశ్వరో భగవాన్ విష్ణుః పరమాత్మా మహానజః,।
శాస్తా చరాచరస్యైకో యతీనాం పరమా గతిః.॥

శ్లో. ధ్యాయతేఽర్చ్యతే యోఽన్యం విష్ణులింగ ముపాశ్రితః,।
కల్పకోటిశతైశ్చాపి గతిస్తస్య న విద్యతే॥" ఇతి.

విష్ణులింగం తురీయాశ్రమం. శాట్యాయనీయోపనిషది –

మ. "కుటీచకో బహూదకశ్చాపి హంసః పరమహంస ఇతి వృత్త్యాచ భిన్నాః, సర్వ ఏతే విష్ణులింగం దధానా వృత్త్యాఽవ్యక్తం బహిరంతశ్చ నిత్యం, పంచయజ్ఞా వేదశిరః ప్రవిష్టాః క్రియావంతోఽమీ బ్రహ్మవిద్యా" మిత్యారభ్య "విష్ణుక్రీడా విష్ణురతయో విముక్తా విష్ణ్వాత్మకా విష్ణుమేవాపి యన్తీ" తి. పంచయజ్ఞా ఇతి. పంచసు కాలేషు యథావిధి. భగవదర్చన ధ్యానాది క్రియాభిస్తమారాధయంత ఇత్యర్థః.

6. అర్చాయాం అవతారత్వం

నను ప్రతిమాయాం భగవానర్చనీయ ఇతి బ్రవీషి! కీదృశ్యా బుద్ధ్యాఽర్చ్యః? ప్రతిమారూపీ భూత్వావర్తత ఇతివా? ప్రతిమాంతర్వ్యాపీతివా? ప్రతిమోపర్యాధేయతయా తిష్ఠతీతివా? నాద్యః పక్షో యుజ్యతే; నిర్వికారస్య తస్య శిలావికారరూపాసంభవాత్. న చ ద్వితీయః; "అంతర్బహిశ్చతత్సర్వ" మిత్యాదిశ్రుత్యా సర్వవ్యాపకస్య తస్య ప్రతిమాంతర్వ్యాప్తౌ విశేషాభావేన తత్రార్చన నియమాభావాత్. న చ తృతీయః; ప్రతిమాయా ఆధారమాత్రతయా తదభిషేకాలంకరణాదౌ ప్రయోజనాభావాదితిచేదుచ్యతే – ప్రథమం పక్షద్వయమపి సుసాధం. సర్వత్ర వ్యాపకో నిష్కళస్వరూపో విష్ణుః కేవలం హేయగుణరహితోఽనభివ్యక్తో భక్తధ్యానేన ప్రతిమాయామభివ్యక్త సమస్తకల్యాణ గుణనిధిర్భూత్వా భక్తాభీష్టం కరోతి యథా సర్వత్రాకాశే వ్యాప్తో వాయుర్వ్యజనచాలనేనాభివ్యక్త శ్రమమపనుదతి, యథాచారణ్యాం

సర్వత్ర, వ్యాప్తో వహ్నిర్మథనేనాభివ్యక్తః ప్రకాశేన తమోహంతి, తద్వత్. అథ ప్రతిమారూపీ జాయత ఇత్యత్ర శంకసే యది. సప్రమాణం తవ శంకాం పరిహరామః। **"అజాయమానో బహుధా విజాయతే"**

శ్లో. "అజో౽పి సన్నవ్యయాత్మాభూతానామీశ్వరో౽పిసన్,।
ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయా॥"

ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం జన్మరహితస్యాపి తస్య యథా జగద్రక్షణాయ స్వేచ్ఛయా సంభవస్సమవగమ్యతే, తథా నిర్వికారస్యాపి తస్య భక్తానుగ్రహాయార్చావతారో౽పి. తథా చ శిలావికార రూపత్వం నానుపపన్నం;

"భూతో భూతేషు చరతి ప్రవిష్ట స్స భూతానా మధిపతిర్బభూవ, తస్యమృత్యౌ చరతి రాజసూయం సరాజా రాజ్య మనుమన్యతా మిద"

మితిశ్రుతేః. ఈశ్వరస్య ప్రతిమా తాదాత్మ్యం శ్రుతిస్మృత్యాదిభిరభిధీయతే – "యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామః" ఇతి – "సురూపాం ప్రతిమాం .... తా మేవ బ్రహ్మ రూపిణీ" మితి చ. న చ విభవే స్వయం భగవాన్ స్వేచ్ఛయా తత్తద్రూపో భవతి, అర్చాయాంతు శిల్పినా కల్ప్యతే రూపం, తత్రాచార్యః పరమేశ్వరమారోపయతి, లోకే యదారోప్యతే తన్మిథ్యైవ, యథా శుక్తౌ రజతారోపే రజతం మిథ్యేతి వాచ్యం; ఆరోపితస్యాపి తస్యామిథ్యాత్వ సంభవాత్. ఆరోపో ద్వివిధః – ఆహార్యో౽నాహార్యశ్చ. తత్ర భ్రమమూలో౽నాహార్యారోపః యథా శుక్తావిదంరజతమితి. అత్ర త్వాహార్యారోప ఏవ. యథా ముఖం చంద్ర ఇత్యాదౌ. న చ ముఖం చంద్ర ఇత్యత్రాపి సర్వధా ముఖే చంద్రతాదాత్మ్యాసంభవాత్ సాదృశ్య మేవ సిద్ధ్యతి అత్రాపి తద్దృష్టాంతేన తాదాత్మ్యం న సంభవతీతి శంక్యం; ఆహార్యారోప ఏవ స దృష్టాంతః. తత్ర తాదాత్మ్యం న సంభవదేవ. అత్రతు సంభవేతి. స్వసంకల్పాదధికో హి భగవతో భక్తసంకల్పః. సర్వశక్తిమాన్ భక్తవత్సలః పరమకృపాలుః పురుషోత్తమః స్వభక్త సంకల్పమనుసృత్య, యత్రాత్మానమారోపయతి భక్తో భక్త్యా, తత్ర

తద్రూపతయాఽఽవిర్భవితుం శక్నోతి. శ్రూయతేహి – "అవి స్సన్నిహిత" మిత్యాది. ఉచ్యతేచ శ్రీశాస్త్రే

శ్లో. "అర్చావతార రూపేణ లోకేఽస్మింశ్చతురానన!,"
అవతారం కరిష్యామి హ్రియాలక్ష్మ్యాసమన్వితః" ఇతి.

శ్రూయతే – "స వా ఏష పురుషః పంచధా పంచాత్మే" తి. పరవ్యూహ విభవాంతర్యామ్యర్చారూపత్వేన పంచధేత్యర్థః. గ్రంథాంతరే చ

శ్లో. "ద్వీపవర్ష విభాగేషు తీర్థేష్వాయతనేషు చ।
మానుషార్చాత్మనా చాహం గ్రామే గ్రామే గృహే గృహే.॥

పుంసి పుంసి భవిష్యామి దారులోహశిలామయః।
అహం పంచోపనిషది పరవ్యూహాదిషు స్మృతః.॥

ఆవిర్భావేషు సర్వేషు స్వసంకల్పశరీరవాన్।
ఆవేశాంశావతారేషు పాంచ భౌతిక విగ్రహః.॥

దారులోహ శిలామృత్స్నా శరీరోఽర్చాత్మకస్స్మృతః।
చేతనాచేతనైర్దేహీ పరమాత్మా భవామ్యహం.॥

అర్చాత్మనాఽవతీర్ణం మాం జానంతోఽపి విమోహితాః।
కృత్వాదారుశిలాబుద్ధిం గచ్ఛంతి నరకాయుత,॥"

మితి శ్రూయతేచ – "యద్దేవానాం చక్షుష్యాగో అస్తీ"తి. విష్ణ్వాది ప్రతిమారూప దేవాన్ దృష్ట్వా తదనమస్కార రూపమాగః అపరాధ ఇతి తద్భాష్యే ఉక్తం. స్మర్యతే చ మన్వాదిభిః –

శ్లో. "దేవాతానాం గురోరాజ్ఞ స్స్నాతకాచార్యయోస్తథా।
నాక్రామేత్ కామత శ్ఛాయాం బభ్రుణో దీక్షితస్య చ॥"

ఇతి వ్యాఖ్యా – "దేవాతానాం పాషాణాదిమయీనా" మిత్యాది. ఏవం మనువచనాన్యపి స్తోత్యాని;

శ్లో. "యః కశ్చిత్ కస్యచిద్ధర్మో మనునా పరికీర్తితః।
ససర్వోఽభిహితో వేదే సర్వజ్ఞానమయో హి సః॥"

ఇతి తద్వచనస్య వేద మూలత్వముక్తం. స్మృత్యంత రేచ – "న ప్రదోషే హరిం పశ్యేది" తి. ఏవం బహ్వీభిస్స్మృతిభిశ్చ భగవతోఽర్చా తాదాత్మ్య ముచ్యతే న చ భగవత స్తావదర్చాతాదాత్మ్యం యది, స్వస్య సాక్షాత్సన్నిధిం ప్రవిశ్యాపహరతో ధనంవా, స్వమూర్తిం భిందతో వా, దస్యూన్ సద్యో న దండయత కథ? మితి వాచ్యం; స ఏవ హి పాతకినస్తాదృశస్యాపరాధే ప్రవర్త్య చిరం నిరయేషు స్థాపయతి. భగవతస్తత్తత్పుణ్యాపాపానుగుణ్యేన పున స్సాధుకర్మణ్యసాధుకర్మణి చ ప్రవర్తకత్వం శ్రూయతే – [శ్రు]

"యం సాధు నినీషతి తం సాధు కారయతి. యమసాధు నినీషతి త మసాధు కారయ" తీతి.

న చ తస్య స్వహింసాయాం ప్రవర్తనమనుపపన్న మితి శంక్యం; "అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయ మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ" చేతి సామాన్యే నాత్మనోఽచ్ఛేద్యత్వాదౌసతి, తస్య కుత శ్ఛేదో వా హింసా వా? స్వసంకల్పో పాత్తశరీరే స్వస్మిన్, కర్మోపాత్తశరీరే చేతనే చ. తస్య హి న విషమాదృష్టిః తతశ్చేతన శరీరం, స్వవిగ్రహం వా, హింసతః పాపాన్ సాక్షిభూతః పశ్యతి. న సద్యో దండయతి, పరం తు పాపాన్ తత్కర్మఫలం ప్రాపయితుం సమయం ప్రతీక్షతే. పరమేశ్వరః పాపాన్ సద్యోదండయితియది పాపే కో.వా ప్రవర్తేత శ్రీమద్రామాయణే

శ్లో. "నహి ధర్మోపసంహారమధర్మఫలసంహితం।
తదేవఫలమన్వేతి ధర్మశ్చాధర్మానాశనః॥"

ధర్మఫలే భుజ్యమానే అధర్మఫలం న భవతి, అధర్మఫలే భుజ్యమానే ధర్మఫలం చ న భవతీ త్యర్థః. ఇత్యలమప్రకృత చింతనేన. – [శ్రు] "యః

పృథివ్యాం తిష్ఠ” న్నిత్యాదినా పరమాత్మనః పంచభూత శరీరకత్వశ్రవణేన శిలాయాం తదుపాసనమతీవోపపద్యతే. శిలా హి పంచభూతాత్మికా. శారీరోపనిషది – “యత్కఠినం సా పృథివీ యో ద్రవ స్తదంభః” ఇత్యాదినా పృథివ్యాది స్వరూపముచ్యతే. శిలా హి కఠినరూపా. మసృణాయాం తస్యాం ఉదబిందవో భవన్తి. ఘట్టనే స్ఫులింగో జాయతే. తదంతః మండూక ఉత్పద్యతే. యది న వాయు స్తత్ర తస్య జీవనం న సంభవేత్. తాడనే శబ్దశ్చ భవతి. ఆకాశం వినా న శబ్ద సంభవః అతశ్శిలాదిషు శ్రుతిస్మృతి శ్రీశాస్త్రోక్తవిధయా రూపవిధానం యుక్తం; నను శ్రుత్యాదినా తస్య స్వరూపత్వాగమాత్ ప్రతిమాక్లృప్తిమంగీకుర్మః, ప్రతిమయా నరాకృత్యా భవితవ్యమిత్యత్ర కిం ప్రమాణ? మితి, చేదుచ్యతే – “తస్య త్వష్టా విదధ ద్రూపమే” తీతి శ్రుత్యా రూపవత్కరణే సిద్ధే – “య ఏషోఽంతరాదిత్య” ఇత్యాదిశ్రుత్యా తస్య పురుషాకృతిత్వం జ్ఞాయతే. తత్ర [శ్రు] ‘‘హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సువర్ణ” ఇతి శ్మశ్రుమత్త్వం సకేశత్వ ముచ్యతే. శ్మశ్రు హి ముఖ్యం పురుష లక్షణం. తస్య పురుషస్య చ పుండరీకాక్షత్వం శ్రూయతే – ***“తస్యయథా కప్యాసం పుండరీక మేవ మక్షిణీ.”*** ఇతి. ఇదం నేత్రసౌందర్య శ్రవణం సర్వాంగ సౌందర్యోప లక్షణం. స్మర్యతేచ

శ్లో. “ధ్యేయస్సదా సవితృమండల మధ్యవర్తీ
నారాయణ స్సరసిజాసనసన్ని విష్టః,।
కేయూరవాన్ మకర కుండలవాన్ కిరీటీ
హారీ హిరణ్మయవపుర్ధృత శంఖచక్రః॥” ఇతి.

యథా భగవతస్సర్వాంగ సౌందర్యం పౌంసం, తథా లక్ష్మ్యాశ్చ స్త్రైణం స్వరూపం. శ్రూయతే – “హిరణ్యవర్ణాం హరిణీ” మిత్యారభ్య – “కాంసోస్మితా” మితి. సోస్మితా, ముద్గతస్మయామిత్యర్థః, తకారలోపశ్ఛాందసః. అత్ర స్మిత సౌందర్య ప్రతిపాదనేన దేవ్యా దంతశోభాఽధరశోభా చ వ్యజ్యతే. ఇదం

సర్వాంగ సౌందర్యోపలక్షణం. ఉచ్యతేచ – "పద్మ ప్రియే పద్మిని పద్మహస్తే" ఇత్యాదినా తస్యాస్సౌలక్షణ్యం. లోకే సర్వస్య పుంభావస్య పురుషాత్మకత్వం, సర్వస్వ స్త్రీభావస్య లక్ష్మ్యాత్మకత్వం చ శ్రీ విష్ణుపురాణే శ్రీశాస్త్రే వాసాధికారే చాభిధీయతే – "యో యో భవతి పుంభావస్సవిష్ణురితి నిశ్చయః, యో యస్తు నారీ భావస్స్యా త్స స లక్ష్మీరితి స్థిత" మితి. నను సులక్షణాం ప్రతిమాం కృత్వా తత్రార్చనీయోఽస్తు పరమాత్మా.

7. శ్రీశాస్త్రోక్తప్రతిష్ఠాయా ఆవశ్యకత్వం

కిమర్థం నయనోన్మీలన జలాధివాస శయనకుంభస్థాపన హోమవేద పారాయణాదికం క్రియత? ఇతి చేదుచ్యతే – క్రియా నామ కాయికవాచిక వ్యాపారః. స ద్వివిధః – అవిహితో విహితశ్చ. అవిహితో వ్యాపారోఽనర్థకరః, విహితస్తు శ్రేయస్కరః. విధీయతే మహాత్మభిరేవంకర్తవ్యమితి యత్తదవశ్యమంగీకార్యం. అత శ్రీశాస్త్రే ప్రథమం ప్రతిమాశుద్ధ్యర్థ క్రియాః కాశ్చిత్ తతో భగవత్సాన్నిధ్యకారిణ్యః కాశ్చిత్. తత్ర – "పూతా బ్రహ్మ పవిత్రేణ పూతా స్సూరస్య రశ్మిభిః" ఆపో వై సర్వా దేవతాః" "పవిత్రేస్థో వైష్ణవ్యేస్థో యజ్ఞియేస్థో వాయుపూతేస్థః" ఇత్యాది శ్రుతిభిః ప్రతిపాదిత పావనత్వైర్విశేషతో మంత్రజపపూతైర్జలైః ప్రతిమాశుద్ధిర్భవతి. తతః "వృక్షాణా మహమశ్వత్థ"ఇత్యాదినాఽభిహితమహిమభిరశ్వత్థాది సమిద్గోఘృతహ విర్భిర్మంత్రపూర్వకం సమేధితస్యాగ్నేశ్శిఖయా సంస్కారవిశేషం ప్రాప్తా ప్రతిమా భగవత్సాన్నిధ్య యోగ్యతమా భవతి. వేదోహి శబ్దరూపః పరమాత్మా "వేదో నారాయణస్సాక్షా" దితివచనాత్. తజ్జపేన భగవతః ప్రసాదో జాయతే. ఇత్థం వాచిక కాయిక క్రియా భగవత్సాన్నిధ్య హేతుర్భవతి. క్రియావంతశ్శ్రోత్రియా బ్రహ్మనిష్ఠా" ఇతి శ్రుత్యా క్రియావతః పరమాత్మ ధ్యానాధికారో భవతి. తథా చ తేనాచార్యేణ ప్రతిమాయామావాహితః పరమాత్మా తత్రసన్నిధత్త ఇతి సర్వమంగీకార్యం. యథా మనుష్యాణాం కరచరణాద్యవయవేషు సమానేష్వపి

బ్రాహ్మణత్వం క్రియయా, తథా ప్రతిమానాం శిలాత్వే సమానేపి సంస్కారేణ భగవత్స్వరూపత్వం. "యజ్ఞేన యజ్ఞ మయజంత దేవా" ఇతి శ్రుతిః. దేవాః, యజ్ఞం యజనార్హం భగవన్తం, యజ్ఞేన క్రతునా – పూజయాచ, అయజంత ఇత్యర్థః. "యజ దేవపూజా సంగతి దానేష్వి" తి ధాతోః, పూజైవ ముఖ్యార్థః, అత ఆహ శ్రీశాస్త్రే భగవాన్ మరీచిః – ***"సంగతం దేవపూజా దానం యజ్ఞా ఇతి సురయో వదన్తి, యజ్ఞే ష్వేతేషు దేవయాగో విశిష్యతే, యజమానే ఽ తీతేఽ పి భువి శాశ్వతం తిష్ఠతీ"*** తి. పాద్మే జ్ఞానపాదే

శ్లో. "ఆసీన మాశ్రమే కణ్వం తదాశ్రమనివాసినః,।
నిశ్రేయసకరం కర్మప్రష్టు మారేభిరే ముని॥" మిత్యారభ్య

"మోక్షైక ఫలదం ధర్మం ఆద్యమస్మిన్ ప్రజాయతే,।
తేనైవాద్యేన ధర్మేణ బ్రహ్మాలోకపితామహః.॥

శ్రు. ఆరాధయత మాం దేవం హరిం నారాయణం ప్రభుం.।
యజ్ఞేన యజ్ఞం యష్టవ్యం అయజన్తేతిచ శ్రుతిః।
ఆద్యం ధర్మం సమాస్థాయ యే యజన్తే విచక్షణాః।

తే యాన్తి వైష్ణవం స్థానం పునరావృత్తివర్జిత" మితి. బ్రహ్మ, మా, మారాధయత, ఆరాధితవానిత్యర్థః, అత్ర బ్రహ్మశబ్దేన విఖనా ఉచ్యతే. విఖనశ్శబ్దాదీనాం చతుర్ముఖవాచకత్వం తయోరభేదశ్చాగ్రే వ్యక్తీకరిష్యతే. విఖనసాపర నామధేయో బ్రహ్మ భగవన్ముఖాత్ శ్రీశాస్త్రమధిగమ్య భృగ్వాదిభ్య ఉపదిదేశేతి భాగవతేఽన్యత్రచాభిధీయతే. మోక్షైక ఫలదం ధర్మం భగవదారాధనం. భాగవతే ఏకాదశే – "క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం ప్రభో" ఇత్యారభ్య "నిస్సృతం త్వన్ముఖాం భోజాద్యదాహ భగవానజః, పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్యో దేవ్యైచ భగవాన్ భవ" ఇతి. ***వృద్ధహారీత స్మృతౌ అష్టమాధ్యాయే – "అథ వక్ష్యామి రాజేంద్ర విష్ణుపూజా విధిం పరం, శ్రౌతం మహర్షిభిః ప్రోక్తం వసిష్ఠాద్యైః పురాతనైః, వైఖానసైశ్చ***

భృగ్వాద్యై" రితి భృగ్వాదీనాం వైఖానసత్వం; విఖనశ్శబ్దవాచ్య బ్రహ్మ పుత్రత్వాత్, తదుక్తిమనుసృత్య శ్రీశాస్త్రరచయితృత్వాత్, తచ్ఛిష్యత్వాచ్చ.

8. శ్రీసూత్రోక్తనిర్గుణాశ్రయణాదీనాం సమీచీనార్థః

నను భగవతా విఖనసా సూత్రే – *"సగుణే బ్రహ్మణి బుద్ధిం నివేశ్య పశ్చాన్నిర్గుణమాశ్రిత్య నిత్యం మోక్షే యత్నం కుర్యా"దితీర్యతే.* అతః కంచిత్కాల మేవ, సగుణే సాకారే, బ్రహ్మణి నారాయణే, భక్తిస్తదర్చనం చ కర్తవ్యే. పశ్చాన్నిర్గుణస్య నిరాకారస్య బ్రహ్మణ ఆశ్రయణం కార్యం, తేనైవ మోక్ష ఇత్యవగమ్యతే. కథమర్చనస్య మోక్షోపాయత్వ? మితిచే, దుచ్యతే – హన్త! భగవాన్ విఖనాః సర్వాశ్రమి సాధారణ్యేన పూర్వం నిత్యతయా భగవదర్చనం మోక్షసాధనం ప్రతిపాద్య కథం సగుణోపాసనం కంచిత్కాలం విధాయ నిర్గుణాశ్రయణం మోక్షోపాయ మభిధాస్యతి? బుద్ధిం నివేశ్యేతి భగవతి భక్తిం విధాయ తస్యాం నిశ్చలాయాం నిర్గుణం నిరాకారం బ్రహ్మాశ్రిత్య సర్వత్ర వాసుదేవోఽస్తీతి భావయన్ నిత్యమామోక్షం ప్రయత్నం భగవదారాధనరూపముద్యోగం కుర్యాదితి. శ్రూయతేచ – *"ఏతై రుపాయై ర్యతతే యస్తు విద్వా" నితి,* యతనం నామ భగవదారాధన రూప మేవ. గీయతే చ భగవతా – *"సతతం కీర్తయంతో మాం యతన్త" శ్చేతి.* యతన్త ఇత్యస్య భగవదాలయ నిర్మాణ నందనవన పాలనాదికార్యోద్యోగ ఇతి భాష్యేఽభిహితం. యది నిర్గుణాశ్రయణస్య కేవలం మోక్షోపాయత్వమ భవిష్యత్తర్హి నిర్గుణమాశ్రయేదిత్యేవాభిధాస్యతి. యథాబుద్ధిం నివేశ్యేత్యుక్తం, తథానిర్గుణమాశ్రిత్యేత్యుక్తం. యత్నం కుర్యాదిత్యాహ. యత్నశ్చ తదుపాయ ప్రవర్తనం, ఉపాయస్తు భగవదారాధనరూపః. గీయతే భగవతా

శ్లో. "చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,।
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ" ॥ ఇతి.

అనేన జ్ఞానినోఽపి భగవద్భజనమావశ్యకమిత్యవగమ్యతే ఆజీవం

భగవానర్చనీయ ఇతి నాత్రసంశయః. భగవతాఽపి కేవలమవ్యక్తోపాసనస్య క్లేశమహత్త్వముచ్యతేహి – *"క్లేశోఽధికతరస్తేషామవ్యక్తాసక్తచేతసా"* మితి. ఉక్తం చ సగుణోపాసకానాం యుక్తతమత్వం

శ్లో. "న విష్ణ్వారాధనాత్పుణ్యం విద్యతే కర్మవైదికం,।
సర్వేషా మేవ ధర్మాణా ముత్తమో వైష్ణవో విధిః॥" ఇతి చ।

ధర్మాణాం మోక్షధర్మాణాం, వైష్ణవోవిధిః, విష్ణుపూజాస్తుతి నమస్కారాది విధానమిత్యర్థః. అన్యత్ర చ – *"ఏష మే సర్వధర్మాణాం ధర్మోధికతమో మత"* ఇత్యాది చ. ఏష ధర్మ ఇతి. సర్వదుఃఖాతిక్రమణసాధన ధర్మ ఇత్యర్థః . పూర్వత్ర – "సర్వదుఃఖాతిగో భవే" దిత్యుక్తేః. అన్యత్ర యావజ్జీవం విష్ణ్వర్చనం విధీయతే – "నిత్యం విష్ణ్వర్చనం పరమి" తి. నను "యోగిన స్త్రివిధా భవన్తీ" త్యారభ్య భగవాన్ విఖనాః సంభక్తనామ్నాం యోగినా మాచార మేవ మాహ – "తత్రప్రతిపాదనాగమం శ్రోతేణ శ్రుణ్వంతి చక్షుషా దేవతాకారం పశ్యంతి ఘ్రాణేన గంధమనుభవంతీ" త్యాదినా. అతస్సంభక్త విషయ మాత్రమర్చనాదికం స్యాత్, కథం సర్వసాధారణ్యేనాస్య నిత్యత్వ? మితిచేదుచ్యతే – ఇదం న భగవదర్చనాదిపరం; దేవతాకారం పశ్యంతీత్యాదినా దేవతాసామాన్యేనాభిధానాత్. తేన హి పూర్వం మముక్షూణాం సాధారణ్యేన నిత్యం భగవదర్చనం విహితం. వక్ష్యతి చ "సగుణే బ్రహ్మ"ణీత్యాదినా. సగుణం నామ సాకారం, నారాయణరూపం బ్రహ్మేత్యర్థః. తస్యాప్యర్చా స్వరూపత్వం వక్తవ్యం. బుద్ధిం నివేశ్యేతి. తత్ర బుద్ధినివేశనస్య సులభత్వాత్. ఉచ్యతే చ శ్రీశాస్త్రే భగవతా భృగుణా

శ్లో. సాలంబం సగుణం శ్రేష్ఠం సకలం కౌతుకార్చనం,।
సకామాకామయోర్భోగ్యమైహికాముష్మిక ప్రద॥"

మితి, కౌతుకశబ్దేన బింబముచ్యతే. శ్రీశాస్త్రే కౌతుకశబ్దః పంచసు బేరేష్వన్యతమవాచక ఉచ్యతే. ఆముష్మికం మోక్షః. యత్నం కుర్యాదితి.

తదర్చనధ్యానాది పూరస్య యత్నస్య వివక్షితత్వాచ్చ. తత్రనిర్గుణోపాసన మాత్రం యది వివక్షితం నిర్గుణమాశ్రయేదిత్యేతావతా అలం. బుద్ధిం నివేశ్య నిర్గుణమాశ్రిత్యేతి నివేశనాశ్రయణయోస్తుల్యతయోక్తే స్తదుభయానుకూలో వ్యాపారోయత్న ఇతి యుజ్యతే. తత్ర సగుణే బుద్ధి నివేశనానుకూలోవ్యాపారః తదర్చాప్రతిష్ఠాపనారాధనాదిరూపః. నిర్గుణా శ్రయణానుకూల వ్యాపారస్తు. కేవలం సర్వత్ర వాసుదేవోఽస్తీత్యేవం భావనారూపః. నిర్గుణాపేక్షయా సగుణమేవ పరమితి న సంశయః. నిర్గుణం హేయగుణరహితమాత్రం, సగుణంతు సమస్తకల్యాణ గుణభూషితం. శ్రీశాస్త్రే మరీచిరాహ "ఏవం సకలం సంకల్ప్య" ఇత్యారభ్య "కల్యాణ గుణనిధిం ధ్యాయే" దితి వాసాధికారే భృగురాహ.

శ్లో. "అవ్యయస్యాప్యరూపే తు ఆకాశస్యోపమస్స్మృతః।
ఏతైస్తు నిష్కళం నామ పరమాత్మేతి కీర్త్యతే.॥

నిష్కళం, సకళం చేతి నిష్కలం సకలం త్రిధా, సర్వవాదస్తు సందేహైః పూర్వపక్షస్తు నిష్కళం. నిష్కళం, సకళం బ్రహ్మ ఇతి శాస్త్రస్య నిశ్చయః, నిష్కళం పూర్వ మేవ స్యాత్పశ్చాత్సకళ ముచ్యతే. నిష్కళాత్సకళో జాతః సర్వత్ర పరిపఠ్యతే, పుష్పే నష్టే ఫలం నాస్తి తస్మాత్స కళనిష్కళౌ, ఏవం తు సకళం ప్రోక్తం గుహ్య మేత దుదాహృత" మితి. అయమర్థః – బ్రహ్మణో నిష్కళస్వరూపమాకాశోపమం నీరూపం, సర్వవ్యాపకమిత్యర్థః పరమాత్మనో రూపం త్రివిధం – నిష్కళం, సకళం, నిష్కళసకళం చేతి. అత్ర కేచిత్ కేవలం నిష్కళమితి పూర్వపక్షః. సిద్ధాన్తస్తు నిష్కళాత్సకళం భవతీతి. తత్ర దృష్టాంతః పుష్పాత్ఫల మితి. అనేన దృష్టాంతేన పుష్పాపేక్షయా ఫలస్య భోగ్యత్వాచ్ఛ్రేష్ఠమవగమ్యతే. శ్రుత్యా చ భగవద్గుణ శ్రవణాది ప్రార్థనముచ్యతే – "భద్రం కర్ణేభిశ్శృణుయామ దేవాః...... యదాయు"రితి. అయమర్థః, – హే దేవాః, యజత్రాః భగవన్తమారాధయన్తః, వయం, కర్ణేభిశ్శ్రోత్రైః, భద్రం

సర్వమంగళం తద్గుణం, శ్రుణయామ, భద్రం, అక్షిభిర్నేత్రైః, తత్స్వరూపం, పశ్యేమ, స్థిరై రఙ్గై రుపలక్షితాః తుష్టువాంసః తం స్తువంతః, తనూభిః, దేవస్య నారాయణస్య హితమనుకూలం, ఆయుర్వ్యశేమ ప్రాప్నువామ, ఇతి. అత్రదేవాన్ ప్రతి ప్రార్థనాయాం దేవహితమిత్యత్ర దేవశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వం యుక్తం. [శ్రు] ***"ఏకో దేవో బహుధా సన్నివిష్టః ఏకః పురస్తాద్య ఇదం బభూవ"*** ఇత్యారభ్య "ఆపుషే తు దేవ" ఇతి. అత్ర దేవ శబ్దేన నారాయణః ప్రతిపాద్యతే; రుద్రాదీనాం పూర్వత్రాపరత్ర చ గృహీతత్వాత్. "సహస్రశీర్షం.... విశ్వం నారాయణం దేవ" మితి శ్రవణాత్. నను "దహరం విపాప్మ" మిత్యారభ్య "తస్మిన్ యదంత స్తదుపాసితవ్య" మితి రుద్రస్య దహరోపాస్యత్వం శ్రూయతే, పూర్వం తత్ర 'విశ్వాధికో రుద్రోమహర్షి' రితి సత్వా; దితిచేన్న; [శ్రు] ***"స నో దేవ శ్శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు"*** ఇతి తస్య జ్ఞానదాతృతయా ప్రార్థితత్వాత్. ***శంకరాద్జ్ఞా న మన్విచ్ఛే"*** దితి వచనేన తస్య జ్ఞానప్రదత్వ మవగమ్యతే. తతః 'యస్మా త్పరం నాపర మస్తీ' త్యారభ్య "పూర్ణం పురుషేణ సర్వ" మిత్యాదినా పురుషశబ్దవాచ్యః పరమపురుషః దహరోపాస్య ఉచ్యతే. దహరం నామ హృదయాకాశం, తస్మిన్నుపాస్యత్వం నారాయణస్యేతి బహ్వ్యశ్శ్రుతయ స్మృతయశ్చ నిగదంతి. [శ్రు] ***"స య శ్చాయం పురుషే, య శ్చాసా వాది త్యే, స ఏక"*** ఇత్యుచ్యతే. ఆదిత్యే నారాయణస్య వాస్తవ్యత్వం ఛాందోగ్యాది సిద్ధం. ఇత్యలమత్ర విస్తరేణ. నన్వత్ర ఉపాసితవ్యమితి ఉపాసనశబ్దేన ధ్యానం విధీయతే, తతోయత్ర యత్రోపాసనం విధీయతే నార్చనం తత్ర తత్ర భవతీతి చేన్న; ఉపాసనశబ్దః ప్రాయో బాహ్యకరణ వ్యాపార ఏవ ప్రయుజ్యతే. దేవమివ ఆచార్య ముపాసీతేత్యత్ర కిం ధ్యానం విధేయం? శుశ్రూషా హి తదుపాసనం. ఉపాసనమౌపాసన మితి చాభిన్నార్థం. అగ్నౌ హోమక్రియా తథోచ్యతే. సంధ్యాముపాస్యేత్యత్ర కిం ధ్యానమాత్ర ముచ్యతే? అపి తు ధ్యాన సహితం జలేనార్ఘ్యప్రదానాదికం? న చ యుగపత్ ధ్యాన బాహ్యకరణ వ్యాపారయోః

సంభవో నేతి వాచ్యం; సంభవస్యావిరోధాత్. జయసంహితాయాం – "శయనాసనయానాదావాసక్త శ్చాపి భోజనే, హృద్గతం న త్యజేద్ధ్యానమానంద ఫలదం హిత"మితి. విష్ణుధర్మే భగవాన్ శౌనక ఆహ

శ్లో. "ఉత్తిష్ఠం శ్చింతయ హరిం వ్రజం శ్చింతయ కేశవం,।
భుంజం శ్చింతయ గోవిందం స్వపం శ్చింతయ మాధవ॥" మితి.

అత ఏవాహ భగవాన్

"యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరాః,
అనన్యేనైవ యోగేన మాం ధ్యాయంత ఉపాసత" ఇతి.

అత్ర ధ్యానయుక్త మర్చనముపాసనశబ్దేనోచ్యతే. ఏవంచ సంతతం భగవదారాధనపరత్వం జన్మనః ఫలమితిసిద్ధం. ఉక్తం చ – "మనీషి ణో హి యే కేచిద్యతయో మోక్షకాంక్షిణః, తేషాం వై ఛిన్నతృష్ణానాం యోగక్షేమవహో హరిః" "అనన్యా శ్చింతయంతో మాం యేజనాః పర్యుపాసతే, తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహం శరీరారోగ్యమర్థాంశ్చ భోగాంశ్చైవానుషంగికాన్, దదాతి ధ్యాయినాం నిత్యమపవర్గప్రదో హరిః సమస్తలోక నాథస్య దేవదేవస్య శార్ఙ్గిణః, సాక్షాద్భగవతో విష్ణోః పూజనం జన్మనః ఫల"మితి.

నను భగవద్విఖనసా సూత్రే – "యోఽసౌ సోఽహం యోఽహం సోఽసా విత్యాత్మోపాసనక్రమేణ వా సందధీత" ఇతి. తథా శ్రీపాంచరాత్రే – "యోఽహంసోఽహ మనేనై వా వృద్ధ్వై తేన సదైవ హి, ఏవ మేవ సమభ్యా సాన్మతిమాన్ ఛిన్న సంశయః. తత్ప్రభావాచ్చ తేనైవ తథాకాలేన జాయతే" ఇత్యారభ్య "ధ్యాతృధ్యేయావిభాగేన యావత్తన్మయతాం వ్రజేత్, ... బ్రహ్మసంపద్యతే తదే" తి చ జీవబ్రహ్మణోరైక్యాభిధానే సతి కథ ముపాస్యోపాసక భావ ఇతి చేదుచ్యతే శ్రీ వైఖానస సూత్ర వ్యాఖ్యానే

శ్రీశ్రీనివాస వేదాంత దేశికేన తదర్ధ ఉక్తః. జీవ బ్రహ్మణోశ్శరీర శరీరిభావే నైక్యం, అథవా ఉఽ ఉ త్మోపాసనక్రమేణేతి "మనోబ్రహ్మ ఉపాసతే" త్యాదా వివ స్వాత్మని పరమాత్మ దృష్ట్యా ఉపాసనం విహితమితి జ్ఞేయం. శ్రీపాంచరాత్ర రక్షాయాం శ్రీ వేంకటనాథ వేదాన్తదేశికేనైవమేవంసమర్థితం. అన్యథా – "పరమం సామ్యముపైతి" "మమ సాధర్మ్యమాగతా" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతి విరోధ ఇతి. శ్రీవిఖనసా బ్రహ్మపదమభ్యేతీత్యేవోక్తం న తు తన్మయోభవతీతి. ఉచ్యతే చ – "తాదాత్మ్యానుసంధానం స్వస్య తత్ పూజార్హత్వసిద్ధయ"

ఇతి – "న్యాసేన దేవమంత్రాణాం దేవతాదాత్మ్యసంభవాత్, అప్రాకృతాంగ కరణాత్పూజామర్హతి సాధక" ఇతి. దేవమంత్రాః పురుషసూక్తాదయః తైర్న్యాసశ్శాస్త్రోక్తప్రకారః "వైష్ణవం వామనమాలభేత స్పర్థమానో విష్ణు రేవ భూత్వేమాన్ లోకా నభిజయ" తీత్యాదౌ తాదాత్మ్య ప్రతిపాదనం సామ్య ఏవ పర్యవస్యతి. తథా బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా" ఇత్యాదౌ జ్ఞేయం. నిత్యశుద్ధే భగవతి అశుద్ధమాత్మానం. సంయోజ్యాభేద భావనాయాం స్వాత్మాపి విశుద్ధో భవతి. అథ తదారాధన యోగ్యోభవతీత్యాశయః. "య థోదకం శుద్ధేఽ శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి, ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మాభవ" తీతి కాఠకోపనిషది శ్రూయతే.

9. కాఠకోపనిషన్మంత్రాణాం విగ్రహారాధనపరత్వం

తత్రోపనిషది పరమాత్మనో నిష్కళస్వరూపమభిధాయ తస్యసుఖే నోపాసితుమశక్యత్వాత్సుఖోపాస్యం ప్రతిమార్చన రూపం ప్రతిపాద్యతే. "నసందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చ నైనం, హృదా మనీషా, మనసాఽభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతా స్తే భవన్తి" ఇయం శ్రుతిః పరమాత్మనో బింబక్లృప్తౌ శ్రీశ్రీనివాస దీక్షితైః ప్రమాణతయోపన్యస్తా. తదుక్తోఽర్థశ్చ పూర్వం దర్శితః. ఇత ఊర్ధ్వమాసమాప్తితదానుగుణ్యేనార్థః ప్రదర్శ్యతే – "యదా పంచావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ న

విచేష్టేత తా మాహుః పరమాం గతిం" అయమర్థః – యదా భగవదారాధన కాలే, పంచజ్ఞానాని నేత్రాదీంద్రియాణీత్యర్థః. మనసా సహ సాకారే పరమాత్మని, అవతిష్ఠన్తే నిష్ఠితాని భవన్తి నేత్రం తద్రూపే, శ్రోత్రం తద్గుణశ్రవణే, త్వక్ తస్య స్పర్శే, జిహ్వా తన్మంత్రోచ్చారణే, ఘ్రాణం తదర్పితతులస్యాఘ్రాణేచ, ప్రసక్తాని, తాం తదవస్థాం, పరమాం గతి మాహుః ఇత్యభిప్రాయః (శ్రు) తాం యోగ మితి మన్యన్తే స్థిరామింద్రియధారణాం, అప్రమత్తస్తథా భవతి యోగీ హి ప్రభవాప్యయౌ" అయమర్థః – తాం భగవద్విషయాం, స్థిరాం ఇంద్రియధారణాం యోగమితిమన్యంతే. [శ్రు] "నైవ వాచా న మనసా ప్రాప్తుం శక్యో న చక్షుషా, అస్తీతి బ్రువతోఽన్యత్ర కథం త దుప లభ్యతే" అయమర్థః – పరమాత్మా వాచాన లభ్యః, తథా న మనసా, తథా న చక్షుషా, అస్తీతి బ్రువతః, ఆస్తికస్యేత్యర్థః, తద్బ్రహ్మ, అన్యత్ర హృదయా దర్చాయాశ్చాన్యత్ర స్థానే కథముపలభ్యతే? ఇతి. [శ్రు] "అస్తీత్యే వోపలబ్ధవ్య స్తత్త్వభావేన చోభయోః, అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావః ప్రసీదతి". అయ మర్థః – ఉభయోర్హృదయే బింబేచ, తత్త్వభావేన తత్త్వస్వరూపేణ, ఉపలబ్ధవ్యో వేద్యః తత్త్వభావః పరమాత్మస్వరూపం, ప్రసీదతి సుఖోపాస్యం భవతీత్యర్థః. "అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః, తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముంజాది వేషికాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక మమృత" మితి. అథ హృదయ నిష్ఠితః పరమాత్మా కథం ప్రతిమాయామావాహ్యః? ఇత్యత్రాహ – జనానాం హృదయే సదా సన్నివిష్టః అంతరాత్మా పురుష శ్రీమన్నారాయణః, అంగుష్ఠమాత్రః మనుష్యహృదయా నురూపాంగుష్ఠ ప్రమాణస్సన్, జనహృదయే స్థిత ఇత్యర్థః. తం పురుషం, ముంజాత్తృణ విశేషాత్, ఇషికాం తదంతస్థితామివ, స్వాత్ శరీరాత్ ధైర్యేణ ప్రవృహేత్ పృథక్కుర్యాత్, హృదయాద్బింబే ఆవాహయేదిత్యర్థః. అత్రాంత రాత్మాపురుష ఇతి పరమాత్మా గృహ్యత ఇతి వేదాంతశాస్త్రే ప్రమితాధికరణే నిర్ణీతం. తం విద్యాత్ ఉపాసీత, ఆరాధయేదితి యావత్. భగవతా మరీచినా

శ్రీశాస్త్రే ఉచ్యతే – "ఏవం సదా ధ్యాతుమశక్యత్వా ద్బింబాదిష్వావాహ్యార్చయే" దితి. న చా త్ర హృదయ ఏవ ధ్యేయత్వ మభిధీయతే ఇతివాచ్యం; తథాసతి పృథక్కరణోక్తేర్వ్యర్థత్వాత్. యది హృద్యుపాస్యత్వం వివక్షితం, తర్హి తం విద్యాదిత్యలం. అత ఉక్తార్థ ఏవ పృథక్కరణే స్వరసః; ముండోపనిషది – "యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమాన" మితి వాక్యే చాయమర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. అన్యం స్వవ్యతిరిక్తం ప్రతిమారూపిణం, పశ్యతీత్యర్థః.

ఇతి శ్రీరామభద్రదాసదాసస్య శ్రీ వైఖానసాత్రేయకులతిలక శ్రీవరద రాజసూరినందనస్య శ్రీకృష్ణాంబికాగర్భసంభవస్య శ్రీవిఖనసాచార్యచరణార వింద స్మరణజనిత శ్రీమన్నారాయణపారమ్యావగమస్య సుందరరాజస్య కృతిషూత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారే ద్వితీయాధికారః.

* * *

శ్రియైనమః

శ్రీవిఖనసమహాగురవేనమః

ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారః

III. తృతీయాధికారః

1. క్రీడాశబ్దస్యార్థాంతరస్వీకారేஉనుపపత్తికథనం

– "ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతిః క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇతి శ్రుతేః కేచిదేవమాహుః స్వాత్మాభిన్నే పరమాత్మని క్రీడా, న తు పుత్రాదౌ యస్య తథా రతిర్యస్య తాదృశః, క్రియావాన్ జ్ఞానధ్యానవైరాగ్యక్రియావాన్, బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ ఇతి. తన్న మనోరమమ్; అస్యాముపనిషది బహుత్ర జీవబ్రహ్మణోర్భేద ఏవ ప్రతిపాద్యతే. తథా రూపవత్త్వంచ [శ్రు]"ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వ జాతే" ఇతి – "సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోஉనీశయా శోచతి ముహ్యమానః, జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమాన మితి వీతశోకః" ఇతి. – అయమర్థః – అనీశయా భగవదధీనత్వాత్ స్వయమసమర్థయా, మాయయా ముహ్యమానః , పురుషో జీవః, శోచతి. యదా జుష్టం సమస్తసురమునిసేవితం, అన్యం స్వహృదయాదావిర్భూతమర్చారూపిణం, ఈశం నారాయణం, "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వర"మితి శ్రుతేః; పశ్యతి. తదాస్య మహిమానం చ పశ్యతి, తదా వీతశోకో భవతీతి. "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం, తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనం పరమం సామ్యముపైతి" అయమర్థః – యదా సమారాధనకాలే, పశ్యతీతి పశ్యో జీవః, రుక్మవర్ణం స్వర్ణమయత్వాత్ స్వర్ణాలంకృతత్వాద్వా సువర్ణచ్ఛాయం ప్రతిమారూపం బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్య, యోనిం జన్మకారణమ్, పురుషం,

పరమపురుషం, పశ్యతే, తదా, పుణ్యపాపే విధూయ, నిరంజనః కర్మలేప రహితః, పరమం సామ్యం భగవత్సాయుజ్యం, ఉపైతీతి. ఉచ్యతే మహాభారతే ***"సురూపాం ప్రతిమాం విష్ణోః ప్రసన్నవదనేక్షణాం, కృత్వాఽఽత్మనః ప్రీతికరీం సువర్ణరజతాదిభిః, తామర్చయేత్తాంప్రణమే త్తాంస్మరేత్తాంవిచింతయేత్, విశత్యపాస్తదోషస్తు తామేవ బ్రహ్మరూపిణీ" మితి*** – "ప్రాణో హ్యేష యస్సర్వభూతైర్విభాతి విజానన్ విద్వాన్ భవతే నాతివాదీ, ఆత్మక్రీడ" ఇత్యాది. అయమర్థః – ఏషఃప్రాణః పరమాత్మా, యః, సర్వభూతైః పాంచభౌతిక శిలాదిరూపేణ ఉపలక్షిత ఇత్యర్థః. విభాతి విశేషేణావిర్భూయ భాతి. తం విజానన్ విద్వాన్, అతివాదీ ప్రతిమారూపిణం భగవంతమతీత్య వదతీతి తథోక్తో, న భవతే, అయం పరమాత్మైవేతి వదతీత్యర్థః, స; ఆత్మనా పరమాత్మనా, ప్రతిమారూపిణా సహ, క్రీడతి పూర్వోక్తరీత్యా విహరతి. అనేన బాహ్యకరణ వ్యాపారరూపక్రియోక్తా. క్రీడా బాహ్యసాధనసాపేక్షేత్యుక్తః. కేవలం బాహ్యకరణవ్యాపారేణ కిమపి న ప్రయోజనం. అత ఆహ – "ఆత్మరతి"రితి. రతిర్నామ ఇచ్ఛావిశేషః. సా హి నాయకస్య నాయికాయాం, నాయికాయా నాయకే వా యది, కావ్యనాటకయోః శృంగారరసస్య స్థాయితాం ప్రాప్నోతి గురుదేవతా విషయా యది భక్తినామా భావః. భక్తిస్సాధనముపాసనమిత్యేతే ఏకార్థకా ఇత్యాహుః . ఏవం చ రతి ర్మానసక్రియా. సా తు బాహ్యసాధన నిరపేక్షా. ఉక్తరూపభగవద్విషయోభయ క్రియావతో బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వం యుజ్యతే. ఉభయోరపి మానసత్వే పృథగ్గ్రహణం వ్యర్థం స్యాత్; రత్యపేక్షయా క్రీడాయా క్రీడాపేక్షయా రతేర్వా వ్యతిరేకాభావాత్. ఉభయ క్రియావత్వ మేవ శ్రేష్ఠమిత్యాశయేనాహ భగవాన్ విఖనాః – "భక్త్యా భగవన్తం నారాయణమర్చయే"దితి. తత్రాప్యర్చయే దితి సాక్షాద్విహితత్వాదర్చనస్య ప్రాధాన్యం. న చ – యుగపద్ధ్యానార్చనక్రియయో స్సంభవోన స్యాదితి వాచ్యం; ధ్యానం నామ హి తదేకచింతనం. తస్య విషయాన్తరవర్తిత్వేఽపి బహిస్తదన్యవిషయా క్రియా సంభవత్యేవ. కామినీ సదా జారవిషయ

చింతనపరాఽపి గృహకృత్యం కరోత్యేవ. శ్రూయతేహి – "యోషా జారమివ ప్రియ"మితి. తథా సతి ఏక విషయయోర్ధ్యానార్చనయోస్సమం సంభవః కథం నోప పద్యతే? ఉచ్యతే – "మాం ధ్యాయన్త ఉపాసత" ఇతి. న చ – అస్తు నామ సరూపం బ్రహ్మ. తేన సహ మనసాకల్పితైస్సాధనైః క్రీడా యది తస్యాత్మక్రీడత్వం భవత్యేవ, కిమర్థం బాహ్యవ్యాపార? ఇతి వాచ్యం; భగవద్విషయే కేవలం మానసోపచారాత్కాయికోపచారస్య శ్రైష్ఠ్య ప్రతిపాదనాత్. ఉచ్యతే హి శ్రీశాస్త్రే భగవతా భృగుణా – "మానసీ హోమ పూజా చ బేరపూజా త్రిధాస్మృతా" ఇత్యారభ్య "యథోపయోగశక్యత్వాత్కర్తుం పుష్పాదిపూజనం, చక్షుషః ప్రీతికరణాన్మనసో హృదయస్యచ ప్రీత్యా సంజాయతే భక్తిర్భక్తస్య సులభో హరిః, తస్మాత్త్రయాణామేతేషాం బేరపూజా విశిష్యత" ఇతి. భగవతాచోచ్యతే భృగోశ్చ మునిశ్రైష్ఠ్యం – "మహర్షీణాం భృగురహ" మితి. మనః కల్పితద్రవ్యైరారాధనాపేక్షయా సాక్షాద్ద్రవ్యైరారాధనం శ్రేష్ఠమిత్యత్ర కా విచికిత్సా? అత ఏవ తత్తద్ద్రవ్యాలాభే తత్తద్బుద్ధ్యా పుష్పైరర్చన ముచ్యతే. తేషామప్యలాభే మనసా భావనం చ విధీయతే – "శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాద్జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప" ఇతి. అస్యార్థ ఏవముక్తః – ఉభయాకారే కర్మణి ద్రవ్యమయాదంశాత్ జ్ఞానాంశ శ్శ్రేయానితి. అన్యథా "పత్రంపుష్పంఫలం తోయం యోమే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతీ" త్యాదినోక్తస్య పత్రాదిద్రవ్యదానస్యాత్యంత ప్రియత్వేన భగవదంగీకార ప్రతిపాదన విరోధః. మోక్షధర్మే – "యాః క్రియా స్సంప్రయుక్తాస్స్యురేకాంతగతబుద్ధిభిః, తా స్సర్వా శ్శిరసాదేవః ప్రతిగృహ్ణాతివై స్వయ" మితి. ఏవంచ సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా బ్రహ్మవిద్యా నామ పరమాత్మవిషయజపహోమార్చనధ్యానాత్మికాపరేత్యుచ్యతే, సైవోత్తమావిద్యా. ఇయం విద్యా బ్రహ్మణా ప్రథమమథర్వాయ ప్రోక్తేతి శ్రూయతే ముండోపనిషది – "బ్రహ్మాదేవానా" మిత్యారభ్య "అథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయప్రా" హేతి. బ్రహ్మశబ్ద వాచ్య ఏవ విఖనా విఖనస ఇత్యాది శబ్దానాం చాభిధేయ ఇత్యుక్తం, అధర్వశబ్దేన భృగుమహామునిరుచ్యత

ఇత్యవగమ్యత ఇత్యుక్తమ్. ఆరాధనాత్మికా ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యా విఖనోఽ పరనామ్నా బ్రహ్మణా భృగుముఖ్యేభ్యః పుత్రేభ్య ఉపదిష్టేతి సమవగమ్యతే. భాగవతే ఏకాదశస్కంధే సప్తవింశాధ్యాయే భగవన్తముద్ధవః పృచ్ఛతి – "క్రియా యోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం విభో" ఇత్యారభ్య "నిస్సృతం త్వన్ముఖాంభోజాద్యదాహ భగవానజః, పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్యో దేవ్యై చ భగవాన్ భవ" ఇతి. అతో వృద్ధహారీత స్మృతౌ అష్టమాధ్యాయే – "అథ వక్ష్యామి రాజేంద్ర విష్ణుపూజావిధిం పరం, శ్రౌతం మహర్షిభిః ప్రోక్తం వశిష్ఠాద్యైః పురాతనైః. వైఖానసైశ్చ భృగ్వాద్యై" రిత్యాది. తత్రైవ – "పూర్వం విఖనసే విష్ణుః ప్రోక్తవాన్ స్వయమచ్యుతః, భృగోః ప్రోక్తం విఖనసా భృగుణా చ మమేరిత" మితిచ. తథా విష్ణుధర్మోత్తరే శౌనకః – "కథయామి యథాపూర్వ" మిత్యారభ్య "బ్రహ్మణోఽ వ్యక్తజన్మన" ఇత్యంతం. శ్రూయతేచ తస్యాం – "తస్మా దాత్మస్థం హ్యర్చయేద్భూతికామ" ఇతి – "క్రియవానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇతి చ – "నాయమాత్మాబలహీనేన లభ్యో న చ ప్రమాదాత్తపసో వాప్యలింగాత్, ఏతైరుపాయైర్యతతే యస్తు విద్వాన్ తస్యైష ఆత్మా విశతే బ్రహ్మధామ" ఇతి. అయమర్థస్స్ఫుటం విఖనస బ్రహ్మణా సూత్రేఽ భిధీయతే – 'నిత్యం గృహే దేవాయతనే వా భక్త్యా భగవన్తం నారాయణమర్చయే' దిత్యాదినా. తదుపరిష్టమర్థం ప్రపంచయన్తి శ్రీభృగ్వాదయో మహర్షయః. శ్రీ శాస్త్రే వాసాధికారే భృగుః – "వైదికేనైవ మార్గేణ మన్త్రైర్వేదోద్భవైస్తథా సమాహితమనా భూత్వా పూజయన్విష్ణుమవ్యయం. తస్య విష్ణోః పదం గచ్ఛే" దితి. భృగ్వాదీనాం మహర్షిత్వం, తేషాం చ భృగోర్ముఖ్యత్వం భగవతైవోచ్యతే – "మహర్షయస్సప్త పూర్వ" ఇత్యాదినా – "మహర్షీణాం భృగురహ" మిత్యనేన చ. కిమధికేన? ముండోపనిషదాద్యుక్తపరమాత్మోపాసనమేవ శ్రీవిఖనస భృగు మరీచి కాశ్యపాత్రిభిః శ్రీ వైఖానసభగవచ్ఛాస్త్రే ప్రపంచితమితి నిష్కర్షః. కించ శ్రీశాస్త్రే వాసాధికారే భగవతా భృగుణోచ్యతే

"మమాపి దేవదేవేన బ్రహ్మణా పరమేష్ఠినా,
యదుక్త మనుమానార్థం పూర్వమేవ ప్రదర్శితమ్"

ఇత్యారభ్య "ఘంటానినాదవత్పూర్వం ప్రణవం సమ్యగుచ్చరేత్" ఇత్యాదినా ప్రాణాయామం విధాయ "ప్రణవోధనుశ్శరోహ్యాత్మా బ్రహ్మ తల్లక్ష్య ముచ్యతే, అప్రమత్తేన వేద్ధవ్య" మితి. ఏతదుపనిషద్వచనమేవ తత్ర దృశ్యతే, భృగోర్బ్రహ్మణోపదేశాచ్చ.

2. ఉపనిషత్ప్రతిపాదితపురుషశబ్దస్య నారాయణవాచకత్వం

నను ముండోపనిషది సరూపస్య బ్రహ్మణః క్రియారూపముపాసనం విధీయత ఇతి బ్రూషే! అస్తు నామ, తదంగీకుర్మః; తన్నారాయణ విషయ మితి కథ? మితి చేదుచ్యతే – బ్రహ్మణాఽధర్వాయోపదిష్టమిత్యుక్తం. అధర్వాపరనామధేయో భృగురితి నిర్ధారితం. భృగుణాచ నారాయణోపాసన మేవ ప్రపంచితం నాన్యత్. కించ తత్ర శ్రూయతే – ***"యథా నద్య స్స్యందమానా స్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ, తథా విద్వా న్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య" మితి.*** పరః పురుషో నారాయణ ఇతి న విదితం కే నానున్మత్తేన? "అథ పురుషో హవై నారాయణ" ఇతి శ్రుత్యా కేవలం పురుషశబ్దో ఽపి నారాయణ వాచక ఇతి జ్ఞాయతే. అత్ర చ "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోని" మితి శ్రూయతే. శ్రీశాస్త్రే – "సువర్ణవర్ణం రక్తాస్యం రక్తనేత్రం సుఖోద్వహ" మితి భగవతస్స్వర్ణవర్ణత్వముచ్యతే. పునశ్చాత్ర శ్రూయతే – "ఉపాసతే పురుషం యేహ్యకామస్తే శుక్ర మేతదతివర్తన్తి ధీరా" ఇతి. అత్రోపాసత ఇతి భగవదర్చనమేవాభిధీయతే. ఉపాసనాశబ్దః ప్రాయః కాయిక క్రియారూపసే వాయామేవ వర్తత ఇత్యుక్తం. శుక్రమతివర్తన్తీతి. న పునర్జన్మాప్నువన్తీత్యర్థః. శుక్రం నామ జననహేతుభూతం శుక్లం. ఛాందోగ్యేచ పురుషశబ్దః పరమపురుష వాచక తయా శ్రూయతే – "య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః

పురుష" ఇతి. అస్య దేవతాన్తరపరత్వం న భవతి; అగ్రే – "కప్యాసం పుండరీక" మిత్యాదినా తస్య పురుషస్య పుండరీక సమనయనత్వ ప్రతిపాదనాత్. షష్ఠాధ్యాయాన్తే భగవద్వచనం ***"యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాంతరాత్మనా। శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమోమత"*** ఇతి. అనేన సర్వవిధయోగిభ్యోఽపి భగవత్ప్రతిమాఽఽరాధన క్రియావత ఏవ సర్వశ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్యతే. తథాహి – మద్గతేనాంతరాత్మనా మన్నిష్ఠిత మనసా, మయి నిరంతరం మనో నివేశ్యేత్యర్థః, తథా వక్ష్యతి – "మయ్యావేశ్య మనోయే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసత" ఇతి. అనేనావిచ్ఛిన్నస్మరణముక్తం. శ్రద్ధావాన్ న్యాయేన మదారాధనోపయుక్తద్రవ్యార్జనే త్వరావాన్, మాం, భజతే సేవతే. సేవా నామ పరిచర్యా, అర్చనప్రణామస్తుత్యాదిరూపాక్రియా. తాం కరోతి, స మే యుక్తతమ ఇతి. అత్రాయం సంగ్రహః – నిరాకారస్య పరమాత్మనః స్వభక్తోపాసనానుకూలతయా స్వసంకల్పేన సాకారత్వే ప్రమాణ భూతాశ్శ్రుతయః – "ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తుపారే" "యదాపశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణ"మిత్యాదయః. "రుక్మాభం స్వప్నధిగమ్య" మితి. మన్వాద్యాస్స్మృతయో బహ్వ్యః. సాకారస్యాపి తస్య నారాయణస్వరూపత్వే ప్రమాణభూతా శ్శృతయః – "యథా కప్యాసం పుదరీకమేవమక్షిణీ"త్యాద్యాః. స్మృతయస్తు – "రుక్మాభం స్వప్నధిగమ్యం విద్యాత్తం పురుషం పర" మితి. పరమపురుషో విష్ణురితి సిద్ధమేవ. విష్ణోరేవ ముముక్షుభిరర్చనీయత్వే శ్రుతయః – ***"ప్రవః పాంత మంధస" ఇతి. – "తమాత్మస్థం హ్యర్చయేద్భూతికామ"*** ఇతి. అత్రాత్మశబ్దేన హృదయముచ్యతే. తత్రత్యః పురుషో నారాయణ ఏవ. కాఠకోపనిషది చ – ***"తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యంతి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషా"*** మితి. తత్రాత్మశబ్దేన హృదయమేవ గృహ్యతే. తత్రత్యః పురుషో విష్ణురేవేతి స్ఫుటమవగమ్యతే. తత్ర పూర్వం – "విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః, సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద" మితి. తత్రైవ – "పురుషాన్నపరం కిఞ్చిత్సాకాష్ఠా సా పరాగతి" రితి చ

విద్యమానత్వాత్. పురుషశబ్దవాచ్యశ్చ నారాయణ ఏవ; నిరుపాధితయా గృహీతత్వాత్. ఉచ్యతే హి – "భగవానితి యశ్శబ్దస్తథా పురుష ఇత్యపి, నిరుపాధీ తు వర్తేతే వాసుదేవేఽమలాశయే." ఇతి. వాసుదేవస్య హృదయే ధ్యేయత్వం ధ్యానబింధూపనిషది – "అష్టపత్రం తు హృత్పద్మం ద్వాత్రింశత్కేసరాన్వితం, తస్య మధ్యే స్థితో భానుర్భానుమధ్యగతశ్శశీ. శశిమధ్యగతో వహ్నిర్వహ్నిమధ్యగతా ప్రభా, ప్రభామధ్యగతం పీఠం నానారత్నప్రవేష్టితం. తస్య మధ్యగతం దేవం వాసుదేవం నిరంజనం, శ్రీవత్సకౌస్తుభోరస్కం ముక్తామణివిభూషితం. శుద్ధస్ఫటికసంకాశం చంద్రకోటిసమప్రభం. ఏవంధ్యాయేన్మహావిష్ణు" మితి. ఘుష్యతే శ్రుతిభిర్నారాయణస్య స్పష్టం పరమాత్మత్వం; "నారాయణపరంబ్రహ్మ" ఇతి – ***"ఏకః పురస్తాద్య ఇదం బభూవ యతో బభూవ భువనస్య గోపాః, యమప్యేతి భువనం సాంపరాయే సనో హవిర్ఘృతమివాయుషేత్తదేవ" ఇతి.*** అత్ర దేవశబ్దేన నారాయణోఽభిధీయతే. పూర్వత్ర "యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణ ఉజ్జహార" ఇత్యాదినా రుద్రాదీనాముక్తత్వాత్. అతో నారాయణస్యైవాత్ర జగత్కారణ త్వాదికం ప్రతిపాద్యతే. నను శ్రుత్యంతరే – "శివ ఏవ కేవలః" "శంభు రాకాశమధ్యే." "ఏకోరుద్రో న ద్వితీయాయ తస్థే" ఇత్యాదినా రుద్రస్య కారణత్వ మభిధీయతే. తత్కథం నారాయణస్య కారణత్వ? మితిచేదుచ్యతే – తత్ర శివాదిశబ్దైర్హరిరేవ ప్రతిపాద్యతే, నత్వన్యః; అన్యత్ర హరే శ్శివాదిశబ్దైః ప్రతిపాదితత్వాత్. అత్రైవ – "శాశ్వతం శివమచ్యుత"మితి – "విశ్వశంభువ"మితి చ వర్తతే. రుద్రశబ్దశ్చ తత్పరతయా నేతుం శక్యతే. న చ – "ఉమాసహాయం పరమేశ్వరం విభుం త్రిలోచనం నీలకంఠం ప్రశాంతం, ధ్యాత్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాత్" ఇత్యత్ర ఉమాసహాయత్వాదీనాం హరిపరతయా నేతుమశక్యత్వాద్రుద్ర ఏవ జగత్కారణమితి వాచ్యం; తత్రాపి నారాయణస్యైవ కారణత్వ ప్రతిపాదనాత్. తత్కథ?మితి పృచ్ఛసి యది. సమవధేహి. నీలకంఠం ధ్యాత్వా తత్ప్రసాదేన తమసః. పరస్తాద్వర్తమానం

హరిం గచ్ఛతి, జానాతీత్యర్థః; గత్యర్థానాం ధాతూనాం జ్ఞానార్థకత్వాత్. – "శంకరాద్జ్ఞానమన్విచ్ఛే" దితి హ్యుచ్యతే. ఆనుశాసనికే చతుశ్చత్వారింశాధ్యాయే – "ఆత్మభూతో వాసుదేవోహ్యనిరుద్ధో మతౌస్థితః, సంకర్షణోఽహం" కారే చ ప్రద్యుమ్నో మనసి స్థితః. అన్యథా చ చతుర్ధాయ తత్సమ్యక్ప్రోతు మర్హతి, హిరణ్యగర్భపిత్రాఖ్యో యత్ర బ్రహ్మా వ్యజాయత. బ్రహ్మణశ్చాపి సంభూతశ్శివ ఇత్యవధార్యతాం, శివాత్స్కందస్సంబభూవ ఏతత్సృష్టి చతుష్టయం" ఇతి. కించ పురుషసూక్తే "ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే" ఇతి యదుచ్యతే తదేవాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. పురుషసూక్తస్య నారాయణపరత్వంతు శ్రుతిస్మృత్యాదిభిస్సుస్పష్టమవగమ్యతే. తదపహ్నోతు మనున్మత్తః కో వా ప్రవర్తేత? ఇత్యలం విస్తరేణ. భగవదర్చనే స్మృతయస్తు బహ్వ్యః. కాశ్చిదుదాహృతాః, అపి చ శౌనకః – ***"శ్రుతిషు ప్రబలా మంత్రాస్తే ష్వప్యధ్యాత్మవాదినః, తత్రాపి పౌరుషం సూక్తం న తస్మాద్విద్యతే పరం. ప్రాయశ్చిత్తే జపే చైవ విష్ణోరారాధనేషు చ, మోక్షే వశ్యేఽగ్న్యుపస్థానే సుపుత్రప్రాపణే తథా. సర్వకర్మఫలావాప్తావారోగ్యే మృత్యునాశనే, ఏతేష్వర్థే ష్విదం సూక్తం మునయో వినియుంజత"*** ఇతి. మనుశ్చ పురుషసూక్తస్య విష్ణుపరత్వం బ్రవీతి – "బ్రహ్మయజ్ఞే జపన్ సూక్తం పౌరుషం చింతయన్ హరిం, స సర్వాంస్తు జపేద్విద్వాన్ సాంగోపాంగాన్ ద్విజోత్తమ" ఇతి. వ్యాసః – "తద్విష్ణోరితిమన్త్రేణ సూక్తేన పురుషేణ వా, అనాదిమధ్యనిధనం విష్ణుమారాధయేద్ధరిం". అపరార్కే – "అష్టాక్షరేణ దేవేశమర్చయేదచ్యుతం నరః," హారీతః– "ద్విజః పురుషసూక్తస్య విధినా విష్ణుమర్చయే"దితి. శాండిల్యోపనిషది – "దివా న పూజయేద్విష్ణుం రాత్రౌ నైవ ప్రపూజయేత్, సతతం పూజయేద్విష్ణుం దివారాత్రం న పూజయే"దితి. అయమర్థః నాసికాయా దక్షిణే పింగళా, తత్ర చరతి సూర్యః. వామ ఇడా, తత్ర చరతి చంద్రః యదా దక్షిణే వాయుశ్చరతి తదా దివా, యదా వామే చరతి తదా రాత్రిః. మధ్యనాడీ సుషుమ్నా, యదా వాయుస్తత్ర తదా న దివా న రాత్రిశ్చ, తదానీం పూజయేదితి.

3. అర్చనస్య మోక్షఫలత్వే శ్రుతయః

"ఉపాసతే పురుషం యే హ్యకామాస్తే శుక్రమేతదతివర్తన్తి ధీరా" ఇతి. అత్రోపాసనం నామార్చనమేవ వక్తవ్యం. పురుష శబ్దశ్చ నారాయణపరః

అన్యే తు పురుషం బ్రహ్మవిదముపాసతే పూజయంతీతి వ్యాచక్షతే. తన్న మనోరమం; పురుషశబ్దస్య బ్రహ్మవిత్పరత్వే మానాభావాత్. కిం చ అకామైః పరమపురుష ఏవ పూజ్యః. తత్పూజనస్యైవ శుక్రాతివర్తన సాధనత్వం యుక్తం. అయమర్థో భగవతైవోచ్యతే – "మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసత" ఇతి. [శ్రు] "నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్య ఇత్యారభ్య "విశతే బ్రహ్మధామే"తి. అత్రాలింగాత్ప్రతిమారహితా త్తపసో ధ్యానార్చనలభ్య ఇతి. చార్థోయుక్తః. "తప ఆలోచన" ఇతి ధాతోస్తపశ్శబ్దస్య ధ్యానపరత్వముపపద్యతే. ఉత్తరత్ర – "ఏతైరుపాయైర్యతతే యస్తు విద్వా"నితి చ శ్రూయతే. ఉపాయస్య ప్రతిమార్చనాది రూపత్వం యథా యుజ్యతే, న తథాఽన్యరూపత్వం. అర్చనస్య పరమోపాయత్వం హి మత్వా భగవాన్ విఖనాః – "భక్త్యా భగవన్తం నారాయణమర్చయేత్తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయత" ఇతి బ్రూతే. తస్య. సూత్రే శ్రుతిప్రమాణం వినా న కోపి విధిస్స్యాదితి తత్సూత్రమామూలచూడం పరశీలయతాం విదుషాం సువిదితం భవేత్. స హి మహాత్మా భగవదంశభూతః తచ్ఛిష్యభూతో హి భృగుః. స హి మహర్షీణాం శ్రేష్ఠ ఇతి భగవతైవోచ్యతే "మహర్షీణాంభృగు రహ" మితి. తస్య వైఖానసత్వం హారీతోఽప్యాహ – "వైఖానసైశ్చ భృగ్వాద్యై" రితి ఇత్యలమప్రకృతేన.

4. జన్మరహితస్యాపి పరమాత్మనోఽర్చావతారే ప్రమాణాని

శ్రుతిః – "అజాయమానో బహుధా విజాయత" ఇతి – "ఆవి స్సన్నిహితం గుహాచరం నామ" ఇతి స్మృతిస్తు – "అజోపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్. ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవా మ్యాత్మ

మాయయా" ఇతి. అన్యత్ర – "అర్చావతారరూపేణ లోకేఽస్మిం శ్చతురానన, అవతారం కరిష్యామి శ్రియా లక్ష్మ్యా సమన్విత" ఇతి. శ్రియా, భూమ్యేత్యర్థః.

5. పరమాత్మనశ్శిలాదిప్రతిమాతాదాత్మ్యే శ్రుతయః

"యతో వీరః కర్మణ్యస్సుదక్షో యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామ" ఇతి– "పిశంగరూపస్సుభరో వయోధా శ్శృష్టీ వీరో జాయతే దేవకామ" ఇతి– "శృష్టీ తు బలవాన్ బలీ" తి నిఘంటుః. [శ్రు] "అశ్మానమాఘుణం ప్రపద్యే" ఇతి – "యద్దేవానాం చక్షుష్యాగో అస్తి" తి. చక్షుషి దేవానా మాగో విష్ణ్వాదీన్ దేవాన్ దృష్ట్వాఽప్య నమస్కారాది రూపోఽపరాధ" ఇతి మాధవీయవ్యాఖ్యా. వారాహపురాణే ద్వాత్రింశదపచార కథనే అప్రణామస్య అపరాధత్వముక్తం. ప్రతిమారూపం వినా దేవానాం దర్శనాసంభవాచ్ఛ్రుతి రియం దేవానాం ప్రతిమారూపత్వే ప్రమాణం. దేవానాం సాక్షాత్స్వరూప దర్శనే కో వా న ప్రణమేత్?. తాదృశాజ్ఞస్య కథం వా దేవదర్శనం స్యాత్? యద్యపి విష్ణుం వినాఽన్యేషాం దేవానామర్చారూపేణావిర్భావే శక్తిర్నాస్తి. తథాప్యుపాసకాను గ్రహాయ విష్ణురేవ తత్తద్రూపేణావిర్భవతి. అతఏవోచ్యతే భగవతా – "కామైస్తైస్తైర్హృత జ్ఞానాః ప్రపద్యంతేఽన్యదేవతాః తం తం నియమమాస్థాయ ప్రకృత్యా నియతాస్స్వయా. యో యో యాం యాం తనుం భక్త శ్శ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి, తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహ" మితి. అపిచ. యేత్వన్యదేవతా భక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాఽన్వితాః తేఽపి మామేవ కౌన్తేయ యజన్త్యవిధిపూర్వకమితి. స్మృతిస్తు – "దేవానృషీన్ మనుష్యాంశ్చ పితౄన్ గృహ్యాశ్చ దేవతాః, పూజయిత్వా తతః పశ్చాద్గృహస్థశ్శేషభుగ్భవే"దితి. మానవ్యః పూర్వముదాహృతాః. తత్ర తత్రవ్యాఖ్యాతృభిశ్చ దేవతాః పాషాణాదిమయీః విష్ణ్వాది ప్రతిమా ఇతి విష్ణుప్రాధాన్యేనాభిహితం. శ్రూయతే చ – "సమాహితశ్రద్ధావిత్తో భూత్వే" త్యాది.

6. సన్న్యాసినామపి భగవదారాధనే శ్రుతయః

శాట్యాయనీయోపనిషది – "కుటీచకో బహూదకశ్చాపీ"త్యారభ్య "పంచయజ్ఞా వేదశిరః ప్రవిష్టా" క్రియావంతోఽమీ బ్రహ్మవిద్యా" మితి "విష్ణుక్రీడా విష్ణురతయో విముక్తా" ఇత్యాదిశ్చ. అత్ర విష్ణుక్రీడా ఇతి ప్రతిమారూపేణైవ విష్ణునా హి క్రీడా సంభవతి. సా చ తదుపచారరూపా. రతిర్నామ భక్తిః విష్ణుభక్తిరహితస్య బ్రహ్మవిద్యాయాం నాధికార ఇతి శ్రూయతే అవ్యక్తోపనిషది "న చేమాం బ్రహ్మవిద్యామశ్రద్దధానాయ బ్రూయా న్నాసూయావతే నానూచానాయ నావిష్ణుభక్తాయ నానృతినే" ఇతి. హంసోపనిషది – "అథనారదో భగవన్తం పరిపృచ్ఛతీ" త్యుపక్రమ్య "యతో బ్రహ్మప్రాప్త్యై యతతే తస్మాద్యతిః" ఇత్యాదినా యతిలక్షణం ప్రతిపాద్య తేన యోగినా "దివ్యసైద్ధసువ్యక్తాదిషు మదర్చనం విశిష్టం భవతీ" త్యుచ్యతే. శ్రీశాస్త్రే – "దేవైః ప్రతిష్ఠితం దివ్యం ఋషిభిః కృతమార్షకం, పురాణసిద్ధం పౌరాణం మనుష్యైర్మానుషస్థలం. భక్తానుకంపయా దేవో యస్మిన్నావిర్భ వేత్స్వయం, తత్స్వయంభువముద్దిష్ట" మిత్యభిధీయతే. సైద్ధం పురాణసిద్ధం. సువ్యక్తం, స్వాయంభువమిత్యర్థః. కించ మోక్షహేతుత్వం భగవద్భజనస్య, జ్ఞానహేతుత్వం రుద్రభజనస్య చ శ్రూయతే గర్భోపనిషది – "యది యోన్యాః ప్రముచ్యేయం ప్రపద్యే పరమేశ్వరం, భర్గం పశుపతిం రుద్రం మహాదేవం జగద్గురు" మితి. అత్ర జగద్గురుమిత్యనేన తస్యాజ్ఞాననివర్తకత్వ ముచ్యతే; "గుశబ్దస్త్వంధకారస్స్యాత్ రుశబ్దస్తన్నిరోధకః, అంధకారనిరోధిత్వాద్గురురిత్యభి ధీయతే" ఇత్యుక్తేః. తతః "గర్భవాసాత్ప్రముచ్యేయం యది విష్ణుం భజే హృది, అమృతప్రదమానందం నారాయణమనామయ" మితి. అత్రామృత ప్రదమిత్యనేన భగవతో ముక్తిదాయిత్వముచ్యతే, కించ అనేకత్ర విష్ణుపదం ప్రాప్నోతీతి మోక్షస్య భగవత్ప్రాప్తిరూపత్వముచ్యతే కఠోపనిషది – "సోఽ ధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద" మితి. ఆత్మబోధోపనిషది – "తస్మాదోం నమో నారాయణాయేతి మన్త్రోపాసకః వైకుంఠభువనం గమిష్య"

తీతి. నారద పరివ్రాజకోపనిషది – "తద్విష్ణోః పరమం పదం యత్ర గత్వా న నివర్తన్తే యోగినస్సూర్యో న తత్ర భాతీ" తి. గూఢారుణికోపనిషది – "ఓం హి ఓం హీత్యేతదుపనిషదం విన్యసేద్విద్వాన్ య ఏవం వేద" ఇత్యారభ్య "తద్విష్ణోః పరమం పదం చక్షురాతతం విష్ణో స్సర్వతోముఖస్య ఇత్యారభ్య "విష్ణో స్తత్పరమంపద"మితి. వరాహోపనిషది ఉపసంహారే – "తద్విష్ణోః ......పద" మితి. శాట్యాయనీయోపనిషది – "విష్ణ్వాత్మకా విష్ణుమేవాపి యంతీ" తి. ముక్తోపనిషది – "యత్ర కుత్రాపి వా కాశ్యాంమరణేన మహేశ్వరః, జంతోర్దక్షిణకర్ణే తు మర్తారం సముపాదిశేత్. నిర్ధూతా శేష పాపౌఘో మత్సారూప్యం భజత్యయం, తద్విష్ణో..... పద" మితి. మహావాక్యోపనిషది – "బ్రహ్మణ్యభిధ్యాయమానే" ఇత్యారభ్య "ఏతదధర్వ శిరోఽ ధీయతే.......శ్రీ మహావిష్ణు సాయుజ్యమవాప్నోతి" ఇతి. నాదబిందూపనిషది – "మనస్తత్ర లయం యాతి త ద్విష్ణోః పరమం పద" మితి. శాండిల్యోపనిషది – "ఇడాదిమార్గద్వయం విహాయ సుషుమ్నా మార్గేణ గచ్ఛేత్తద్విష్ణోః పరమం పద" మితి. అథవా భగవతా విఖనసాఽ భిహితేఽ ర్థే కిం ప్రమాణాంతం విచారేణ? ఆదౌ తస్మాదేవహి సమస్తవేదాభివ్యక్తిః తథా శ్రూయతే సీతోపనిషది – "వైఖానసఋషేః పూర్వం విష్ణోర్వాణీ, సముద్భవేత్ త్రయీరూపేణ సంకల్ప్య వైఖానసఋషేః పురా. వైఖానసమతస్తస్మిన్నాదౌ ప్రత్యక్షదర్శనం, స్మర్యతే మునిభిర్నిత్యం వైఖానసమతః పర" మితి. విష్ణోర్వాగేవ త్రయీరూపేణ జాతేత్యర్థః. ఉచ్యతే హి – "శ్రుతి స్మృతిర్మ మైవాజ్ఞే" తి భగవతా. స హి భగవాన్ విఖనాః ప్రాహ కంఠరవేణ – "నారాయణమర్చయే త్తద్విష్ణోః పరమంపదంగచ్ఛతీ" తి. కించ యోగయాజ్ఞవల్క్యశ్చ వైఖానసోక్త భగవన్మూర్తీః ప్రతిపాదయతి గాయత్ర్యర్థనిరూపణే.

7. గాయత్ర్యా భగవత్పరత్వం

"ఈశ్వరం పురుషాఖ్యం చ సత్య ధర్మాణ మచ్యుతం, భర్గాఖ్యం విష్ణు

సంజ్ఞం చ జ్ఞాత్వాఽమృతముపాశ్నుత" ఇతి. శ్రీశాస్త్రే హి పంచమూర్తయః ప్రతిపాద్యన్తే విష్ణుః పురుషస్సత్య అచ్యుత అనిరుద్ధ ఇతి. భారతే చ యుధిష్ఠిరం ప్రతి భగవానాహ – "విష్ణు చ పురుషం సత్యమచ్యుతం చ యుధిష్ఠిర! అనిరుద్ధం" చ మాం ప్రాహు ర్వైఖానసవిదో జనాః. అన్యేత్వేవం విజానంతి మాం రాజన్ పాంచరాత్రిణః, వాసుదేవం చ రాజేంద్ర సంకర్షణ మథాపి వా. ప్రద్యుమ్నం చానిరుద్ధం చ చతుర్మూర్తిం ప్రచక్షత" ఇతి, తత్రేశ్వరశబ్దేనా నిరుద్ధ ఉక్త ఇత్యవగమ్యతే. విష్ణుపురుషసత్యాచ్యుతైస్సహ గృహీతత్వాత్. గాయత్ర్యాం భర్గాఖ్యయా గృహీతం విష్ణుం పురుషం సత్య మచ్యుత మనిరుద్ధం చ ధ్యాత్వా మోక్షం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. భర్గశబ్దస్సాంత స్తేజః పర్యాయః. సవితృమండలే యస్తేజోమయః పురుషో నారాయణః, తం ధీమహి, ధ్యాయామ ఇత్యర్థః. నారాయణస్య సవితృమండలస్థితిః "ఏషోఽంతరాదిత్యే" ఇత్యాది శ్రుత్యాఽభిహితా, విష్ణ్వాది పంచమూర్తీనాం స్వరూపముచ్యతే వాసాధికారే – "వ్యష్టిరూపేణ సంపన్నామూర్తయః పురుషాదయః, ఏషాం సమష్టిరూపోఽయం భగవా" నితి. ఉచ్యతే – "సర్వవ్యాపకశీలత్వాద్విష్ణు రిత్యభిధీయతే, ఉషితాపూరనే నేతి పురుషః పరికీర్తితః. సకారో జీవ నిర్దేశ స్తకారః పరవాచకఃతయోస్సంసర్గ శక్తిర్యస్తస్మాత్సత్య ఉదాహృతః. పరమాత్మా అకారస్తు చకారో జీవవాచకః, ఉకారః ప్రకృతిర్జ్ఞేయస్తకారః కాల ఉచ్యతే. తస్మాదచ్యుత ఇత్యుక్తః ప్రవక్ష్యామి తథా పరం, స్వైరచారోఽనిరుద్ధస్స్యాన్మూర్తయః పంచకీర్తితాః పురుషస్య తు పర్యాయో వాసుదేవ ఇతి స్మృత" ఇతి. ఏతేన హి పూర్వం ఈశ్వర శబ్దవాచ్యత్వ మనిరుద్ధస్యోక్తం సంగచ్ఛతే "ఈశ్వరో హి స్వైరచార" ఇతి. ఏవం చ గాయత్రీ ప్రతిపాద్యా మూర్తయశ్శ్రీవైఖానసే గృహీతా ఇతి విజ్ఞాయతే. భగవతో వ్యూహ స్వరూపం ద్వివిధం – దైవికం మానుషంచేతి. తత్ర దైవికమూర్తయః పురుషాదయో వైఖానసే పాంచరాత్రే తు మానుష మూర్తయః. తథా చాత్ర యః పురుష ఇత్యుచ్యతే, స తత్ర వాసుదేవ

ఇత్యభిధీయతే ఉక్తం హి "పురుషస్య తు పర్యాయో వాసుదేవ ఇతి స్మృత" ఇతి. అత్ర సత్యః. తత్ర సంకర్షణ ఇతీర్యతే. అత్రాచ్యుతస్తత్ర ప్రద్యుమ్న ఇతి నిగద్యతే, ఉభయోర ప్యనిరుద్ధ ఏకసంజ్ఞిక ఏవ. విష్ణ్వాదయః పంచమూర్తయ శ్రుతిగృహీతా ఏవ. "తద్విష్ణోః పరమం పద" మిత్యాదినా విష్ణురుక్తః, – "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్త" మిత్యాదినా పురుషః కథితః, – "తత్సత్యమిత్యాచక్షతే" "సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" ఇత్యాదినా సత్యః ప్రతిపాదితః, "శాశ్వతం శివమచ్యత" మిత్యాదినాఽచ్యుతో గదితః. ముద్గలోపనిషది – "త్రిపాది త్యనయా ప్రోక్తమనిరుద్ధస్య వైభవ" మితి. ప్రణవస్య గాయత్ర్యాశ్చ భగవత్పరత్వాచ్ఛ్రీశాస్త్రేఽష్టాక్షర కల్పమివ ప్రణవ కల్పం గాయత్రీకల్పం చ ప్రతిపాద్యతే. జపరూపభగవదారాధనేచ – "సావిత్రీ పూర్వమష్టాక్షరం ద్వాదశాక్షర" మిత్యభిధీయతే. గాయత్రీ ప్రణవయోర్భగ వత్పరత్వం "త్రిపదాం నాఽథ సావిత్రం తద్విష్ణోః పరమం పదం, ఆవర్తయేద్వా ప్రణవం దేవం వా సంస్మరేద్ధరిం" ఇతి స్మృత్యా చావగమ్యతే. అతో వైఖానసం వైదిక మితి యుక్తం. అత్ర భగవదారాధన మన్త్రాస్సర్వే ఋగాదయః, న తూద్ధృతాః

8. శ్రీవైఖానసశాస్త్రస్య పరమవైదికత్వం

ఉద్ధృతా మన్త్రా హి తాన్త్రికా ఇత్యుచ్యంతే. ఉద్ధార ప్రకారస్తు "ప్రణవం బిందుసంయుక్తం నాదాంతం తత్ర యోజయేత్, సర్వవర్ణాంత సంయుక్తం స్వరత్రయయుతం బుధాః షాంతం లాంతయుతం జ్ఞేయం సాంతం దీర్ఘయుతం క్రమాత్, ఏవం క్రమేణ చోద్ధారస్తార్క్ష్య పంచాక్షరస్య తు." అయమర్థః – బిందు సంయుక్తః ప్రణవః ఓమితి, నాంతఃపకారః, సర్వవర్ణాంతః క్షకారః, స్వరత్రయం ఇకారః, తేన, సంయుతః "క్షి" ఇతి. షాంతః సకారః, లాంతః వ కారః తేన సంయుతః "స్వా" ఇతి. సాంతః హకారః, దీర్ఘయుతః "హా" ఇతి. దీర్ఘ యుతత్వం పూర్వత్ర చ యోజ్యం.

అతః "స్వా" ఇతి. ఏవంచ "ఓం పక్షి స్వాహా" ఇతి భవతి. అనయా, విధయా, దర్శితా మన్త్రా ఉద్ధృతా ఉచ్యంతే. శైవే సుప్రభేదే చోక్తం – "సహస్రభూసురా దూర్ధ్వే గ్రామే బ్రహ్మాంకణేషుచ, వైఖానసేన సూత్రేణ నిషేకాది సుసంస్కృతైః. భార్గవాదిమహాతన్త్రమన్త్రః భేదవివక్షితైః, అనుద్ధృతైర్మంత్రగణైర్వేద వేదాన్తపారగైః .క్రమాధ్యయనసంపన్నైస్సాంగోపాంగై స్సుసంస్కృతైః, పంచమూర్తప్రకారేణ ప్రతిష్ఠాప్యార్చయేద్ధరిమ్. వైదికం తదితి ప్రోక్తం రాజరాష్ట్రాభివర్ధన" మితి. హారీతస్మృతౌ – "శ్రౌతం మహర్షిభిః ప్రోక్తం వసిష్ఠాద్యైః పురాతనైః, వైఖానసైశ్చ భృగ్వాద్యై స్సనకాద్యైశ్చ యోగిభి" రిత్యారభ్య "శ్రౌతేనైవ హరిం దేవ మర్చయంతి మనీషిణ" ఇత్యుచ్యతే. ఏవం వచనశతేన భగవదారాధనం వైదికం శ్రేష్ఠమితి, వైఖానసం వైదికమితి చావగమ్యతే. విస్తరభియా తాని నోదాహ్రియన్తే. అత ఏవ వైదిక విధినా భగవన్త మర్చయతాం వైఖానసానాం విప్రశ్రేష్ఠత్వ ముచ్యతే యోగయాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ – "వైఖానసో వైదికేషు బ్రహ్మనిర్దిష్ట మాచరేత్, తం బ్రాహ్మణం తు దృష్ట్వైవ సర్వపాపం వ్యపోహతీ" తి. బ్రహ్మనిర్దిష్టం బ్రహ్మణా విఖనసాపరనామ్నా నిర్దిష్టం, సూత్రేవిహిత మిత్యర్థః. యః పురా చతుర్ముఖో భగవదారాధన శాస్త్రాధిగమాయ మహర్షి రూపేణ నియతవ్రతో నారాయణముద్దిశ్య తపస్తప్త్వా ప్రసన్నాత్తస్మాదవాప్త మనోరథస్తన్ముఖా ద్యథాశ్రుతం శ్రీశాస్త్రం నిర్మాయ భృగ్వాదిభ్య ఉపాదిశత్. స ఏవ విఖనో విఖనస వైఖానశబ్ద వాచ్య ఇతి బహుభిర్గ్రంథై రవగమ్యతే. స తు సర్వమునీనామాద్యస్తత్కృతసూత్రంచ సర్వసూత్రాణామా దిరితి చ బహుభిః ప్రమాణైర్జ్ఞాయతే. బ్రహ్మవైవర్తే – "యథా మునీనాం విఖనా ఆదిభూత ఉదాహృతః, సూత్రాణాం తత్ప్రణీతం తు యథా శ్రేష్ఠతరం స్మృతం" ఇత్యుచ్యతే. స్కాందే – "వైఖానసీం మహాశాఖాం స్వసూత్రే వినియుక్తవాన్, పద్మభూః పరమోధాతేతి. అన్యత్ర "వేదానాం వ్యసనాత్పూర్వం ప్రాగ్రూపం మిళితంతు యత్, తాం తు వైఖానసీం శాఖామితి వేదవిదో విదు" రితి. అలం ప్రసక్తానుప్రసక్తచింతయా.

9. ప్రపన్నానామేవ భగవదర్చనాధికారః

కేచిత్తు – "సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్యేతి భగవద్వచనాత్ ప్రపన్నానా మారాధనం నావశ్యకమితి మన్యంతే, తత్తుచ్ఛం; ప్రపన్నానా మేవాభిగమనో పాదానేజ్యాస్వాధ్యాయయోగాః ప్రాతరాదిషు పంచసు కాలేషు వైఖానసే పాంచరాత్రే చ విధీయన్తే. భార్గవే వాసాధికారే – "ప్రాతఃకాలేఽభిగమన ముపాదానం తతఃపరం, మధ్యాహ్నే ఇజ్యాం ప్రకుర్వీత స్వాధ్యాయం చాపరాహ్ణకే. యోగం సాయాహ్నకాలే తు పంచకాల ముదాహృతమ్" ఇతి. పాంచరాత్రే – "ఆద్యం కర్మాభిగమనముపాదానం తతః పరం, ఇజ్యా చ పశ్చాత్స్వాధ్యాయస్తతో యోగస్తతః పరం" ఇత్యారభ్య. "ఇత్థమేతేషు కాలేషు దర్శితైః కర్మభిర్నరః, ఆరాధనం భగవతః కుర్వన్నై వావసీదతి. వర్షేషు ద్వాదశస్వేవ మనుతిష్ఠన్ సమాహితః, క్రియా కలాప మఖిలం యాతి సాయుజ్య సంపదం. షట్సువర్షేషు సారూప్యం త్రిషు నిశ్చితం, సాలోక్యం ఫల మేకస్మిన్ వత్సరేనాత్ర సంశయ" ఇతి. ఏవం పంచకాలపరత్వం ప్రపన్నానామేవవిహితం – "అభిగచ్ఛన్ హరిం ప్రాతః పశ్చాద్ద్రవ్యాణి చార్జయన్, అర్చయంశ్చ తతో దేవం తతో మంత్రాన్ జపన్నపి. ధ్యాయన్నపి పరం. దేవం కాలేషూక్తేషు పంచసు, వర్తమానస్సదా చైవం పాంచకాలిక వర్త్మనా స్వార్జితైర్గంధపుష్పాద్యైశ్శుభైశ్శక్త్యాఽను రూపతః ఆరాధయన్ హరిం భక్త్యా గమయిష్యామి వాసరాన్, జ్ఞానీ తు పరమైకాంతీ పరాయత్తాత్మజీవన" ఇతి. అత్రోక్తః పరమైకాంతీ ప్రపన్న ఏవ. తస్య హి పంచకాల పరత్వమభి ధీయతే. అతః ప్రపన్నానామేవారాధనేఽధికార ఇతి పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే శ్రీమచ్ఛ్రీనివాసమఖివేదాంతదేశికైస్సిద్ధాన్తః కృతః. తథా శ్రీవైఖానససూత్రిణాం విష్ణుబలికర్మణా గర్భఏవ ప్రపత్తిస్సిద్ధ్యతీతి చ. తత్ప్రపంచస్తుతత్రైవ ద్రష్టవ్యః. సర్వథా భగవదారాధనం వినా న పరమపద ప్రాప్తిః. శ్రూయతే హి – "యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి త థేతః ప్రేత్య భవ" తీతి. తథా శ్రీవిష్ణుపురాణే – "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే, తేషాం

తత్పరమంస్థానం యద్వై పశ్యంతి సూరయ" ఇతి. ఆశ్వమేధికే – "వేదోక్తేనైవ మార్గేణ సర్వభూతహృది స్థితం, మా మర్చయన్తి యే విప్రాస్సాయుజ్యం యాన్తి తే మమ" ఇతి. సర్వేశ్వరః పరమకారుణికః పురుషోత్తమస్స్వ ప్రియతమాయ పార్థాయ సమస్త వేదాంతార్థానుపదిశ్యాంతే స్వప్రాప్తౌ సుకరం పరమోపాయం స్వప్రతిమార్చనం విధత్తే – "మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు, మా మేవైష్యసి సత్యం తే ప్రతిజానే ప్రియోఽసి మే" ఇతి. అయమర్థ స్స్వరసః. మన్మనాః మయి పరమాత్మని మనో యస్యతాదృశో, భవ! మయి తైలధారావదవిచ్ఛిన్న స్మృతి సంతానం కుర్విత్యర్థః. తదాకర్ణ్య "ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరన్తి ప్రసభం మనః" ఇతి – "బలవానింద్రియ గ్రామో విద్వాంసమపి కర్ష" తీతి పూర్వముక్తేః, తథా విధస్మృతి సంతానస్య దుశ్శకతా మాలోచ్య శంకమానం త మాహ – "మద్భక్తో మద్యాజీ భవ" ఇతి. మయి భక్తిం కుర్వన్, మాం యజతి పూజయతీతి మద్యాజీ, భవేతి. మామిత్యస్యాయమర్థః, తత్కాలసన్నికృష్టైకలక్ష్యత్వాద్విభవాత్మనః. విశుద్ధైర్యోగ సంసిద్ధ్యైశ్చింత్యత్వాదంతరాత్మనః, అర్చాత్మన్యేవ సర్వేషా మధికారో నిరంకుశః". ఇత్యుక్త విధయా సర్వసులభమర్చారూపం, "పత్రంపుష్పం .... ప్రయతాత్మన" ఇత్యుక్త్వా సుఖోపాస్యం మాం, "శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత" ఇత్యుక్త్వా శ్రద్ధాయుక్తః పూజయేతి. అథ పూజాయాం ద్రవ్యలోపాదినా, శరీరమనశుద్ధిహీనతయా, మన్త్రలోప తన్త్రలోపాదినా, చాపరధ సంభవ శంకాం కుర్వన్తమాహ – "మాం నమస్కు" ర్వితి. పూజాంతే – "పురుషసూక్తేన సంస్తూయ ప్రణామం కుర్యా" దితి శ్రీవిఖనసోక్త్యా ప్రణామం కురు, సర్వానపరాధాన్ సోఢాఽస్మి, తత్ర మా విషాదం కృధా ఇతి. వాసాధికారే భగవాన్ భృగురాహ – "అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి విగ్రహాణాం వినిర్ణయమ్, విగ్రహాశ్చోపచారశ్చ భోగశ్చైకార్థ వాచకాః" ఇత్యారభ్య – "ప్రతిభోగం నమస్కృత్య దత్వా పుష్పాంజలిం తథా" ఇతి. అత్రైవ – "ద్వాత్రింశద్విగ్రహం వక్ష్యే" ఇత్యారభ్య "బలి ప్రణామస్తుతయ"

ఇతి. యథోపపత్తిమర్చయిత్వాఽ న్తే క్షమస్వాపరాధానితి భక్త్యా ప్రార్థయన్ నమస్కురు, సమస్తమపరాధం సహేయ మిత్యభిప్రాయః తదుచ్యతే శ్రీపాంచరాత్రరక్షాయాం శ్రీ వేంకటనాథవేదాంతదేశికేన – “అజ్ఞానా దథవా జ్ఞానాదపరాధేషు సత్స్వపి. ప్రాయశ్చిత్తం క్షమస్వేతి ప్రార్థనైకైవ కేవలమ్” ఇతి. ప్రసంగాత్తదీయ గ్రంథాంశాః కేచిల్లిఖ్యన్తే – “పరస్మిన్” ఇత్యారభ్య “రూపిణీం” ఇత్యన్తం. యథా – “పరస్మిన్ వ్యూహాఖ్యే విభవనివహేఽ ర్చావతరణే తథాఽ ప్యన్తర్యామిణ్య జహదధికారాది నియమాః, నిరుధ్య స్వం చిత్తం నిరవధిమహానన్దజలధౌ నిరస్తాన్యాపేక్షా నయత సఫలం కాల మఖిలమ్” ఏషు పరవ్యూహ ప్రభృతిషు చిత్తాలంబనేషు ప్రపత్త్యేక నిష్ఠా నాథముని ప్రభృతయస్సులభతమత్వేన పరిపూర్ణత్వావిశేషాచ్చ. సమాహిత చిత్తానామప్యనుసంధేయమర్చావతారమేవ చేతస శ్శుభాశ్రయమాలంబంత, “సర్వాతిశాయి షాడ్గుణ్యం సంస్థితం మన్త్రబింబయోః” ఇత్యాదినా తస్య పరిపూర్ణత్వం సిద్ధం, శ్రీ వైఖానసేఽ పి తదనుసంధాన స్యైవ ముఖ్యత్వం ప్రతిపాదితం యథోక్తం. క్రియాధికారే – “మానసీ హోమపూజాచ” ఇత్యారభ్య “బేరపూజా విశిష్యత” ఇతి. ఆహ చ భగవాన్ శౌనకః – “సురూపాం ప్రతిమాం ...... తా మేవబ్రహ్మరూపిణీ” మితి – ముండోపనిషది – “శౌనకో హ వై మహాశీలో ఽ ంగిర సంవిధివదుపపన్నః పప్రచ్ఛ” ఇతి చ శ్రూయతే. శౌనకః సురూపామిత్యాదినా పరమాత్మోపాసనం విధత్తే. పూర్వం విఖనసా పరనామా బ్రహ్మా, అధర్వాపరనామ్నే భృగవే, ఇమాం విద్యాముపదిష్టవాన్. చాంగిరోనామ్నే మరీచయ ఇత్యుక్తం. తే చ విశిష్య శ్రీశాస్త్రం ప్రణినిన్యుః. అతస్సోపనిష త్ర్పతిమార్చనరూపోత్తమబ్రహ్మవిద్యా విధాయికేతి స్ఫుటమవగమ్యతే. ఇత్యలం తద్విస్తరేణ. యద్యపి – “దుర్గసంసార కాన్తార మపార మభిధావతాం, ఏకః కృష్ణ నమస్కారో ముక్తితీరస్య దేశిక” ఇతి నమస్కారమాత్రస్య ముక్తి సాధనత్వ ముచ్యతే; తథాఽ పి పూజాయా ఆదావంతే చ తస్య విధానాత్పూజాంగత్వం యుక్తం. తత్ఫలమప్యంగిఫలం పుష్ణాతి.

యథా భగవదారాధనస్య అంగీభూతా భక్తిః పరమప్రాప్తిరూపం ఫలం. న చ – తథా సతి కేవలనమస్కారస్య ఫలం నాస్తీతి శంక్యం; తస్య సర్వపాపక్షయకరత్వాత్. యద్వా యథాకేవలా భక్తిః ఆమోదాది ప్రాప్తిం ప్రతి సాక్షాదుపాయభూతా, వైకుంఠప్రాప్తిం ప్రతి పరంపరయా. తథా నమస్కృతిః కేవలేతి బోధ్యం. పూజా హి పరిపూర్ణ శేషత్వవృత్తిః; ఔపచారిక సాంస్పర్శికాభ్యవహారిక ముఖ కైంకర్యసంభవాత్. నను మన్వాదిస్మృతిషు దేవతాసాధారణ్యేనార్చనం విధీయతే, తత్కథం విష్ణ్వర్చనమేవ కర్తవ్య మిత్యభిధత్సే? ఇతి చేత్, శ్రూయతాం – "గృహ్యాశ్చదేవతా" ఇతి సామాన్యేన నిర్దేశేఽపి ప్రాధాన్యేన భగవన్తం, తదంగతయాఽన్యాంశ్చ దేవానర్చయే దిత్యర్థ ఉపపద్యతే; "అంగాన్యన్యా దేవతా" ఇతి శ్రుతేః. న చ రుద్రః ప్రాధాన్యేనార్చ్య ఇతి శంక్యం; తత్ర తన్నివేదితశేషభోజనస్యావిహితత్వాత్. బహ్వృచ పరిశిష్టే – "పవిత్రం విష్ణు నైవేద్య" మిత్యారభ్య "అన్యదేవస్య నైవేద్యం భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్." ఇతి భగవదితర నివేదిత భోజనం నిషిధ్యతే. అత ఏవ తత్ర తత్ర వ్యాఖ్యాతారో విష్ణ్వాదీర్దేవతా ఇతి వ్యాచఖ్యుః . ఉచ్యతేచ – "అంగభావేన దేవానామర్చనం న నిషిధ్యత" ఇతి – "స్వతన్త్ర బుద్ధ్యా కుర్వన్ హి బ్రాహ్మణోనరకం వ్రజే" దితి. భగవత్పూజాంగతయా దేవతార్చనం న నిషిద్ధం. యోగయాజ్ఞవల్క్యః – "విష్ణుర్బ్రహ్మా చ రుద్రశ్చ విష్ణు ర్దేవో దివాకరః, తస్మాత్పూజ్యతమం నాన్యమహం మన్యే జనార్దనా" దితి భగవత ఏవ పూజ్యాత్వ మాహ. అనుశాసనికే పుండరీక నారదసంవాదే – "బ్రహ్మచారీగృహస్థో వా వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః, కేశవారాధనం హిత్వా నైవ యాతిపరాంగతి"మితి.

ఇతి శ్రీరామభద్రదాసదాసస్య శ్రీవైఖానసాత్రేయకులతిలక శ్రీవరద రాజసూరినందనస్య శ్రీకృష్ణాంబి కాగర్భసంభవస్య శ్రీవిఖనసాచార్యచరణార విందస్మరణజనిత శ్రీమన్నారాయణ పారమ్యావగమస్య సుందర రా జస్య కృతిషూత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారే తృతీయాధికారః

* * *

శ్రియైనమః

శ్రీవిఖనసమహాగురవేనమః

ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారః

IV. చతుర్థాధికారః

"మునీనాం విఖనా ముని" రితి వచనాత్సర్వమునిశ్రేష్ఠో విఖనసబ్రహ్మ భగవదర్చనం విధాయ తస్య మోక్షోపాయత్వం కథయతి – "నారాయణ మర్చయేత్తద్విష్ణో" రిత్యాదినా. తన్మతం హి మతం శ్రుతి మూల మేవ స్యాత్. యతో నిఖిల వేదసాక్షాత్కారచుంచుర్మనురపి తన్మతమంగీకృత్య "వైఖానసమతే స్థిత" ఇతి వానప్రస్థధర్మం విధత్తే. అస్య భారుచి ప్రభృతి వ్యాఖ్యానే – "వైఖానసమతే విఖనోముని ప్రతిపాదిత విధా" వితి స్థితం సహి భగవదంశ సంభూతో హిరణ్యగర్భః. నను హిరణ్య గర్భాదన్యోవిఖనా ఇత్యవగమ్యతే, ఆనందసంహితాయాం తథాభిధానాదితి చేదుచ్యతే – నాన్యశ్చతుర్ము ఖాద్విఖనాః; "విఖనసాఽర్థితోవిశ్వగుప్తయ" ఇతి భాగవతేఽన్యత్రచకోశే బ్రహ్మణో విఖనశ్శబ్దవాచ్యత్వ కథనాత్. ఆనంద సంహితాయాం తథా ప్రతిపాదనస్యాయమాశయః – ప్రథమం నారాయణ నాభేర్జాతో బ్రహ్మ జగత్సృష్ట్వా రజోగుణయుక్తోఽపి భృగ్వాదీన్ మహామునీన్ భగవత్పరాన్ స్రష్టుం కేవలం సత్త్వమాశ్రిత్య నారాయణ మధ్యాయత్. తదానీం విశేషేణ ఖననాద్విఖనా ఇత్యభూత్. ఖననం ధ్యానం, తథోచ్యతే భారతే – "విశేషేణ ఖననాద్యస్మాద్భావనా మునిసృష్టయే, తస్మాద్విఖనసో నామ్నా స ఆసీదండజః ప్రియః" ఇతి. అండో బ్రహ్మ, విఖనోనామ్నా సహితో భగవత్ప్రియ ఆసీదిత్యర్థ. అతోఽయం మహాత్మా చతుర్వక్త్రత్వాది రహితం రూపాంతర మాదాయ భగవదారాధనశాస్త్రముపలబ్ధుం ముని వేషధారీ భగవంత ముద్దిశ్యతపస్తేపే.

దేవానాం విగ్రహాన్తరగ్రహణమస్తీతి శారీరక మీమాంసాయాం ప్రత్యపాది. శ్రీశాస్త్రే – "తతః పరం చతుర్వక్త్రో జటాకాషాయ దండభృత్, నైమిశారణ్యమాసాద్య మునిబృంద నిషేవితమ్. తప స్తప్త్వా చిరం కాలం ధ్యాయం స్తేజస్తు వైష్ణవం, పశ్చాదపశ్యద్విష్ణూక్తమా గమం విస్తరాత్తదా. సంక్షిప్య సారమాదాయ శాణోల్లిఖిత రత్నవత్, ధాతా విఖనసో నామ్నా మరీచ్యాదిసుతాన్ మునీన్ అబోధయదిదంశాస్త్ర" మిత్యాదినా ప్రతిపాదితోఽర్థః ప్రకాశ్యతే. శ్రీశాస్త్రే పురాతంత్రే శౌనకాది మునిభిః పృష్టో భగవాన్ భృగురాహ – "అణోరణీయాన్బ్రహ్మాణం మహాన్తం మహతః ప్రభుం, వ్యాపినం విశ్వకర్మాణమనాదిం సదసస్పతిం. అభూషణ మలిప్తాగం తేజసా జ్వలితం విభుం, వైఖానసం విధాతారం విరిఞ్చిం తం చతుర్ముఖం. జటాచీరాంబరధరం వల్కలాజినధారిణం, ప్రణమ్య శిరసాశ్రేష్ఠ" మిత్యాది. భగవతా శౌనకేన విష్ణుధర్మే ప్రథమాధ్యాయేఽభిధీయతే – "ప్రవక్ష్యామి యథాపూర్వం మత్పిత్రా కథితం మమ, తస్యాపి కిల తత్పిత్రా తస్మై చాహ కిలోశనాః. తే నాపి భృగుమారాధ్య ప్రాప్తమారాధనం హరేః, సకాశాద్బ్రహ్మణః ప్రాప్తం భృగుణాఽపి మహాత్మనా" ఇత్యాది. ఏవం భాగవతే ఏకాదశస్కంధేఽపి "పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్యో యదా హ భగవా నజ" ఇతి భగవదారాధనం భృగుముఖ్యేభ్యో భగవతా విధాత్రోక్తమిత్యుచ్యతే. అత శ్శుద్ధసత్త్వనిష్ఠస్య భగవద్ధ్యానరతస్య బ్రహ్మణో విఖనసాఖ్యావగమ్యతే. తన్నామ చాన్వర్థం శాంతిపర్వణ్యుచ్యతే – "స్రష్టుం సతు సముద్యుక్తో బ్రహ్మయోని మయః ప్రభుః, ఖనిత్వా చాత్మనాత్మానం ధర్మాదిగుణసంయుతం. ధ్యాన మావిశ్య యోగేన హ్యాసీద్విఖనసో ముని" రితి. న చ – "పద్మోద్భవ స్యాగ్రజ" మితి విఖనసో బ్రహ్మ జ్యేష్ఠత్వముచ్యతే, తత్కథం తయోరైక్య? మితి శంక్యం; చతుర్ముఖస్య పద్మోద్భవత్వం క్వచిదండజత్వం క్వచిదన్యథా జననం చాభిధీయతే. అత్రకల్పభేదేన సమాహితమ్. పద్మసంభవరూపజననాత్ పూర్వస్మిన్ జన్మని యశ్చతుర్ముఖ స్స ఏవ బ్రహ్మ విఖనా ఇత్యవగమ్యతే. అతః పద్మజాగ్రజత్వము

పపాద్యతే. పూర్వోక్తవిధయా తస్య తపశ్చరణ సమయే యా దేవీ పరిచచార, సా యోగప్రభా నామ తత్కళత్రమితి యోజ్యం. సర్వథా చతుర్ముఖ ఏవ విఖనామహామునిః తత్పుత్రా భృగ్వాదయః. తేషామపి భేద కథనమ్ పూర్వోక్తరీత్యా సమాధేయం. భృగ్వాదీనాం జన్మ చ వివిధ ముచ్యతే. తత్ప్రకారోఽ న్యత్ర ద్రష్టవ్యః. ఏవం చ చతుర్ముఖో రజసా జగత్స్రష్టృత్వావ స్థాయాం స్రష్టా లోకేశః పితామహ ఇత్యాది శబ్దైర్వ్యపది దృశ్యతే. సత్త్వేన ముని సృష్ట్వా భగవన్తముద్దిశ్య తపశ్చరణే సూత్రప్రణయనే చ భగవదేక నిష్ఠత్వావస్థాయాం విఖనాః విఖనసః వైఖానసః ఇత్యాదిశబ్దై ర్వ్య పదృశ్యతే, ఇతి సమంజసమ్. అథవా క్వచిత్కల్పే భగవతో నాభేశ్చతుర్వక్త్ర ఉరసో విఖనాశ్చ జాతః. తావన్యోన్యం భిన్నావపి భగవద్విశేషాంశతయా భేదరహితౌ వ్యపదిశ్యేతే. కల్పాంతరే తు చతుర్ముఖ ఏవ పూర్వోక్తవిధయా విఖనా ఇతి న విరోధః.

1. శ్రీవిఖనోమునేః పరమవేదాంతాచార్యత్వం

అథ తస్య పరమవేదాన్తాచార్యత్వముపపాద్యతే. "తస్మిన్ యదంత స్తదుపాసితవ్యమ్" "విష్ణవేచార్చత" ఇత్యాదిశ్రుతిభిః పరమాత్మనో నారాయణ స్యార్చనారూపముపాసనం విధీయతే. భగవాన్ విఖనాః స్వసూత్రే తత్ర తత్ర – "నారాయణ పరాయణో నిర్ద్వంద్వో ముని" రిత్యుపక్రమే ఉక్తవాన్. శ్రూయతే చ – "తమేవ విదిత్వామునిర్భవ" తీతి – "విష్ణుః పరమః" ఇతి చ.(సూ) "అధ్యాత్మరతో ధ్యానయోగీ నారాయణం పరంబ్రహ్మ ధ్యాయ" న్ని త్యాదినా భగవత్పారమ్యం ప్రకాశ్య తస్యామూర్తారాధన సమూర్తారాధనంచ ప్రయోగవిధినా సమదర్శయత్. అమూర్తారాధన మగ్నావాహుతి రూపం, సమూర్తార్చనం ప్రతిమార్చనం. న చ – అన్యై రపి సూత్రకారైరేతద్ద్వితయ ముచ్యతే, త దిదం చ సూత్రం తత్సమ మేవ, కో విశేష? ఇతి వాచ్యం; కేచి త్సూత్రకారాస్సామాన్యే నాహుతిరూప కర్మాణి విదధిరే. న తు ప్రతిమార్చనం. కేచిత్తు దేవతాన్తరసాధారణ్యేన విష్ణోశ్చ ప్రతిమార్చనం వ్యధత. అతస్తాని

సూత్రాణి నహి నారాయణపరాణి. ఇదంతు సూత్రం భగవదేకపరం. తత్తత్కర్మాంతే వైష్ణవమన్త్రహోమవిధినా భగవదర్పణం సూచితం భవతి. వైష్ణవా మన్త్రా అతో దేవాదయః. అతస్తైః కర్మభిస్సద్వారకమారాధనం భవతి. ఉచ్యతే హి – "సర్వేఽ పి వైదికాచారాః...... హరి" రితి – "అథాగ్నౌ నిత్యహోమాన్తే" ఇత్యాది. నారాయణస్యైవ సమూర్తార్చనం విధాయ తదన్తే తస్యమోక్షో పాయతా మభివ్యఙ్క్తుం "తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయత" ఇత్యభిదధే. కిం చ మన్త్రాన్తర దేవతాన్తర ప్రయోజనాన్తరా భావేన విష్ణు బల్యాఖ్యం భగవత్ప్రపత్తికర్మ విధీయతేఽ స్మిన్ సూత్రే. తేన ప్రపత్తి స్సిద్ధ్యతీతి బహుధా ప్రపంచితమస్మదాచార్యైశ్శ్రీవైఖానస మహిమ మఞ్జర్యాదౌ. అత ఏవాన్యసూత్రిణ ఇవ శ్రీవైఖానసా నానాదైవత పరా నభవన్తి, పరన్తు భగవదేకపరాః. ఏవం ప్రకారద్వయేన భగవదారాధకానాం వైదిక విధినా ప్రపన్నానాం శ్రీవైఖానసానామన్తే ముక్తిస్సిద్ధ్యతీతి మత్వా భగవాన్ విఖనాశ్చరమ కర్మవిధానారంభేఽ ర్చిరాది మార్గం ప్రాదర్శయత్. తత్రాన్య సూత్రకారైర్బ్రహ్మమేధ విధౌ వినియుక్తాన్మన్త్రాంశ్చాత్ర వినియుఙ్క్తే. తన్మత మనుసృత్య భృగ్వాదయో మహామునయ శ్శ్రీశాస్త్రే పరబ్రహ్మణో నారాయణస్య స్వరూపం, ప్రకృతిపురుషయోశ్చ స్వరూపం, భగవత్సమూర్తారాధనం చ, ప్రపంచయన్తి కథయన్తి. చ సకలోపనిషదర్థసారం చ. అతశ్శ్రీవైఖానస సూత్రం, శాస్త్రం చ వేదాన్త వివర్త మితి నిశ్చీయతే. తథా సతి కుతో న స్యా ద్భగవతో విఖనసః పరమ వేదాన్తాచార్యత్వం? "వేదైశ్చసర్వైరహమేవ వేద్య" ఇతి భగవదుక్త్యా సర్వవేద వేదాన్తప్రతిపాద్య నారాయణ పరం సూత్రం భగవాన్ విఖనాః ప్రణినాయ. లోకే వేదాన్తప్రవర్తకానాం వేదాన్తాచార్యత్వం ప్రథతే. కుతస్సంశయో భగవద్వ్యాసాధిభ్యోఽ పి పరమస్య ప్రథమం వేదాన్త ప్రవర్తకస్య భగవతో విఖనసః పరమ వేదాన్తాచార్యత్వే? కిం చ, భగవతశ్చతుర్ముఖస్య పూర్వకాండ పవర్తకత్వావస్థాయాం స్రష్టృత్వాది శబ్దవాచ్యత్వముత్తరకాండ ప్రవర్తకత్వావస్థాయాం విఖనసాది శబ్దవాచ్యత్వం.

తస్మాదుత్తరకాండాధ్యేతారో మరీచిభృగ్వాదయః, అన్యేపూర్వకాండాధ్యేతారః. అతో ముండోపనిషది బ్రహ్మా అథర్వాయేత్యుక్తం. అత శ్రీశాస్త్రవేదినాం శ్రీవైఖానస సూత్రిణాం వేదాన్తవేదిత్వవ్యవహారః. అత్ర శ్రీకృష్ణకుమారాఖ్యస్య శ్రీవైఖానసదాసస్యాన్యసూత్రిణో రామానుజ సంబంధిన శ్రీవైష్ణవాగ్ర్యస్యకృతౌ ప్రౌఢవ్యంజికాయాం సప్తమాధికారే స్థితాః కేచిదంశా విలిఖ్యన్తే. యథా – "ధర్మే చార్థే చ కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభ, యది హాస్తి తదన్యత్రయన్నేహాస్తి న తత్క్వచిత్" ఇత్యుక్తం. తథావిధే పంచమవేదత్వేన ప్రసిద్ధే మహాభారతే అశ్వమేధపర్వణి భగవదారాధన తనూభేదం జిజ్ఞాసునా ధర్మతనయేన – "కథం త్వ మర్చనీయోఽసి? మూర్త యః కీదృశో? విభో! వైఖానసాః కథం బ్రూయుః? కథం వా పాంచరాత్రికాః?" ఇతి పృష్టో భగవానువాచ – "స్థండిలే పద్మకం కృత్వా సాష్టపత్రం సకర్ణికం, అష్టాక్షర విధానేన అథవా ద్వాదశాక్షరైః, వైదికైరపివా మన్త్రైర్మమ సూక్తేన వా పునః, స్థాపితం మాం తతస్తస్మిన్నర్చయీత సమాహిత" ఇతి. శ్రీమదష్టాక్షరకల్పం, ప్రణవకల్పం, గాయత్రీ కల్పంచ, శ్రీమతి శ్రీశాస్త్రే నిర్ణీతం. శ్రీశాస్త్రమితి వైఖానసం. "విష్ణుం చ పురుషం సత్యమచ్యుతం చ యుధిష్ఠిర, అనిరుద్ధం చ మాం ప్రాహుర్వైఖానసవిదో జనాః. అన్యేత్వేవం విజానన్తి మాం రాజన్ పాంచరాత్రికాః, వాసుదేవం చ రాజేంద్ర సంకర్షణ మథాపి వా. ప్రద్యుమ్నంచా నిరుద్ధం చ చతుర్మూర్తిం ప్రచక్షతే" ఇతి – "వైదికై స్తాంత్రికైర్వాపి పూజయేద్విష్ణు మవ్యయం, పంచమూర్తి విధానేన చతుర్మూర్తి విధానతః" ఇతి. 'విష్ణుశబ్ద గ్రహణం తత్ర తస్యాదిమూర్తిత్వా' దితి కాశ్మీర సూరిసూన ఃన్యాయసార పదపంచికాకారో వాసుదేవ పణ్డితః. సంకర్షణ సంహితాయాం పూజయేత్పాంచరాత్రైశ్చ తన్త్రైర్మోక్ష ఫలప్రదైః, వైఖానసోక్తైర్మంత్రైశ్చ దివ్యై స్సర్వార్థసిద్ధయ" ఇతి – వైఖానససూత్రే – "విష్ణుం పురుషం సత్యమచ్యుతమ నిరుద్ధమితి పంచవ్యూహేనావస్థితం భగవన్తం నారాయణమర్చయే" దితి నిఖిల వేదాన్త విదగ్రేసరేణ భగవతా విఖనసా సమభిహితత్వాత్. భగవతః

పంచధా వ్యూహావస్థానం ప్రత్యక్ష శ్రుతిమూలం వా? అనుమేయ శ్రుతి మూలత్వేన ప్రసిద్ధ కేవల స్మృతిమూలంవా? ఉభయమూలమితి బ్రూమః; స్మృతిరుపన్యస్తా. ఇయం శ్రుతిః – "అన్నాత్ ప్రాణాభవంతి భూతానాం ప్రాణైర్మనో మనసశ్చ విజ్ఞానం విజ్ఞానాదానందో బ్రహ్మయోనిస్సవా ఏష పురుషః పంచధా పంచాత్మా, యేన సర్వ మిదం ప్రోతం." ఇతి. అస్య శాస్త్రస్య విష్ణుశబ్ద ప్రాధాన్యాత్ వేదాన్తసిద్ధైకశేషమిదం శాస్త్రం; "సోమేన యజేతేతి" స్వరూపవిధేః ప్రయోగవిధిప్రశ్నబ్రాహ్మణ కల్ప సూత్రాణాం "తస్మిన్ యదంతస్తదుపాసితవ్యం." "కారణంతు ధ్యేయః" ఇతి వేదాన్త వాక్యసిద్ధ భగవద్ బ్రహ్మోపాసనవిధేశ్చ ప్రయోగ ప్రకార విధిరూపత్వాత్. ఏతద్వైఖానస శాస్త్రవిద ఏవ వేదాన్తవిద ఇతి వ్యవహారః; "యజ్వభి ర్యజ్ఞపురుషో వాసుదేవశ్చ సాత్వతైః, వేదాన్తవేదిభిర్విష్ణుః ప్రోచ్యతే యో నతోఽస్మి తం" ఇతి పులస్త్య వసిష్ఠమహేశ్వరవరదాన లబ్ధతత్త్వావబోధేన దేవతాపారమార్థ్యవిదా భగవతా పరాశరేణోక్తత్వాచ్చ. అత్ర "యజ్వభిర్యజ్ఞపురుష" ఇతి. అయమపి వైఖానస విషయః; కథం? అమూర్త భగవద్యజనపరైర్వేదాన్త వేదిభిర్వైఖానసైర్విష్ణు రితి ప్రోచ్యత ఇతి భావః. యజ్ఞపురుషం విష్ణుమితి యజ్ఞపురుష సమాఖ్యా వంతం వైఖానసవేదిభిర్విప్రైర్వైఖానససూత్రిభిర్యాజయేదితి వృద్ధమను వచనమప్యస్తి. అర్ణవే రాజధర్మానువర్ణనే – "వేదాన్తవేదిభి ర్విప్రైస్తద్వైఖానస సూత్రిభిః, యాజయేద్యజ్ఞపురుషం విష్ణుం రాజా జగద్ధితః" ఇతి. స్థానప్రామాణ్యేన వైఖానససూత్రిభిరితి స్థానే యజ్వభిరిత్యుక్తమితి గమ్యతే. యజ్వభిరితి స్థానే వైఖానససూత్రిభిరితి వా. ఏతదుక్తం – విఖనస సూత్రోక్తాగ్నిష్టో మాద్యమూర్తభగవద్యజనేన, తదుక్త సమూర్త భగవద్యజనేన చ భగవన్తం రాజా యాజయేదిత్యర్థః. యజ్ఞపురుషం వైఖానస సూత్రిభి ర్వేదాన్తవిద్భిః విప్రైర్యాజయేత్. విష్ణుం వైఖానససూత్రిభి ర్వేదాన్త విద్భిర్వి ప్రైర్యాజయేత్. ఇత్యుభయత్ర వైఖానససూత్రిభిర్వేదాన్తవిద్భిరితి యోజనీయం. [శ్రు] "యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి శ్రుతిః.

అత్రామూర్త సమూర్తయజనేనేజ్యో విష్ణు రితి, ఉభయ కాండనిష్ఠై స్సమారాధ్యోవిష్ణు రితి యావత్". ఇతి యథాధర్మేచార్థేచేత్యారభ్య ఏతదంతం తద్గ్రంథప్రకారో లిఖితః. అత్ర సాత్వతైరితి సాత్వతశాస్త్ర వేదిన ఉచ్యన్తే. సాత్వతం నామ పాంచరాత్రం. తథా వేదాన్తవేదిభిరితి శ్రీశాస్త్రవేదినః వైఖానసా ఉచ్యన్తే. యథా పాంచరాత్రిణః వాసుదేవాదీః భగవస్మూర్తీః కథయన్తి, తథా వైఖానసా విష్ణ్వాదీస్తాః ప్రతిపాదయన్తి. పురుషాదయో దైవికవ్యూహమూర్తయః, వాసుదేవాదయో మానుష్య వ్యూహమూర్తయః. సర్వమూర్తీనాం విష్ణుమూర్తి ర్మూలభూతా. ఇత్యలం పల్లవితేన.

ఏవంచ శ్రీవైఖానసశాస్త్రస్య వేదాన్తత్వం సుసిద్ధం; భగవతో విఖనసః ప్రథమం తచ్ఛాస్త్రప్రవర్తకత్వాద్వేదాన్తాచార్యశబ్దవాచ్యానామగ్ర్యత్వం న కేనాపి నిహ్నోతుం శక్యం. కించ ఆదౌ భగవాన్నారాయణ ఏవ స్వారాధనశాస్త్రం విఖనసబ్రహ్మణే ఉపదిష్టవానితి స్పష్టమభ్యధాయి. తత స్తచ్ఛాస్త్రకృత్త్వం ప్రథమం భగవత ఏవ. తతస్తేన గీయతే – "వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యో వేదాన్తకృద్వేదవిదేవ చాహం" ఇతి. వేదాన్తకృత్త్వం నామ శ్రీవైఖానస శాస్త్రకారత్వ మిత్యవగమ్యతే. కించ, అనేకత్ర భగవాన్ విఖనా విఖన సాచార్యఇతి నిర్దిశ్యతే. భారతే – "వైఖానస విఖనసాచార్య" ఇత్యుచ్యతే. "అథాతః పాకయజ్ఞానాం ప్రాయశ్చిత్తి" రిత్యారభ్య "వ్యాహృతీనాం ప్రయోగే యథావద్భవతీత్యాచార్యా బ్రువత" ఇత్యాదినా భగవద్బోధాయన వచనేన భగవతో విఖనస ఆచార్యత్వం దశవిధ హేతునిర్ణయే స్థాప్యతే. శ్రీశాస్త్రే చానందసంహితాయాం శ్రీవిఖనసం ప్రతి భగవద్వచనం – "విఖన స్తవ పుత్రాణాం త్వమేవహి గురుః పితా, సనకాదిమునీంద్రాణాం త్వమేవ హి గురు స్స్మృతః. తస్మాత్త్వమేవ చైతేషాం సావిత్రీం వక్తు మర్హసి, ద్వయం చ మూలమన్త్రాదీన్ సాక్షాన్మన్త్రాపకాన్ శుభా" నితి, తత్రైవ – "విఖనోమునినా సృష్టా మత్పుత్రా ఇతి కీర్తితాః, త్వయా సృష్టమునీంద్రాణా మాచార్యో విఖనా

స్స్మృత" ఇతి. ఏవంచ బ్రహ్మసృష్టాన్ భృగ్వాదీనారభ్య, పరంపరయా శ్రీవైఖానసానాం శ్రీవిఖనా ఆచార్య ఇతి సిద్ధం.

నను ఆనందసంహితాయాం – "నారాయణస్స్వయంగర్భే ముద్రాం ధారయతేనిజా" మితి – "అహ మేవ గురుస్తేషా" మితి చ – భగవద్వచన మస్తి, కథం విఖనా ఆచార్య? ఇతి చేత్సత్యం. నారాయణస్య విష్ణుబలి కర్మణి గర్భే చక్రాంకణకారిత్వాత్తస్య గర్భవైష్ణవానాం తేషాం ప్రథమాచార్యత్వం సిద్ధం. తతః తథావిధవైష్ణవత్వసాధకవిష్ణుబలి కర్మవిధాయకత్వాత్, వేదాన్త వివర్త భగవదారాధన శాస్త్రప్రథమ ప్రవర్తకత్వాత్, భగవతో విఖనస శ్రీవైఖానసాచార్యత్వమవివాదమ్. అత ఏవోచ్యతే – "శ్రీలక్ష్మీ వల్లభారంభాం విఖనోముని మధ్యమా" మితి. అన్యేఽపి భగవన్తం లక్ష్మీపతిమేవ ప్రథమాచార్యం తతోఽన్యాంశ్చ బ్రువతే – "లక్ష్మీనాథ సమారంభాం నాథ యామునమధ్యమా" మితి. అత్రాధికస్య వక్తవ్యత్వేఽపి గ్రంథ విస్తరభియా విరమ్యతే. ముండకోపనిషది – "బ్రహ్మాదేవానాం ప్రథమ" ఇత్యాదినా సర్వవిద్యా ప్రతిష్ఠాభూతోత్తమ బ్రహ్మవిద్యా సంప్రదాయ ప్రవర్తకా ఉచ్యన్తే. తత్ర బ్రహ్మ శబ్దేన విఖనా ఉచ్యత ఇత్యుక్తం. తతోఽథర్వశబ్దేన తచ్ఛిష్యో భృగురుచ్యతే – "అథర్వాణో భృగవస్సోమ్యాస" ఇతి శ్రుతేరితి చ. తస్మా దంగీర్నామ మహామునిర్బ్రహ్మవిద్యామిమామగ్రహీ దిత్యుచ్యతే. అంగీ రితి భగవతో మరీచి మహామునేర్నామాంతరం మి త్యవగమ్యతే. కథ? మితి చేద్బ్రూమ; శ్రీశాస్త్రే వాసాధికారేభగవాన్ భృగురాహ – "చతుర్థావైదికో మార్గో మయాచైవ మరీచినా, ఆత్రేయః కాశ్యపశ్చేతీ తచ్చమార్గచతుష్టయం" ఇతి. మయా, మరీచినా చ, కృతౌ ద్వౌమార్గౌ, ఆత్రేయః, కాశ్యపశ్చ, ద్వౌ, ఏవం మార్గచతుష్టయమిత్యర్థః. ఇత్యారభ్య "ప్రతిగ్రహాధికారశ్చ మయా ప్రోక్తాష్టసంహితా" ఇతి స్వగ్రంథాన్ గణయిత్వా, "అష్టాశీతిసహస్రాణి సంఖ్యయా చాత్రిరుక్తవాన్" ఇత్యత్రి గ్రంథాన్ "విదుఃషోడశ సాహస్ర గ్రంథా వై కాశ్యపాస్స్మృతా" ఇతి కాశ్యప గ్రంథాంశ్చ పరిగణయ్య "సత్య

జ్ఞానాహ్వయాతాభిః గ్రంథలక్షం తు చాంగిరా" ఇతి. అత్రమరీచి గ్రహణస్థానే అంగిరా ఇత్యు చ్యతే. తత ఇమాం విద్యాంవిఖనసో భృగుః, భృగోర్మరీచిర్జ గ్రాహేత్యవగమ్యతే. ఏతేత్రయోఽపి శ్రీశాస్త్రకారా ఇతి ప్రసిద్ధం. తత ఆంగీర సాచ్ఛౌనకోఽగ్రహీదిత్యభిధీయతే. శౌనకోఽపి విశేషేణ భగవదారాధనం విధత్తే – "శౌనకోఽహం ప్రవక్ష్యామి నిత్యంవిష్ణ్వర్చనం పరం, ప్రవఃపాంత మంధసోధి ఇత్యర్చర్చవిధానతః" ఇత్యాదినా. ఏవం చ తదుప నిషత్సంప్రదాయ ప్రవర్తకానాం చతుర్ణాం స్పష్టం భగవదారాధన శాస్త్రకారత్వ మమగమ్యతే. "ప్రవక్ష్యామి యథాపూర్వ" మిత్యారభ్య "తేనాపి భృగుమారాధ్య ప్రాప్తమారాధన" మిత్యంతం విష్ణుధర్మోక్త శౌనకవచనం చాత్రానుసన్ధేయం. తతస్తత్రోపనిషది ప్రతిపాదితా పరవిద్యా భగవదారాధనరూపేతి విదాం కుర్వంతు సంతః. అస్యాముత్తమ బ్రహ్మ విద్యాయాం ముఖ్యాధికారిణో వైఖానసా ఏవ; స్వసూత్ర ఏవ తథావిధ బ్రహ్మో పాసనస్య విహితత్వాత్. వేదాన్తో ద్వివిధః పరమాత్మ స్వరూప ప్రతిపాదన పూర్వకం తదుపాసన విధాయక ఏకః, అన్యస్తు పరమాత్మన స్స్వరూపాభిధాన పూర్వకం తదుపాసన ప్రయోగవిధాయకః. ఏతదుభయ వేదాంతాధికారిణ శ్రీవైఖానసా ఇత్యుపపన్నం.

అత్ర పూర్వపక్షః – ముండోపనిషది పరమాత్మారాధనక్రియావతో బ్రహ్మ విద్వరిష్ఠత్వముచ్యత ఇత్యుక్తం. తత్సత్యం; తదారాధనం నారాయణ విషయ మిత్యత్ర కింప్రమాణం? దేవతాన్తరవిషయమస్తు; అన్యత్ర దేవతాన్తర వాచకత్వ ప్రసిద్ధశబ్దేన పరంబ్రహ్మ నిర్దిశ్య తదుపాసన విధానాత్. శ్రూయతేహి – "శంభు రాకాశమధ్యే" "శివ ఏవ కేవలః" ఇత్యాది. కించ వైఖానసానా మేవోత్తమ బ్రహ్మవిద్యాయామధికార ఇతి చ న యుక్తః. బ్రాహ్మణ సామాన్యేనానుష్ఠేయతయా నిర్దిష్టేన శాస్త్రాన్తరేణ భగవదారాధనే సర్వేషాం బ్రాహ్మణానాం కుతో నాధికారః? తచ్ఛాస్త్రస్య కథంవా వేదాన్తత్వ? మితి. రాద్ధాన్తః – పరవిద్యా పరమపురుషపరైవాత్ర విధీయత ఇతి పూర్వమే

వోదీరితం. అన్యవేదాన్తాశ్చ భగవత్పరా ఇతి నిరణాయి పూర్వాచార్యైః గీయతే హి భగవతా స్వయం, – "వేదైశ్చ సర్వైరహ మేవ వేద్య" ఇతి. సత్స్వపి గీతాన్తరేషు భగవద్గీతాయాః ప్రమాణతమత్వం ప్రొక్తనై స్సర్వైరాచార్యైర్యథాఽభ్యుపగతం, న తథాఽన్యస్యాః. అతః పరమ పురుషారాధన ముత్తమబ్రహ్మవిద్యా. అతో దేవతాన్తరారాధనవిధాయక శాస్త్రస్య న వేదాన్తత్వ సిద్ధిః. శ్రీవైఖానసే సామాన్యక్రియా స్సర్వా శ్చతుర్వేదోద్భవైర్మన్త్రైర్విధీయన్తే. విశేష క్రియాస్తు పురుషసూక్తేంకారాది పారమాత్మీయోపనిషదేకాక్షరోపనిషత్ప్రభృతిభిర్విధీయన్తే, తథా. భూతశుద్ధి దేహ న్యాసాదయశ్చోపనిషద్భిర్మంత్రైర్విహితాః. కిమధికేన? వేదమన్త్రం వినా న కాఽపి క్రియా శ్రీవైఖానసే యథా, తథా భగవదారాధన విధాయక శాస్త్రాంతరే యద్యస్తి, తస్య వేదాన్తత్వే నః కిం ఛిన్నం? వైఖానసంశాస్త్రం శుద్ధంవైదికమితి తచ్ఛాస్త్రం పరిచిన్వతాం స్ఫుటం విదితం స్యాత్. ఇత్యలం సిద్ధసాధనేన. సిద్ధం హి పూర్వం దర్శితస్మృత్యా శ్రీశాస్త్రస్య వేదాన్తత్వం. శ్రీశాస్త్రం నామ వైఖానసమిత్యుక్తం. వర్తతేఽత్రాభియుక్తవచనమ్ – "శ్రీశాస్త్ర పారంగత శేముషీకై రర్చావతారార్చన కర్మనిష్ఠైః, సువిప్రనారాయణ ముఖ్యశబ్దై స్సంగ్రాహ్య మర్చా నవనీత మేత" దితి. విప్రనారాయణా నామ వైఖానసాః; తచ్చోచ్యతే – "శబ్దబ్రహ్మకృతాధియోగవిధివత్సాక్షాత్కృతాత్మేశ్వరా శ్రీవైఖానస ధర్మశాస్త్ర నిపుణా యే నైమిశీయాలయాః, యేతత్ప్రతిపాదకాః కృతధియో యే విప్రనారాయణాః ప్రఖ్యాతాః పరిషత్సు వేదవిదుషాం తేభ్యోనమస్కుర్మహే" ఇతి. విప్రరూపా నారాయణా విప్రనారాయణాః, "నావిష్ణుర్విష్ణు మర్చయే" దిత్యుక్త్యా భగవదారాధకానాం సాక్షాన్నారాయణత్వ మవిరుద్ధం. ప్రథితేషు భగవద్భక్తేషు భక్తాఙ్ఘ్రి రేణునామా మహాత్మా శ్రీవైఖానస నిష్ఠతయా విప్రనారాయణాఖ్యామలభతేత్యవగమ్యతే. తచ్చరిత్రే తస్య విప్ర నారాయణత్వం ప్రసిద్ధం; తస్య శ్రీవైఖానసనిష్ఠత్వాత్. వైఖానసస్తోత్ర పాఠే – "భక్తాఙ్ఘ్రిరేణుః ప్రథమో గురూణా" మిత్యస్తి. సహి బ్రాహ్మణ జాతిః.

తతో వైఖానసమశిశ్రయ దితి జ్ఞాయతే; వైదికత్వాదస్యశాస్త్రస్య. ఉక్తవిశేష మనుక్తం చాన్యత్ర ద్రష్టవ్యమితి. అథ భగవదుపాసనస్య ఫలం శ్రుతిస్మృత్యాదిభిః ప్రదర్శ్యతే – "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా విద్యతేఽ యనాయ" ఇతి శ్రుతిః. తం పరమపురుషం, ఏవం ఉపాస్యం, విద్వాన్, విదన్నిత్యర్థః. స్మృతిః– "సురూపాం....తామేవ బ్రహ్మరూపిణీం" "మద్యాజీ మాం నమస్కురు, మామేవైష్య" సీతి –"నారాయణ మర్చయేత్త ద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయత" ఇతి – "తమేవ చార్చయన్నిత్యం ... సర్వ దుఃఖాతిగో భవే దితి – "ఆపీఠాన్మౌలి పర్యన్తం పశ్యతః పురుషోత్తమం, పాతకాన్యాశు నశ్యన్తి కింపున స్తూపపాతకం" నారదీయే – "యథాఽ మృతార్థం యతతాం సురాణా మబ్ధిమంథనే, పారిజాతాదికాన్యాసన్ ఫలాన్యప్రార్థితాన్యపి. ఏవం మోక్షైకచిత్తానాం యతతామీశ సంస్కృతౌ, భవన్తి సిద్ధయో దివ్యాఃపుణ్యం పుణ్యానుబంధి య" దితి.

న చ – "విద్వానమృత ఇహ భవ" తీత్యత్ర వేదనస్యైవ ముక్త్యుపాయత్వ ముచ్యతే, తత్కథమర్చన? స్యేతి శంక్యమ్; "అర్చ్యస్సం భూత" ఇత్యారభ్య ఉపలోత్పత్తి స్తత్రరూపకల్పనం చోక్తం. అత "ఏవం విద్వా" నిత్యస్య, ఏవం, పూర్వోక్తశిలారూపం పరమాత్మానం విదన్నిత్యర్థః. అథ కేవలం తథా వేదనస్య ప్రయోజనాభావాత్ విద్వానితి వేదనపూర్వక తదారాధనం వివక్షితం భవతి. భాగవతే దశమస్కంధే చతుర్వింశే – "జ్ఞాత్వాఽజ్ఞాత్వా చ కర్మాణి జనోఽయ మనుతిష్ఠతి, విదుషః కర్మసిద్ధిస్స్యాద్యథా నావిదుషోభవే" దితి. భగవదర్చావతార మహిమాన మవిదిత్వా తదారాధనం కుర్వతాం కథ మమృతత్వంస్యాత్? ఆరాధన సౌకర్యాదిభిస్తద్రూపేణావతారః. ఇత్థం చ భగవదారాధనవతామమృతత్వం సిద్ధ్యతీతి భోధ్యం.

నను శ్రీశాస్త్రే భగవాన్మరీచిః – "పశ్చాదాశ్రమధర్మసంయుక్తో భగవదా రాధనం కరోతి, తదారాధనేన సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మా పరమాత్మానం

నారాయణం పశ్యతి, సోஉ ప్యపునరావృత్తికం దివ్య లోకం ప్రాపయతీ” తి ప్రాహ. అత్ర నారాయణదర్శనం భగవల్లోక ప్రాప్తేరవ్యవహితోపాయ ఇత్యవగమ్యతే, తత్కథమారాధనస్య తథాత్వ? మితి చే, దుచ్యతే – నారాయణం పశ్యతీత్యస్యాయమాశయః – ఆరాధనేన ప్రసన్నః పరమ కారుణికో భక్తవత్సలః పరమాత్మా స్వాత్మానం దర్శయతి, తం జీవాత్మా పశ్యతీతి యథా స్వపద ప్రాపణం భగవత్కర్తృకం, తథా దర్శనమపి. తథాశ్రుతిః – “య మే వైష వృణుతే తేన లభ్య స్త స్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వా” మితి. తనూం స్వరూపం, వివృణుతే, దర్శయతీత్యర్థః అతో భగవదారాధనం ముక్త్యుపాయ ఇతి వినిశ్చితం. అస్యాం పరవిద్యాయాం శ్రీ వైఖానసా ముఖ్యాధికారిణ ఇత్యుక్తం, తత్కథ? మిత్యాశంకయా నివృత్త్యర్థం భూయః పరామృశ్య తథా నిశ్చీయతే. శ్రీవిఖనోమునిమారభ్య శ్రీవైఖానసైరే వావిచ్ఛిన్న సంప్రదాయ భగవదారాధన రూపైషా పరావిద్యాஉ ధిగతా భవతి. తథాహి – “బ్రహ్మా దేవానాం ప్రథమస్సంబభూవ విశ్వస్య కర్తా భువనస్యగోప్తా, స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వ విద్యాప్రతిష్ఠా మథర్వాయ జేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహ అథర్వణేయాం ప్రవదేత బ్రహ్మాஉ థర్వతాం పురోవాచాం గిరే బ్రహ్మవిద్యాం, స భారద్వాజాయ, సత్యవహాయ ప్రాహ భారద్వాజోஉ ంగిరసే పరాపరాం, శౌనకో హవై మహాశాలోஉ ంగిరసంవిధివ దుపపన్నః పప్రచ్ఛే”తి బహుభిర్వచనై ర్బ్రహ్మైవ విఖనాఇత్యుక్తం. అథర్వాపరనామాభృగురితిచ, అంగీరపరనామా మరీచి రితి చ. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాం సర్వాసాం ఉపనిష దంతరోక్తానాం విద్యానాం ప్రతిష్ఠాం పర్యవసాన భూమిం, ఉత్తమామితి యావత్. పరావరాం పరాః అన్యా విద్యాఃఅవరా యస్యా స్తాం, బ్రహ్మవిద్యాం, భగవదారాధనరూపామిత్యర్థః, న చాస్యాః కథమారాధనరూపత్వ? మితి వాచ్యం అస్యాః ప్రథమ ప్రవర్తకో హి విఖనసబ్రహ్మా, అథ భృగుః, అథ మరీచిః, శౌనక ఇత్యవగమ్యతే. ఏతే ఖలు ప్రయోగరూపం భగదారాధనశాస్త్రం ప్రాణయిషుః. విష్ణుధర్మోత్తరే శౌనకః ప్రాహ బ్రహ్మముఖాద్భగవదారాధనం

భృగురాప్తవానితి – "కథయామి యథాపూర్వం మత్పిత్రా కథితం మమ, తస్యాపి కిల తత్పిత్రా తస్మై చాహ కిలోశనాః. తేనాపి భృగుమారాధ్య ప్రాప్తమారాధనం హరేః, సకాశాద్బ్రహ్మణః ప్రాప్తం భృగుణాఽపి మహాత్మనా. ప్రాప్తం సకాశాద్దేవస్య బ్రహ్మణాఽవ్యక్త జన్మనః" ఇతి, బ్రహ్మణా విఖనసా, దేవస్య నారాయణస్య, సకాశాత్ప్రాప్త మిత్యర్థః విఖనా నైమిశే తపస్తప్త్వా ప్రసన్నాద్భగవతస్తదారాధనం ప్రాప్తేతి పూర్వముదాహృతం. భాగవతేచ – "నిస్సృతం త్వన్ముఖాంభోజాద్యదాహ భగవా నజః, పుత్రేభ్యోభృగుముఖ్యేభ్య" ఇతిచ. గారుడే చ – "పురా చతుర్ముఖాదేశాచ్చత్వారో మునయోఽమలాః, ప్రణీయ వైష్ణవం శాస్త్రం భూమావభ్యర్చయ న్నృప. మరీచిర్మందరేవిష్ణు మర్చయామాస కేశవం, ఆదేశాద్బ్రహ్మణో విష్ణుం శ్రీనివాసేఽ త్రిరర్చయత్. కాశ్యపో విష్ణుధిష్ణే శుభక్షేత్రే భృగుర్ముని" రితి.

2. శ్రీవైఖానసశాస్త్రస్య ముండకాద్యుపనిషదస్సమానవిషయకత్వం

కించ అస్యా ఉపనిషది యైర్నామభిర్భగవాన్ పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే, తన్నామమూర్తీ శ్రీవిఖనా భగవదారాధనే గృహ్ణాతి "విష్ణుః పురుషస్సత్య" ఇతి. శ్రూయతే – "బృహచ్చ త ద్దివ్యమచిన్త్యరూప" మితి. బృహచ్ఛబ్దేన విష్ణురుక్తః [శ్రు] "నమో విష్ణవే బృహ తే కరోమీ" తి శ్రుత్యంతరే ఉక్తత్వాత్. "యేనాక్షరం పురుషం వేదసత్య" మిత్యస్యాం శ్రూయతే. అక్షరశబ్దవాచ్యో విష్ణుః, సహస్రనామాధ్యాయే – "సదసత్క్షర మక్షర" మితి విష్ణో రక్షరత్వాభిధానాత్. అత్ర – "తస్మాదాత్మస్థం హ్యర్చయేద్భూతికామ" ఇతి యేన శబ్దేన భగవదారాధనం విధీయతే, తేన శబ్దేన శ్రీవిఖనస సూత్రే – "నారాయణ మర్చయే" దితి తదేవ విధీయతే. తత్ర హి భూతికామేన భగవదర్చనస్య "యం యం లోకం మనసా సంబభాతి విశుద్ధసత్వః కామయతే యాం శ్చ కామాన్, తం తం లోకం జయతే యాంశ్చకామాన్ తస్మాదాత్మస్థం హ్యర్చయే ద్భూతికామ" ఇతి ఫలముచ్యతే. ఆత్మస్థమితి, ప్రతిమారూపదేహేస్థితమిత్యర్థః

. ఆత్మ శబ్దస్య దేహపరత్వముచ్యతే. యద్వా–బుద్ధిస్థం భగవన్తం ప్రతిమాయా మావాహ్యార్చయే దితి. బుద్ధిస్థస్యార్చ్యత్వానుపపత్తేరితి ఏవం సకామార్చనస్య ఫలమభిధాయ నిష్కామార్చనఫలమామ్నాయతే – "స వేదైతత్ పరం బ్రహ్మ ధామయత్ర విశ్వం నిహితం భాతి శుభ్రం ఉపాసతే పురుషం యే హ్యకామాస్తే శుక్ర మేతదతివర్తంతి ధీరా" ఇతి.

న చాత్రోపాసత ఇత్యర్చనముచ్యత ఇతి కథ?మితి శంక్యం; ఇహార్చారూపక్రియావతామేవ బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠప్రతిపాదనాత్ "క్రియా వానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇతి. బ్రహ్మవిదాం ఉపనిషదంతరవిహితవిధయా బ్రహ్మోపాసకానాం, క్రియావాన్ ఉక్త క్రియావాన్, శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. క్రియాశబ్దో హి భగవదర్చనే ప్రయుజ్యతే భాగవతే – "క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధన" మితి. అపి చ శ్రీశాస్త్రే ఏతదుపనిషత్పరిపాటీ దృశ్యతే. వాసాధికారే భగవాన్ భృగుః– "ప్రణవో ధనుశ్శరోహ్యాత్మా" ఇత్యాహ. ఏత దేవ వచనమత్రాస్తి. మరీచిర్భగవాన్ జ్ఞానకాండే – "అగ్నేర్విస్ఫులింగా" ఇవేత్యాహ. అత్రచ – "త దేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగా" ఇతి. తత్రామోదాదయో భగవల్లోకాశ్చత్వార ఉచ్యన్తే. అత్ర "వేదాన్తవిజ్ఞాన సునిశ్చితార్థా" ఇత్యారభ్య "తే బ్రహ్మలోకే" ష్వితి భగవల్లోకానామనేకత్వ ముచ్యతే బహువచనాత్. "యయా తదక్షరమధిగమ్యత" ఇతి యచ్ఛబ్దేన పరా విద్యా పరామృశ్యతే. తయా క్రియారూపయైవ భవితవ్యం అధిగమనే బ్రహ్మణః కర్మత్వం భవతి. క్రియయాఽఽప్తు మిష్టతమం హికర్మ, సా చ క్రియాఽర్చనధ్యానరూపా యుజ్యతే. యద్యపి ధ్యానమాత్రస్య క్రియాత్వమస్తి; తథాఽపి క్రియావానేష ఇత్యత్ర భూమార్థే మతుప్, ఇత్యుపపద్యతే. "ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతి" ఇతి రతేః పృథక్క్రీడోచ్యతే. క్రీడా తు బహురూపా. దర్శన స్పర్శనవివిధోపచార సమర్పణ నృత్తగీత వాద్యకరణాదినా భగవాన్ భక్త బంధుర్భక్తసఖ ఇతి చోచ్యతే. "బాలః క్రీడనకైరివే" తి భగవతో భక్తైః క్రీడామోదః ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి పరమాత్మా స్వతః కరణ కళేబర రహితః; తథాఽపి

భక్తైరుపాసన శక్యత్వాయ స్వ సంకల్పేన గృహీతరూప ఇతి శ్రూయతే – "ఆవిస్సన్నహితం గుహాచరం నామే" తి. కించ – "తపసో వాప్యలింగా" దితి రూప రహిత పరమాత్మ విషయజ్ఞానస్య ముక్త్యుపాయత్వం నిషిద్ధ్యతే. "యస్య జ్ఞానమయం తప" ఇతి తపసో జ్ఞానరూపత్వం శ్రూయతే. ఏతైరుపాయైరితి బహువచనేన బ్రహ్మధామ ప్రవేశాయ బహుభి రుపాయైర్భావ్యమితి చ జ్ఞాయతే, ఉపాయా శ్చార్చనకీర్తన నమస్కారాదయో యుక్తాః "సతతం కీర్తయన్తో మాం యతంత" శ్చేతి భగవదుక్తేః.

నచ – ఏత ద్యో వేద నిహితం గుహాయాం సోఽవిద్యా గ్రంథిం వికిరతీ హసోమ్యేతి శ్రూయతే బ్రహ్మణో హృదయనిహితత్వజ్ఞానస్య అవిద్యా గంథిచ్ఛేదకరత్వే సతి కి మన్యే? నేతి వాచ్యం; తదవ్యవహిత మేవ" "ఆవిస్సన్నిహిత" మితి శ్రవణాత్. ఆవిః ప్రతిమారూపేణావిర్భూయ సన్నిహితం భవతీత్యర్థః.

నచ – హృదయ ఏవ ఆవిర్భూయ సన్నిహితం స్థితమితి వాచ్యం; గుహాచరమిత్యనేనైవ తదర్థసిద్ధేః అపి చ – "జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమస్య, మహిమానమేతి వీతశోక" ఇతి శ్రూయతే. జుష్టం అర్చా రూపేణ సుఖసేవ్యతయా సర్వైస్సంసారిభిర్భక్తైర్ముముక్షుభిశ్చ సేవితం, అన్యం "ప్రవృహేన్ముంజాది వేషీకా" మితి శ్రుత్యంతరాత్ పృథగ్భూత్వా స్థితమిత్యర్థః పశ్యతి భక్త్యా సేవతే, అస్య అర్చావతారస్య, మహిమానం చ పశ్యతి, జానాతీ త్యర్థః తదా వీతశోకో భవతి. "అవతారస్య సత్యత్వ మజహ త్స్వస్వభావతాం, శుద్ధసత్త్వ మయత్వం చ స్వేచ్ఛామాత్రనిదానతా, ధర్మగ్లానౌ సముదయస్సాధు సంరక్షణార్థతా, ఇతి జన్మరహస్యం యో వేత్తి నాస్య పునర్భవ" ఇతి – **"జన్మ కర్మ చ మే దివ్యమేవం యో వేత్తి తత్త్వతః, త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మనైతి మామేతి సోఽర్జున."** తతః "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం.....పరమం సామ్యముపై" తీతి ముక్తిఫలం చ శ్రూయతే. తతః "ప్రాణో హ్యేష.....వరిష్ఠ"

ఇతి. అత్రాత్మశబ్దస్య పరమాత్మ వాచకత్వమేవ వక్తవ్యం. తతః– "సత్యేన లభ్యస్తపసా హ్యే ష ఆత్మా" ఇత్యాత్మ పదవాచ్యస్య ప్రాప్యత్వాభిధానాచ్చ. "బృహచ్చతద్దివ్యమచిన్త్యరూపం సూక్ష్మాచ్చ తత్సూక్ష్మతరం విభాతి, దూరాత్సదూరే తదిహాన్తికే చ పశ్యత్స్విహైవ నిహితం గుహాయా" మితి దివ్యమచిన్త్యరూపం – బృహద్విష్ణ్వాఖ్యం బ్రహ్మ" "నమో విష్ణవే బృహతే కరోమీతి శ్రుత్యంతరం. దూరాత్సుదూరే పరమపదే, సూక్ష్మాత్సూక్ష్మ తరం, విభాతి. తథోచ్యతే శ్రీశాస్త్ర తర్కకాండే బ్రహ్మచింతాధ్యాయే – "ఆపః పృథివ్యా స్సూక్ష్మాస్తు తాభ్య స్తఅజ స్తతోఽ నిలః, తస్మాదాకాశమేతస్మాత్తన్మాత్రాణి మనీషిణః. తేభ్యస్సూక్ష్మోహ్యహంకార స్త్రిథాభూయ వ్యవస్థితః తస్మాన్మహాం స్త్రిధాభూతో బుద్ధిలక్షణ లక్షితః తస్మాత్తు మూల ప్రకృతి రవ్యూఢగుణబృంహితా, తతో వ్యష్టిసమష్ట్యాఖ్యో జీవస్సూక్ష్మతరస్స్మృతః. తతో వ్యోమపదం విష్ణోస్స్థానమానందపూరితం, తస్మాత్తత్పంచ శక్తిస్థం పంచోపనిషదాత్మకం. పంచమూర్తివిభేదేన విభిన్నం విశ్వతోముఖం, ఆభూతసంప్లవస్థానం స్వరూపం చిద్ఘనంపరం. విష్ణోరకుంఠవీర్యస్య నానావ్యూహైకహేతుకం, తత షడ్గుణ సంపూర్ణం లక్ష్మీ లక్షణ సంయుతం. సత్యం జ్ఞాన మనంతాఖ్యం భగవచ్ఛబ్దశబ్దితం, సూక్ష్మాత్సూక్ష్మమితి ఖ్యాతం స్వరూపం రూపవర్జితం. జాతి క్రియా విరహితం స్వరూపగుణసంగతం, సూక్ష్మాత్సూక్ష్మమవాప్నోతి పరం బ్రహ్మణమవ్యయ" మితి. తదిహాంతికే సమీపేచ, పశ్యత్సుపశ్యద్భక్త జనవిషయే, విభాతి శ్రీవేంకటాద్రి ప్రభృతి దివ్యస్థానేష్వర్చారూపేణ ప్రకాశతే. అత్రైవ శ్రుతౌ – "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వ విద్యస్యైష మహిమా భువి దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమ్న్యాత్మా ప్రతిష్ఠిత" – ఇతి. యస్య మహిమా, భువి శ్రీవేంకటాద్రిముఖ్యభాగేషు, దివ్యే బ్రహ్మపురే పరమపదే చ, ప్రతిష్ఠితః ఇతి. అథవా, అస్య మహిమా బ్రహ్మపురే హృదయే, వ్యోమ్ని, పరమపదే ఇతి. పునఃపశ్యత్సు యోగేన సాక్షాత్కుర్వత్సు, గుహాయాం హృదయే నిహితం, ఇహేతిశబ్దస్య ద్విర్గ్రహణాదయమర్థో యుజ్యతే; ఇహ

భువీత్యర్థఃభువి పరమాత్మా ఉక్తోభయరూప ఏవ. యథా ముండోపనిషది పరమపురుషస్య విష్ణోరారాధనం ముక్తిసాధనమభిప్రైతి, తథా కాఠకోపనిష దీత్యవగమ్యతే. ఉభే అపి ప్రాయస్సంవదతః తథాహి – ముండకోపనిషది – “పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య” మితి – కఠోపనిషది – “అవ్యక్తాత్తు పరః పురుషోవ్యాపకోఽలింగ ఏవచ” ఇతి. ముండకోపనిషది – “నతత్ర సూర్యోభాతి న చంద్ర తారకం నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయ మగ్నిః, త మేవ భాంతమను భాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభా” తీతి – కఠోపనిషది – “న తత్ర సూర్యోభాతి” ఇత్యాదికం తుల్యం. ముండ కోపనిషది – “ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వ జాతే, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకసీతి” కఠే – “ఋతంపిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్థ్యే” ఇతి. ఋతం అవశ్యభావ్యతయా సత్యం, కర్మఫలం, పిబంతౌ భుంజన్తౌ, జీవాత్మపరమాత్మానౌ, పరమాత్మనః కర్మఫలానుభవప్రయోజకతయా కర్తృత్వ బోధ్యం. ముండకోపనిషది – “అథపరాయయా తదక్షర మధిగమ్యత” ఇతి భగవదర్చనక్రియారూపయజ్ఞేనాక్షరశబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధిగమనముచ్యతే. కఠోపనిషది – “యస్సేతు రీజానానా మక్షరం బ్రహ్మయత్పర” మితి. ఈజానానాం సద్వారతయాఽద్వారతయా చ యజతాం, య, స్సేతుః పోషకః – ప్రాప్తిశ్చ, తదక్షరం బ్రహ్మ ఇత్యర్థః యజతాం సేతురిత్యనేన యజనరూప క్రియాయాః ప్రాపకప్రాప్యభూతబ్రహ్మ ప్రాప్తి సాధనత్వమమగమ్యతే. ముండోకోపనిషది – “నాయమాత్మాప్రవచనేన ...... తనూం స్వా” మితి. కఠోపనిషది – “నాయమా త్మే” త్యాది తుల్య మేవ. ముండకోపనషది – “నాయమాత్మా బలహీనేన .... తపసోవాప్యలింగా” దితి బింబారాధన సహితధ్యానస్యాత్మ లంభకత్వముచ్యతే. కఠోపనిషది – “హృదా మనీషా మనసాఽభిక్లప్త” ఇతి బింబక్లప్తిరుచ్యతే. ముండకోపనిషది – “యం యం లోకం మనసా సంవిభాతి ... తస్మాదాత్మజ్ఞం హ్యర్చయే ద్భూతికామ” ఇతి

– కఠోపనిషది – "ఏకో వశీ సర్వభూతాంతరాత్మా ఏకం రూపం బహుధాయః కరోతి, తమాత్మస్థం యేఽను పశ్యంతి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషాం, నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాం యోవిదధాతి కామాన్ తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యంతి ధీరాస్తేషాం శాంతిశ్శాశ్వతీ నేతరేషా" మితి. ఏకం, రూపం బహుధా శ్రీనివాస శ్రీరామ శ్రీకృష్ణ ఇత్యాదిబహు ప్రకారైరర్చారూపై రావిర్భవతీత్యర్థః యేఽనుపశ్యంతి, ముహుర్ముహుః పశ్యంతస్సమర్చయన్తీత్యర్థః బహూనాం "చతుర్విధా భజన్తేమాం.....జ్ఞానీ చ భరతర్షభ" ఇతి భగద్వచనవిధయా భజతాం జనానాం, కామాన్ తత్తదీప్సితాన్, కరోతి. ముండకోపనిషది – "జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ" మితి – కఠోపనిషది – "తం స్వాచ్ఛరీరాత్ ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యే" ణేతి. ముండకోపనిషది – "బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణ అధశ్చోర్ధ్వం చ ప్రసృతం బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠ" మితి. కఠోపనిషది – "ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్శాఖ ఏషోఽశ్వత్థ స్సనాతన" ఇతి. ముండకోపనిషది – "యదాపశ్య" ఇత్యారభ్య "పరమంసామ్యముపై" తీతి. కఠోపనిషది – "యథోదకం శుద్ధే శుద్ధ మాసిక్తం తాదృగేవ భవతి, ఏవం మునే ర్విజానత ఆత్మా భవతి గౌతమ" ఇతి "సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద" మితిచ – ముండకోపనిషది – సత్యేన లభ్యస్తపసాహ్యేష ఆత్మా సమ్యక్జ్ఞానేన బ్రహ్మచర్యేణ నిత్య" మితి – కఠోపనిషది – "యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యంచరం" తీతి. బ్రహ్మచర్య శబ్దస్యాస్మదాచార్యావ్యాచఖ్యుః– "చర గతి భక్షణయోరితి ధాతో ర్బ్రహ్మచర్యం బ్రహ్మనిష్ఠత్వం, పరమాత్మారాధకత్వమితి యావత్. బ్రహ్మనివేదిత భక్షణంచేతి. కించ, ముండకోపనిషది – "క్రియావానేష" ఇత్యస్యావ్యవహితం తద్వాక్యం, అతోఽయమర్థోయుజ్యతే; అర్చనాదనంతరం తన్నివేదిత భోజనస్య కార్యత్వాత్."హృదిరూపం ముఖేనామ నైవేద్యము దరే హరేః, పాదోదకం చ మాల్యంచ మస్తకేయస్యసోఽచ్యుత" ఇతి స్మృతేః

అచ్యుతో ముక్త ఇత్యర్థః భాగవతే – "త్వయోపభుక్తస్ర గ్గంధవాసోఽలంకార చర్చితాః, ఉచ్ఛిష్టభోజినోదాసాస్తవమాయాంతరేమహీ" తి. "పవిత్రం విష్ణునైవేద్యం.....చరే" దితి చ స్మృతేః– "తదస్యప్రియ" – "మితిశ్రుతేశ్చ. భగవన్నివేదనే ఇమమేవ మన్త్రం వినియుఙ్క్తే భగవాన్విఖనాః తద్వచనం హి శ్రుతిసారభూతం"; "వేదాంతవేదిభిర్విప్రై" రిత్యాదినా శ్రీవైఖానసస్య వేదాంతత్వ ముపపాదితం. నేదం కేవలం కల్పరూపం, అపితు ఉపవిష దంతరం.

నను కథమస్య వేదాన్తత్వసంభవః? అత్ర కర్మణాం ప్రయోగః కేవలం ప్రతిపాద్యత, ఇతిచేత్సత్యం. అత్రాయమనుమానప్రయోగః శ్రీవైఖానస ముపనిషత్; తదర్థప్రతిపాదకత్వాత్. గీతావదితి. నచ–గీతాయా భగవదుపదిష్ట త్వాద్వేదాన్తత్వం న్యాయ్యం, ఇదంతు నతథేతి వాచ్యం; ఇదం హి భగన్ముఖా ద్విఖనసబ్రహ్మణా గీతం, తతో భృగ్వాదిభిరితి బహుధా ప్రపంచితమ్. నచ–గీతాయాస్సాక్షాద్భగవదుక్తిరూపత్వాదుపనిషత్త్వం, అస్య మునివచన రూపత్వాన్నతథాత్వం యుక్తమితి శంక్యం; విఖనసస్సాక్షాద్భగవదంశత్వాత్త త్ప్రియతమత్వాచ్చ, అస్య తథాత్వోపపత్తేః విఖనశ్శబ్దవాచ్యభగవదంశత్వాదస్య బ్రహ్మణో విఖనో వైఖానస శబ్దవాచ్యత్వం సిద్ధం; "విఖనోమునీనా" మితి శ్రుత్యా, "వైఖానస్సామ గాయనః" "యత్తస్మిన్ను పలభ్యంతు తత్తేజస్తు త్రయీమయం, తద్వైఖానః పరంబ్రహ్మ" ఇతి భారతవచనాచ్చ. భగవాన్ విఖనావైఖానసశ్చ, తత్పుత్రో బ్రహ్మేచ విఖనాః; "విఖనసాఽర్థితో విశ్వ గుప్తయ" ఇతివచనాత్. ఉచ్యతేచ – "విఖనా ఇతి వై విష్ణుస్తజ్జా వైఖానసాస్స్మృతాః వైఖానసానాం భగవత్ప్రియత్వం శ్రూయతే – "వైఖానసా వా ఆర్షేయ ఇంద్రస్య ప్రియా ఆస" న్నితి. ఇంద్రశబ్దోఽత్ర భగవద్వాచక. ఇతి వ్యవస్థాపితం. పరమపురుషస్స్వవచన మేవ స్వప్రియముఖాన్నిర్గత మత్యంత ప్రమాణంస్యాదితి మత్వా సకలవేదాంత సారభూతం వైఖానసం విఖనసే ఉపాదిశత్. భగవద్వచనస్య చ ప్రామాణ్య స్థాపనం తత్ప్రియ

వచనాదితి జ్ఞాయతే. గీతాయామర్జునః– "పురుషం శాశ్వతం దివ్యమాది దేవమజం విభుం, ఆహుస్త్వామృషయ స్సర్వే దేవర్షి ర్నారదస్తథా. అసితో దేవలోవ్యాసస్స్వయం చైవ బ్రవీషిమే" ఇతి భగవన్త మాహ. అత్ర ఋషయ ఇతి విఖనో భృగ్వాదయ ఉచ్యన్తే; "మునీనాం విఖనా ముని" రితి, అత్రైవ – "మహర్షీణాం భృగురహ"మితి వచనాత్. "కౌన్తేయ ప్రతిజానీ హి న మే భక్తః ప్రణశ్యతీ" తి భగవాన్ స్వ వచనాదపి స్వప్రియవచనస్య ప్రామాణ్యం జ్ఞాపయితుం శ్రీమదర్జునం ప్రతిజ్ఞాయాం ప్రహిణోతి. యత్తస్మిన్నిత్యాదినా త్రయీమయస్య పరమాత్మనః వైఖానసశబ్దవాచత్వ ముక్తం. అస్యచ శాస్త్రస్య వైఖానసత్వం ప్రసిద్ధం. తత ఇదం శాస్త్రం త్రయీరూపమిత్యవగమ్యతే – "వేదానాం వ్యసనాదర్వాక్ప్రాగ్రూపం మిళితంతు యత్, తాంతు వైఖానసీం శాఖామితివేదవిదో విదు" రితి వచనాచ్చ. యథా గీతాయాం కర్మణాం భగవదారాధనత్వానుసంధానే మోక్షహేతుత్వముచ్యతే, తథాఽత్ర తత్తత్కర్మాంతే భగవదర్పణ సిద్ధయే భగవన్మంత్రైర్హోమో విధీయతే. తేన కర్మణాం భగవదారాధనత్వం సిద్ధ్యతి, కించ సూత్రమిదం నారాయణైకపరమితి తద్భాష్యాదౌ ప్రపంచితం, తథా వేదైక ప్రమాణమితిచ. తత్ర కర్మవిధాయ "తత్కురుష్వ మదర్పణ" మిత్యాదినా భగవదర్పణం విహితం. అత్ర తు కర్మణాం ప్రయోగ ఇవ భగవదర్పణప్రయోగ శ్చోక్త ఇతి విశేషః తత్ర భక్త్యాభగవదుపాసనం విహితం. అత్ర తూపాసన ప్రయోగో ఽభిహితః – "అథనిత్యార్చన" మిత్యారభ్య "భక్త్యా భగవన్తం నారాయణ మర్చయే" దితి. తత్ర – "మద్యాజీ మాం నమస్కురు" "మామేవైష్య సీతి యజనస్య భగవత్ప్రాప్తి రూప ఫలముచ్యతే. అత్రాపి – "తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీ" తి. తత్రై వాత్రాపి జ్ఞానస్వరూపం ప్రత్యపాది. యద్యపి సూత్రే విస్తరేణ తత్త్వస్వరూపం న ప్రతిపాదితం; తథాపి భగవన్మరీచ్యా దిభిస్తదాశయానురోధేణ విస్తరేణ పరమాత్మ నిష్కళ స్వరూప సకళ స్వరూప లక్ష్మీస్వరూప ప్రకృతిలక్షణ జీవలక్షణ ప్రపంచసృష్టి దేహోత్పత్తి పాంచభౌతిక ప్రళయ పితృయానమార్గ దేవయాన

మార్గ భగవల్లోక స్వరూప మోక్షోపాయాదయః ప్రతిపాదితాః తత్ర యథాక్వచిచ్ఛ్రుతివాక్యమేవ యథావద్గృహ్యతే – "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి" దితి. తథాత్రాపి – "యోఽసౌసోఽహం యోఽహంసోఽసా" విత్యాది. తథా ప్రాణాగ్నిహోత్రే. తత్రైవాత్రాప్యర్చిరాది మార్గోఽభిధీయతే. తత్ర యథా సర్వదా భగవత్పరత్వం విధీయతే, తథాత్ర "సదాఽధ్యాత్మరతో ధ్యానయోగీ నారాయణపరంబ్రహ్మ పశ్యన్ ధారణాం ధారయేత్, అక్షరం పరం బ్రహ్మాప్నోతి "నారాయణ పరంబ్రహ్మేతిశ్రుతి" రిత్యుపసంహారే సన్యాసవిధౌ ప్రతిపాదితం. ఉపక్రమేతు "నారాయణపరాయణో నిర్ద్వంద్వోముని" రితి, తతో "భక్త్యా భగవన్తం నారాయణమర్చయే" దితి, శ్రౌతే చాధానే "ధ్యాయన్నారాయణముపోష్యే"తి, అగ్నిహోత్రే – "హుత్వా భూమానం విష్ణుం ధ్యాయే" దితి. దర్శపూర్ణమాసే – "ఉదిత ఆదిత్యే ధ్యాయన్నారాయణం విష్ణోర్నుకమితి జపిత్వే" తి. సోమేచ – "నారాయణపరాయణ స్తూష్ణీమాస్త" ఇతి. కించ గీతాయాం – "మన్మనాభవే"త్యాదినా విహితం సర్వమత్ర విధీయతే దర్శితై ర్వాక్యైర్భగవన్నిష్ఠ మనస్త్వం. "భక్త్యా భగవన్తం నారాయణం మర్చయే" దితి "మద్భక్తో మద్యాజీ భవే" త్యర్థో విహితః "పురుషసూక్తేన సంస్తూయ ప్రణామంకుర్యా" దితి "మాం నమస్కురు" ఇత్యస్యార్థోవిహితః "బహూనాం జన్మనామంతే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్య" ఇతి, "సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణంవ్రజే" తిచ విహితా ప్రపత్తిర్విష్ణుబలికర్మణాఽత్ర విధీయతే. సూత్రేఽనుక్తా విషయాస్తదాశయమనుసృత్య శ్రీమరీచ్యాదిభిశ్శ్రీశాస్త్రే స్ఫుటం ప్రదర్శితా ఇత్యుక్తం. తత్రాప్యుపనిషద్వాక్యాని యథావస్థితమభిధీయన్తే – "ప్రణవో ధనుశ్శరోహ్యాత్మా బ్రహ్మతల్లక్ష్య ముచ్యత" ఇతి వాసాధికారే. తథా ముండోపనిషది. శ్రీశాస్త్రే – "ఆత్మానమరణిం కృత్వా ప్రణవం చోత్తరారణిం, ధ్యాననిర్మధనాభ్యాసా" దిత్యాదినా ధ్యానేన హృద్యావిర్భూతం పరమాత్మానం బింబే ఆవాహ్య సమారాధనముచ్యతే. అయమర్థః కాఠకోపనిషది దృశ్యతే

– "అరణ్యోర్నిహితో జాతవేదా గర్భ ఇవ సుభృతో గర్భిణీభిః దివేదివ ఈడ్యో జాగ్రవద్భిర్హవిష్మద్భిర్మ నుష్యేభి రగ్ని" రితి. అయమర్థః– "అరణ్యోః పూర్వోత్తరారణ్యోః, నిహితో జాతవేదాః, గర్భిణీభిర్గర్భఇవ యజ్వభిః, సువృతః సుతరాం గుప్తః మహాత్మభిర్హృదయ ప్రణవారణ్యోః పరమాత్మా సుభృతః, సోఽగ్నిఃపావకః పరమాత్మాచ, అగ్రం నయతీతి వ్యుత్పత్యా అగ్నిశబ్దః పరమాత్మవాచకః జాగ్రవద్భిరప్రమత్తైః, హవిష్మద్భిః హోమార్హాజ్యాది మద్భిః నివేదనార్హాన్నాదిమద్భిశ్చ, ఇదం గంధపుష్పాదీనా ముపలక్షణం. మనుష్యేభిః యజ్వభిః ఆరాధకైశ్చ, దివే దివే దివసే దివసే, ఈడ్యః, వేద్యాం బింబేచ ప్రతిష్ఠాప్యారాధనీయ ఇత్యర్థః అన్యైర్హృది పరమాత్మనో ధ్యానాదినా ఈడ్యత్వ ముక్తం తన్న సంగచ్ఛతే; హవిష్మద్భిరితి విశేషణస్యసామంజస్యాసంభవాత్. హవిశ్శబ్దో నివేదనార్హాన్నాది పరతయా భగవద్విఖనసా ప్రయుక్తః "తదస్య ప్రియమితి హవిర్నివేదన" మితి. "హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక ఆసీత్, సదాధార పృథివీం ద్యాముతే మాం కస్మైదేవాయ హవిషా విధేమ." అస్యాప్యుక్తోఽర్థో వర్ణిత ఆచార్యైః. నచాత్ర కేవల మగ్న్యుపాసనం విహిత మితివాచ్యం; పరమాత్మప్రకరణత్వాత్, ఈడనస్య భగవద్విషయత్వే స్వారస్యాత్. విధీయతే భగవద్విఖనసా పూజాంతే స్తుతిః – "పురుషసూక్తేన సంస్తూయ ప్రణామం కుర్యా" దితి. కిమధికేన? అనయా శ్రుత్యా భగవతోఽమూర్తారాధనం సమూర్తారాధనంచ విహితం భవతి. "అమూర్తాఽగ్న్యాహుతిః ప్రోక్తా సమూర్తా బేరపూజ" నేత్యుక్తం. ఏవం చాద్వారక సద్వారక భగవదుపాసనప్రయోగవిధిరూపత్వాదస్య శాస్త్రస్య వేదాంతత్వం యుక్తం. నచాష్టాదశమసూత్రే ష్వన్యతమ మిదం సూత్రం, కల్పరూపమేవ. కథ మస్య వేదంతత్వ? మితిశంక్యం; అస్య హి కల్పత్వం వేదాన్తత్వం చాస్తి; భగవదుపాసన ప్రయోగవిధిరూపత్వాత్. యథా శ్రీమహాభారతస్యేతిహాసత్వేన పంచమవేదత్వేన చ ప్రసిద్ధిః, యథా చ శ్రీమద్రామాయణస్య కావ్య త్వేనేతిహాసత్వేన చ ప్రసిద్ధిః, యథాచ శ్రీగీతాయా స్మృతిత్వేన ఉపనిషత్వేన

బ్రహ్మవిద్యాత్వేనచ ప్రసిద్ధిః. తథాఽస్య శాస్త్రస్యానేకరూపతయా ప్రసిద్ధత్వం. అస్యసూత్రస్య సర్వ సూత్రోత్తమత్వం దశభి ర్హేతుభిః ప్రపంచితమస్మదాచార్యై స్సప్రమాణం. అస్య సర్వోత్తమత్వాదేవ భగవద్భృగ్వాదయ ఇదమ్మూలతయా వైదికమార్గేణ భగవదారాధనశాస్త్ర మాచకలన్. భార్గవే వాసాధికారే – "సూత్రే విఖనసా ప్రోక్తం పురాచైవ చతుర్విధం, హరేః పూజావిధానం త దృషిభిర్విమలీ కృతమ్" ఇతి. భగవదాపస్తంబాదీనామప్యాచార్యభూతో భగవాన్ బోధాయనో వానప్రస్థాన్ ప్రత్యేవముపదిశతి – "వానప్రస్థో వైఖానస శాస్త్ర సముదాచారో వైఖానసో వనేమూల ఫలాశీ తపశ్శీలస్సవనేషూదక ముపస్పృశ" న్ని త్యాదినా. తతస్తత్సూత్ర స్యాపి మూలం శ్రీవైఖానస మిత్యవగమ్యతే. ఏవం మన్వాది స్మృతీనా మపి. మనుః– "వైఖానసమతేస్థిత" ఇత్యాహ. అస్యభారుచ్యాది వ్యాఖ్యా నేషు – "వైఖానసం విఖనస్సూత్రమ్" ఇతిస్పష్టమ్, యథా శ్రీశౌనకహారీతా దయోఽపి శ్రీవైఖానసాగ్రేసర భగవద్భృగు ముఖాద్భగ వదారాధనమవగతమితి స్వయం బ్రువతే. సాక్షాత్కృత సమస్తవేదవేదాన్తార్థ శ్రీవిఖనసబ్రహ్మా భగవన్ముఖాత్తత్సమారాధన శాస్త్రమధిగమ్య స్వపుత్రేభ్యో భృగ్వాదిభ్యో యథాఽధిగత ముపాదిశత్, తేచ తథా శాస్త్రం ప్రాణయన్. ఉపదిదిశుశ్చ శ్రీశౌనకాదిభ్య. తేచ తత్సంగృహ్య కల్పే ప్రత్యపాదయన్. అతో వేదాన్తత్వం శ్రీశాస్త్రస్యైవ యుజ్యతే, నత్వన్యస్య; తన్మూల ప్రమాణ కత్వాత్. తథాహ భగవాన్ పరాశరః "యజ్వభిర్యజ్ఞపురుషో వాసుదేవశ్చ సాత్వతైః, వేదాన్తవేదిభిర్విష్ణుః ప్రోచ్యతే యో నతోఽస్మిత" మితి. వేదాంతవేదినః శ్రీశాస్త్రవిద ఇత్యుక్తం. వృద్ధమనుః – "వేదాన్తవేదిభిర్విప్రై స్తద్వైఖానససూత్రిభిః, యాజయేద్యజ్ఞ పురుషం విష్ణుం రాజా జగద్ధిత" ఇతి. ఏవంచ శ్రీశాస్త్రోక్త వర్త్మనా భగవదారాధన ముత్తమబ్రహ్మవిద్యా. సైవ పరవిద్యేత్యుచ్యతే. యయా తదక్షరమధిగమ్యతే సాపరా, ఋగాదయో అపరా. శ్రీవైఖానససూత్రే కర్మసు వేదత్రయమన్త్రా వినియుజ్యన్తే. విభాగాత్పూర్వం మిళితాఽవస్థా త్రయీ శ్రీవైఖానసశాఖా. తథోచ్యతే – "వేదానాం వ్యసనాత్.... విదుః, తాంతు

వైఖానసీం శాఖాం స్వసూత్రే వినియుక్తవాన్ పద్మభూః పరమోధాతా తస్మిన్నారాధనత్రయ" మితి. ఏవంచ వైఖానసమన్త్ర ప్రశ్నాధ్యయనేన పరవిద్యోపాసనం సిద్ధ్యతి. అత్ర భగవదారాధనే వినియుక్తా మన్త్రాః కేచిద్వేదత్రయాంతర్గతాః, కేచిదౌపనిషదాః. "సహస్ర శీర్షాపురుషః, అద్భ్యస్సంభూతః, సహస్ర శీర్షం, అతోదేవాః, అణోరణీయాన్, హగ్ంస శ్శుచిషత్, ఏకాక్షరం, యద్వైష్ణవం శయనే, విష్ణుస్సర్వేషా" మిత్యాది పారమాత్మీయాః ఏతేహి సర్వోపనిషత్సారభూతాః, పరమాత్మ భూత శ్రీమన్నారాయణపరాః, "విష్ణుస్సర్వేషాం సుసూక్ష్మస్సార్వ" ఇత్యాదయః యది పారమాత్మీయోపనిషదర్థావగమస్సర్వోపనిషదర్థా అవగతాస్స్యుః తథాహి- "విష్ణు స్సర్వేషా" మిత్యనేన "అగ్నిర్వైవిష్ణుః పరమ" ఇత్యాది శ్రుత్యం తరోక్తోఽర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. "సుసూక్ష్మ స్సార్వ" ఇత్యాదినా "సర్వ సుసూక్ష్మగతం మిత్యాద్యుక్తోఽర్థః, "సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మే"త్యాద్యుక్తోఽ ర్థశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. "యోబ్రహ్మ శబ్దః ప్రణవ" ఇత్యాదినా "ఓమితి బ్రహ్మే" త్యాద్యుక్తోఽర్థః, "యంయజ్ఞై ర్మునయోజుషన్తీ" త్యాదినా "చతుర్హోతారో యత్ర సంపదం గచ్ఛన్తిదేవై" రిత్యాద్యుక్తోఽర్థః చతుర్హోతారః అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణమాసాదీని కర్మాణి, యత్ర పరమాత్మ న్యాత్మతయాఽవస్థితే సత్యం తచ్ఛరీరభూతైరింద్రాదిదేవైః, సంపదం, గచ్ఛన్తి, తేషామారాధనాని కర్మాణ్యేతానీతి సంపదం గచ్ఛన్తీత్యర్థః అత్ర మునయ ఇతి భగవన్మననశీలా అమూర్తసమూర్తారాధన పరా ఉచ్యన్తే. యజ్ఞైరిత్యగ్నిష్టోమాదయః పూజాశ్చగృహ్యన్తే, "అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ, న తు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తిత" ఇతి భగవద్వచనం. మునిశబ్దస్య భగవదుపాసక పరత్వేస్వారస్యాత్. అనేన జపహోమార్చనధ్యానేషు చతుర్షు హోమార్చనే ఉక్తే; "యం సూరయో జపన్త" ఇతి జప ఉక్తః; "యోగినస్సూక్ష్మై స్సుప్రదర్శనైః పశ్యంతీశ్వ రాయ స్వాహే" తిధ్యానముక్తం "ఆత్మేశ్వర" మితిశ్రుత్యన్తరోక్తశ్చార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః; "మనస్సంభూత్వే"త్యనేన

"మనోమయః ప్రాణే" త్యాద్యుక్తోఽర్థః, "యస్యనాభయా" దిత్యాదినా "భీషాస్మాద్వాతః పవత" ఇత్యాద్యుక్తోఽర్థ," "ద్వావేతౌ పక్షీ అచరం చరంతా" విత్యాదినా "ద్వాసుపర్ణా" ఇత్యాద్యుక్తోర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః, ఇతిదిక్. ఇత్థంచ శ్రీవైఖానసే ఔపనిషదైర్మంత్రైః పరమాత్మనో నారాయణస్యోపాసనం విధీయత ఇత్యకామే నాభ్యుపగన్తవ్యం. అత శ్రీవైఖానసస్య వేదాన్తత్వముపపద్యతే.

తథా శ్రీవైఖానసానా ముభయవేదాన్తిత్వం ఏతే హి సర్వవిప్రసాధారణే వేదాన్తే, అసాధారణే శ్రీశాస్త్రవేదాన్తే చాధికారిణో భవన్తి.

3. విగ్రహారాధనసమర్థనం

నను "తమేవ విదిత్వాఽతి మృత్యుమేతి" "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో వేదనం మోక్షోపాయతయా విశదయతే. వేదనం ధ్యానం స్మృతి సంతానరూపం; తచ్చదర్శనసమాకారం తేన హృదయగ్రంథి భేదాదికం శ్రూయతే – "భిద్యతే హృదయగ్రంథిః.... తస్మిన్ దృష్టే పరావర" ఇతి. కించ "అథాఽతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే" తి శారీరక శాస్త్రేఽపి జ్ఞానమేవ విధీయతే. తథాసతి కథమారాధనముపాయః? ఇతిచేత్సత్యం వయం జ్ఞానం ధ్యానం వావినాఽఽరాధనముపాయం న బ్రూమః, కింతు బ్రహ్మణో రూపం జ్ఞాత్వా ధ్యాయతాఽఽరాధ్యం తదితి. "అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే" త్యత్ర ధర్మజ్ఞానం యథా తదనుష్ఠానాయ, తథా బ్రహ్మజ్ఞానం తదుపాసనాయ విహితం.

న చ – ధ్యాయతో బ్రహ్మకిం పృథగారాధనే? నేతి వాచ్యం; "జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్వస్తతస్తు తం పశ్యతి ధ్యాయమాన" ఇతి ధ్యానం వదన్త్యేవ. శ్రుతిః– "క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇతి బ్రూతే. బ్రహ్మ విదోనామ బ్రహ్మధ్యాయినః, నతు వాక్యార్థవిదః తథా యది "బ్రహ్మ విదాప్నోతిపర" మితి శ్రుతివాక్యార్థవిదో మోక్షోఽభిహితస్స్యాత్. తతః క్రియావానిత్యత్ర క్రియాశబ్దో ధ్యానమాత్రక్రియామభిధత్త ఇతి న సంగచ్ఛతే.

పరంతు ధ్యానసహితార్చనక్రియైవ వక్తవ్యా. కించ ధ్యానం నామ భావః, న తుక్రియా. వదన్తి హి శాబ్దికాః– "అపరిస్పందనసాధనసాధ్యో ధాత్వర్థో భావనా, సపరిస్పందనసాధనసాధ్యో ధాత్వర్థః క్రియే" తి. నచ – క్రియా నామ స్వాశ్రమోక్తకర్మలాపః, నత్వర్చన, మితి వాచ్యం; "ఆత్మక్రీడః.....వరిష్ఠ" ఇత్యాదావాత్మవిషయ క్రీడోచ్యతే. తత ఏష ఇతి వర్తతే. తస్మాత్పరమాత్మ విషయక్రీడా క్రియావాన్ బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠ ఇతి సిద్ధం. క్రీడా నామ భగవతా ప్రతిమారూపిణా పాద్యార్ఘ్యాది దానన్పత్త గీతాదిభిర్విహారః స చ భక్తైః క్రీడా కామోఽర్చారూపీ భవతీత్యుక్తం. "యతోవీరః......దేవకామ" ఇతిశ్రుతిః ప్రదర్శితా." "అప్రమేయోఽ నియోజ్యశ్చ యత్రకామగమో వశీ, మోదతే భగవాన్ భూతైర్బాలః క్రీడనకైరి" వేత్యుచ్యతే. అతో బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వం ప్రతి హేతుభూతార్చనక్రియా సర్వోత్కృష్ట భగవత్పదప్రాప్తిరూపసాయుజ్యం ప్రత్యుపాయ ఇత్యుక్తం. తత ఏవాహ భగవాన్ విఖనాః– "నారాయణ మర్చయేత్ తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛ" తీతి. కించ – "నాయమాత్మా..... తనూంస్వా" మితి భగవత్కర్తృకవరణస్య తద్దర్శన హేతుత్వ ముచ్యతే. తద్వరణీయతాపాదకం కేవలం ధ్యానమితి కులధర్మః. ధ్యాన మివార్చనం హోమోజప ఇత్యేతే తద్వరణీయతాపాదకాః కుతో న స్యుః? గీయతే హి భగవతా – "పత్రం పుష్పం.......ప్రయతాత్మన" ఇతి. "యాః క్రియాః....." ఇతి భగవతాఽర్చనాదిక్రియాః శిరసా గృహ్యంత ఇత్యుచ్యతే. క్రియాశబ్దో భగవదారాధనస్య ముఖ్యాభిధాయక ఇత్యవగమ్యతే, "క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం విభో" ఇత్యాద్యుక్తేః ధ్యానార్చనాదీనాం జ్ఞానమూల కతయా "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే" తి జ్ఞానం విధీయతే. "జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వాచ కర్మాణీ" తి కర్మణాం సాధారణ్యేన జ్ఞాన మూలత్వం వరమిత్యుచ్యతే, కిం పునర్భగవదారాధనస్య? "య ఏవం విద్వాన్ బ్రాహ్మణః పురస్కృతాని కర్మాణి కరోతి యజ్ఞస్య సమృది మృద్ధ్యా" ఇతి శ్రుత్యా కర్మస్వరూపజ్ఞానపూర్వకం తత్కరణే తస్య సమృద్ధి రుచ్యతే. తథా బ్రహ్మస్వరూపజ్ఞానపూర్వకం

తదుపాసనం సంపద్యతీత్యాశయేన భగవాన్వ్యాసో బ్రహ్మజ్ఞానం విధత్తే. యది బ్రహ్మస్వరూపజ్ఞానమాత్రేణ ముక్తిస్స్యా, త్తర్హి తదుపాసనవిధాయక శ్రుతిస్మృతీనాం వైఫల్యం భవేత్. ఉపాసనవిధాయిన్య శ్శృతిస్మృతయో దర్శితాః శ్రూయమాణం బ్రహ్మవేదనం తదుపాసనైక ప్రయోజనం, ఉపాసనమారాధనమిత్యక్తం, శుద్ధంచ. పరమాత్మోపాసన ప్రయోగవిధి రూపత్వాద్భగవచ్ఛాస్త్రస్య వేదాన్తశ్రేష్ఠత్వ మకామేనాప్యభ్యుపగమ్యః శ్రూయతేచ పారమాత్మీయోపనిషది. – "యజంతు తం బింబవన్తం కకుదాయ భద్ర" ఇతి. కకుదాయ శ్రేష్ఠాయ, భద్రే భద్రాయ ముక్తయే, బింబవన్తం ప్రతిమారూపిణం, తం పరమాత్మానం. యజంతు పూజయంత్వితి. ఇయముపనిషత్ శ్రీశాస్త్రే వినియుజ్యతే. తథాఽత్ర కాంశ్చి న్మంత్రాను దాహృత్య భృగ్వాదిభిస్స్వోక్తస్య శ్రౌతం ప్రమాణం కథ్యతే – "పోహూయమానః పంచభిస్స్వగుణైః, ప్రసన్నైస్సర్వానిమాన్ ధారయిష్యసే ఇతి శ్రుతే" రితి. అథవా వైదికేతరైర్మంత్రై శ్శ్రీశాస్త్రే కా వా క్రియాః? అతఏవ వైఖానసం వైదికమితి తాంత్రికాణామత్రానాదరః, వైదికానా మాదరశ్చ. వైదికాదరాదేవ భగవాన్ యోగయాజ్ఞవల్క్యః – "వేదాన్త వేదిభిర్విప్రైః.....జగద్ధిత" ఇతి శ్రీవైఖానసవిధినా భగవద్ధ్యానం విధత్తే. వేదాంతశాస్త్రేచ – "అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం'' ఇతి సూత్రేణ భగవదారాధనం వినా ముక్తిర్నలభ్యేత్యుచ్యతే. సంరాధనంనామ ఆరాధనం, ఆరాధనశబ్దశ్చార్చనస్య ముఖ్యాభిధాయకః "క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం విభో" ఇతి – ''అథాగ్నౌనిత్య హోమాన్తే విష్ణోరారాధన" మితి భగవాన్ విఖనాః "నిత్యమారాధయేద్ధరి" మితి భగవాన్ వ్యాసః అర్చనం విధత్తే చంద్రికాయాం. "స్వశాఖోక్త క్రియా.......కుర్యాదారాధనం విష్ణో" రితి. కూర్మపురాణే – "నవిష్ణ్వారాధనాత్పుణ్యం విద్యతే కర్మవైదిక" మితి. కిమధికేన? ఆరాధనమితి చేదర్చనమితి ప్రసిద్ధం. నను ఆరాధన శబ్దస్య ముఖ్యతయాఽ ర్చనవాచకత్వమస్తు నామ, ప్రతిమార్చనమితి కుతో బ్రవీషి? హృది జలేఽ

న్యత్రవా తత్స్యాదితిచేత్, ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛసి యద్యుత్తమ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిపాదకముండకోపనిషది తత్ర ప్రమాణం నదర్శయిష్యామో, భవాన్నస్యాత్స మాహితిమాన్. అతోఽవధేహి! "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యైష మహిమా భువి దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేషవ్యోమ్న్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః, మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ, తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యంతి ధీరా, ఆనందరూపమమృతం యద్విభాతీ" ఇతి. అస్యార్థః పూర్వం ప్రాయః ప్రదర్శితః భూయస్సుస్పష్టమభిదధ్మహే. యః సర్వజ్ఞః సమష్ట్యా సర్వం జానాతి, సర్వవిత్ వివిత్య సర్వం వేత్తి, యస్యైష మహిమా, భువి భూమౌ, దివ్యే ఆకాశేచ, సముద్రపర్వతాదిరూపేణ, సూర్యాదిరూపేణచ, దృశ్యతే, ఏష ఆకాశేచ, సముద్రపర్వతాదిరూపేణ, సూర్యాదిరూపేణచ, దృశ్యతే, ఏష ఆత్మా పరమాత్మా విష్ణుః, బ్రహ్మపురే వ్యోమ్ని, దహరాకాశే. హృదయాంతర ఇత్యర్థః ప్రతిష్ఠితః; "హృదయం తద్విజానీయాత్.....వ్యవస్థిత" ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. నచ-తత్ర విష్ణురితి కథ? మితి శంక్యం; నారాయణస్య ప్రకృతత్వాత్, "సబ్రహ్మా సశివస్సేంద్రస్సోఽక్షర" ఇతి నారాయణస్య బ్రహ్మవిద్యాత్మతయా శ్రవణాచ్చ. కేచిత్ "సశివ స్సహరి" రితి వదన్తి, తదసత్; తత్ర సేంద్ర ఇతి తచ్ఛబ్దస్య సులోపః పాదపూరణాయ. యత్ర సులోపే సత్యేవ పాదపూరణం భవేత్, తత్రాచిపరే సులోపానుశాసనాత్ "సోఽచిలోపే చేత్పాద పూరణం" ఇతి. యది సహరిరితిస్యాత్తర్హి స ఇంద్రఇతి చ వక్తుం శక్యతే. కిమర్థం పాదపూరణాయ సులోపః? ఇత్యలమప్రకృతేన.

తత్ర కీదృశఇత్యత్రాహ - "మనోమయ, ప్రాణశరీరనేతా" మనసా ధ్యేయత్వా న్మనోమయః, ప్రాణశరీరధారకత్వాత్తన్నేతా, స పరమాత్మా పునః కుత్ర ప్రతిష్ఠితో భవతీ? త్యత్రాహ - అన్నే పృథివీమయే ఉపలాదౌ, హృదయం సన్నిధాయ తస్య సకల రూపధ్యాయి మన ఆవేశ్య ప్రతిష్ఠితః, మహాత్మభిరితి శేషః శ్రీశాస్త్రే - "సువర్ణవర్ణం రక్తాస్యం........మనసా సకళం సంకల్ప్యా వాహయే" దితి. ప్రతిష్ఠానామావాహనం, అన్నశబ్దస్య పృథివీ పరత్వం

శ్రుత్యంతరే దృశ్యతే – "యత్కృష్ణంతదన్న స్యే" తి. "అధికారరూప శబ్దాంతరేభ్యః" ఇతి వేదాన్తసూత్రే అన్న శబ్దస్య పృథివీ పరత్వం సమర్థ్యతే. సూత్రార్థస్తు అస్మదాచార్యైస్సంగృహ్యతే. "భూతసృష్ట్యధికారాచ్చ రూపస్య చ వినిర్ణయాత్, శబ్దాంతరాదన్న శబ్దః పృథివ్యా ఏవవాచక" ఇతి. ఏతదర్థో భాష్యే ద్రష్టవ్యః ఉపలాదీనాం పృథీవీత్వం సిద్ధమ్. యద్యపి సాలగ్రామస్యాపి తథాత్వమస్తి; తథాప్యత్ర ప్రతిష్ఠిత ఇత్యావాహన ముచ్యతే. సాలగ్రామే ఆవాహనం న కార్య మిత్యాహుః అతశ్శిలాతామ్రాదిమయీ ప్రతిమైవాన్న శబ్దేనోచ్యత ఇత్యవగన్తవ్యమ్. అథ "హృదయే ప్రతిమాయాం చ పరమాత్మా ప్రతిష్ఠిత" ఇతి జ్ఞానానంతరం యత్తదాహ – "తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరా ఆనందరూపమమృతం యద్విభాతీ" తి. ధీరా, విద్వాంసః, యదమృతం బ్రహ్మణ ఆనందజనకం రూపం తత్, పరిపశ్యన్తి ఆపీఠమౌలి సేవన్తే, ఉచ్యతే హి – "ఆపీఠాన్మౌలిపర్యంతం పశ్యతః పురుషోత్తమం, పాతకాన్యాశు నశ్యంతి కింపునస్తూపపాతక" మితి. అథ భగవద్దర్శనఫలమాహ – "భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టేపరావర" ఇతి. పరే బ్రహ్మరుద్రాదయః అవరా యస్మాత్సనారాయణః పరావరః, తస్మిన్, దృష్టే సేవితేసతి, హృదయగ్రంథిః భగవన్మాయావశతాజనిత చిత్తమోహః, భిద్యతే. ఉచ్యతే శ్రీశాస్త్రే – "భగవన్మాయామోహితత్వాద్భగవన్తం సమాశ్రిత్య భక్త్యా నారాయణ ముపాసీతే" త్యాది. అత్ర భగవంతం సమాశ్రిత్యేత్యనేన ఇతరాశ్రయణం నిషిద్ధమిత్యవగమ్యతే. "దుర్బోధా వైదికాశ్శబ్దాః ప్రకీర్ణత్వాచ్చ సర్వతః, తదజ్ఞైస్త ఏవ స్పష్టార్థాః స్మృతితన్త్రే ప్రతిష్ఠితాః" ఇతి వచనేన వేదార్థస్స్మృత్యైవ నిర్ణేతవ్యః. శ్రీశాస్త్రస్య స్మృతిత్వం వేదాంతత్వంచ సంభవతి; శ్రుత్యర్థప్రకాశకత్వాత్, వేదాన్తవిహితబ్రహ్మోపాసన ప్రయోగవిధి రూపత్వాచ్చ. శ్రీశాస్త్రేభగవాన్ భృగురాహ – "సమాహితమనా భూత్వా ధ్యానం సమ్యక్ సమాచరేత్, విషయేభ్యశ్చ సర్వేభ్యః ప్రత్యాహృత్యేంద్రియాణిచ. ఏకాగ్రంచ మనః కృత్వా తత, పశ్యేత్ సమాధినా,

పద్మకోశప్రతీకాశే విశ్వస్యాయతనే పృథౌ, హృదయేఽగ్నిశిఖామధ్యే పరమాత్మావ్యవస్థితః అప్రమేయమజంనిత్యం సర్వాధారం సనాతనం, నిర్మలం నిష్కళంశుద్ధం పరమాత్మానమవ్యయం. క్షీరే సర్పిస్తిలే తైలం పుష్పేగంధః ఫలేరసః, కాష్ఠేఽగ్నిరివ సర్వత్ర వ్యాపినం పురుషోత్తమం. మనసా సకలం ధ్యాత్వా హృదయే పద్మమధ్యమే, ధ్యాత్వైవాత్ర తతోమన్త్రీ తస్మాత్కుంభజలే హరిం. సువర్ణవర్ణం రక్తాస్యనేత్రపాణిపదం తథా, శుకపింఛాంబరధరం విష్ణుం తం ప్రణవాత్మకం. కిరీటహారకేయూర ప్రలంబబ్రహ్మసూత్రిణం, శంఖచక్రధరం దేవం శ్రీవత్సాంకం చతుర్భుజం. పరాత్పరతరం దేవం దేవ్యాదిపరిషద్గణైః, ధ్యాత్వాఽథ మనసః కుంభే సమ్యగావాహయేద్గురుః, సూచ్యగ్రతోదమాత్రం చ నాస్తి తద్రహితం క్వచిత్, కుత ఆవాహ్యతే దేవః కుత ఉద్వాస్యతే పునః తస్మాదావాహనం విష్ణోరయుక్తమితి మన్యతే, సర్వత్ర వ్యాపినస్తస్య సర్వస్మాత్పరమాత్మః ఏకత్రస్మరణం యత్తదావాహన మితిస్మృతం, అరణ్యాం మథనాదగ్నిరేకత్ర జ్వలితో యథా. తథా ధ్యానేన భక్తస్యహృది విష్ణుః ప్రకాశతే, మన్త్రైరావాహితో బింబేజలే కూర్చస్థలేఽథవా. భక్తానుకంపయా స్థిత్వా పూజాం గృహ్ణాతి పూజితః, వదన్త్యావాహనం కేచిద్ధరేరాదిత్యమండలాది" త్యాది. నిష్కళమేవ నిర్గుణ మిత్యుచ్యతే. నిర్గుణం నామ హేయగుణరహితం. సర్వవ్యాపి, ధ్యాతుమసుశకం బ్రహ్మణోరూపం; నతు సర్వగుణశూన్యం. యథాఽరణ్యాం సర్వత్ర వ్యాపకస్యాగ్నేః ప్రకాశత్వాది విశేషగుణరహితత్వేపి నహేయ గుణాః, తథా సర్వవ్యాపినో బ్రహ్మణః భక్తానుగ్రహకారిత్వ సుఖోపాస్యత్వాది విశేషగుణరహితస్యాపి న హేయగుణాః అతో నిర్గుణం కేవలం హేయగుణరహితం, సగుణం నామ సమస్తకల్యాణ గుణసంపన్నం, శ్రీమన్నారాయణాఖ్యం బ్రహ్మ. సహి సమస్తకళ్యాణగుణ సంపన్నతయా స్వోపాసకానాం సర్వాభీష్టదాయీ పరమోపకారీ పరమ పురుషః యథాఽరణ్యాం జ్వలితోఽగ్నిః ప్రకాశకత్వాదిగుణసంపన్న తయాఽంధ తమస ధ్వంసాద్యుపకారీభవతి. ఉక్తం భగవతాభృగుణా – "పుష్పమివ నిష్కళం

ఫలమివ సకళ” మితి. రంభాదిఫలవృక్షే ప్రథమం పుష్పమేవ భవతి, తన్నవిశేషగుణవత్, పరంతు హేయ గుణరహితం. తతః ఫలం భవతి, తత్తు న హేయగుణరహితమాత్రం; కింతు హేయగుణరహితం విశేషేణ సుగుణసంపన్నం చ. తథాబ్రహ్మాపి నిష్కళమ్, సకళమితి. యద్యపి పుష్పస్యైవ ప్రథమత్వం, తథాపి తదపేక్షయా ఫలస్య భోగ్యత్వమధికం; అతఏవ సకలోపాసకానాం యుక్తతమత్వం భగవతాగీతం. సకళస్యాపి పరబ్రహ్మణః పరమపురుషస్య పరత్వాద్యపేక్షయాఽర్చారూపమేవారాధయితుం సుశకతమం. అర్చారూపస్య షాడ్గుణ్య సంపన్నత్వమస్తీతి పూర్వమేవోక్తం. అర్చోపాసనమేవ పరవిద్యామభిధత్తే ముండోపనిషత్. అనేన శ్రీవైఖానస శాస్త్రమేతదుపనిద్విపర్తమిత్యవగమ్యతే. యథా దీపాన్మహాదీపః ప్రజ్వలితోఽపి తన్మూలకో భవతి, తథా విస్తృతం శ్రీశాస్త్రమవిస్తర ముండకోపనిష న్మూలకం. కించ ఏతదుపనిషదుక్తం “అష్టాదశోక్త మవరం కర్మ యేష్వి”తి ప్రమాణమంగీకృత్య సూత్రే నిషేకాదీన్ సంస్కారా నష్టాదశవిదధే. అవరం కర్మేతి శ్రౌతకర్మాపేక్షయా స్మార్తకర్మణాం నిషేకాదీనా మవరత్వ ముక్తం. యేషు సూత్రేషు, అవరం కర్మ, అష్టాదశేత్యుక్తమిత్యర్థః విస్తరస్తు దీక్షితైరనేకత్ర దర్శితః భగవాన్ భృగురాహ – “ఏతద్వైఖానసం సూత్రం సర్వవేదాంత సంగ్రహం, ఛందో వైష్ణవముత్తమ” మితి. అపిచ శ్రీశాస్త్రే ప్రథమం నిష్కళధ్యానం తత స్సకళధ్యానంచాభిధీయతే. తథాఽత్ర శ్రూయతే – “నచక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యై ర్దేవైస్తపసా కర్మణావా, జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వ స్తతస్తుతం పశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమాన” ఇతి. పరమాత్మా చక్షుషాన గృహ్యతే, న వాచాఽపి, న దేవై రింద్రియైశ్చ, విశుద్ధసత్త్వః, కేనపునః పశ్యత?” ఇత్యత్రాహా” – జ్ఞాన ప్రసాదేన నిర్మలజ్ఞానేన, నిష్కళం రూపం, ధ్యాయమానస్సన్ తతస్తం సకళస్వరూపం పశ్యతే, సాత్త్విక ఏవ నిష్కళ సకళ స్వరూపం జ్ఞాత్వా నిష్కళాత్సకళం జాతమితి పశ్యతీత్యర్థః, నచ – నిష్కళం తం పరమాత్మానం ధ్యాయమానః పశ్యతీత్యేవార్థః, న తు

సకళ మితి వాచ్యం ధ్యానదర్శనయోరేకార్థతయాపృథ గ్గ్రహణవైయర్థ్యాత్, తత ఇత్యస్య నిష్కళత్వాచ్చ. పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాన్నిష్కళం ధ్యాయమానస్సకళం పశ్యతీత్యన్వయో యుక్తః.

నను "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో . . . తనూం స్వా" మితి భగవద్వరణస్య తత్పదప్రాప్తి హేతుత్వం శ్రూయతే, తథా సతి తదారాధనస్య కథం తద్ధేతుత్వ? మితిచేత్, సత్యం; భగవద్వరణేఽపి కేనాపి హేతునా భవితవ్యం; అన్యథా తస్య వైషమ్యాపత్తేః తత్ర నిరంతరధ్యానం తద్ధేతుం వదన్త్యన్యే. వయంతు తనుధ్యానసహితమారాధనం వరణే హేతుం బ్రూమః తథాచ, యథా స్వర్గప్రాప్తౌ జ్యోతిష్టోమః, తథా భగవత్ప్రాప్తౌ తదారాధనం; యథా తత్ర తజ్జనితోఽ పూర్వః, తథాఽత్ర తదారాధనహేతుకం తద్వరణం. ఇయాన్భేదః అపూర్వలబ్ధ స్స్వర్గవాసాచ్చ్యుతిర్భవతి; అపూర్వస్య క్షయిష్ణుత్వాత్. భగవద్వరణలబ్ధతత్పదాన్నచ్యుతిః; భగవత్కర్తృకవరణస్యానశ్వరత్వాత్. స హి భగవాన్ సత్యసంకల్పః....

న చ తథాసతి తదారాధనస్య పరమపదప్రాప్తౌ నావ్యవహితోపాయత్వం సంభవతీతి వాచ్యం; వరణం తత్పదప్రాపణం చ భగవత్కర్తృకం. తే తు పరస్పరం నాత్యంతం భిన్నే. తతో భగవదారాధనస్య వరణ హేతుత్వేఽపి నావ్యవహితోపాయత్వహానిః వరణం నామాయం మాం ప్రాప్నోత్వితి భగవత్సంకల్పః, ప్రాపణంచ తదేవ. నతు హస్తాభ్యాం స్వపదం ప్రత్యానయనం. అతో వృణుతే ప్రాపయితీత్యర్థః కథయితుం శక్యతే. భగవాన్ మరీచిరాహ – "భగవదారాధనం కరోతి.... సోఽప్యపునరావృత్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయతీ" తి. ఇదమత్రావధేయతే. తత్తత్ఫలాపేక్షయా కృతే కర్మణి, తత ఉత్పన్నేనాపూర్వేణ స్వర్గాదికం ప్రాప్య భోగేన క్షీణే అపూర్వే, పునర్జన్మ ప్రపద్యతే. అత ఉచ్యతే – "క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తీ" తి – "ఆ బ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున" ఇతి చ. భగవత్ప్రీతి

మనుసంధాయ కృతే తదారాధనే ప్రీతేన భగవతా వృతస్తత్పద ప్రాప్తిరూపం సాయుజ్యం ప్రాప్య న పునరావర్తతే. అథ ఉచ్యతే - "మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యత" ఇతి. తథాఽఽహ భగవాన్ మరీచిః - "ఆశ్రమ ధర్మసంయుక్తో భగవదారాధనం కరోతి, తదారాధనేన సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మా పరమాత్మానం నారాయణం పశ్యతి, సోఽప్యపునరావృత్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయతి, పశ్చాత్కృతకృత్యో భవతీ" తి. స్వరూపదర్శనం భగవత్కర్తృకం; "వివృణుతే తనూం స్వా" మితి తథా శ్రవణాత్. తతోవరణం స్వరూప దర్శనం ప్రాపణం వా భగవదేకాధీనం. "ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిధిధాసితవ్య" ఇతి దర్శన సమానాకారం ధ్యానమేవ జీవ కార్యతయా విధీయతే. సాక్షాత్కరణంతు జీవస్య విధేయం భవతి; తస్య భగవదధీనత్వాత్. ఈదృశస్తాదృశ ఇతి పరతా స ఆరాధనీయః, తథోచ్యతే. "తమేవ చార్చయన్నిత్య" మిత్యాదినా. అత్ర యద్యపి ధ్యాయన్నిత్యాది వదర్చయన్నితి చ సామాన్యే నోచ్యతే, తథాఽపి ప్రథమం తస్య గ్రహణా త్తదంగతయా ధ్యానాదీనాం విధాతుం యుక్తత్వాచ్చార్చనమేవ ప్రధాన మిత్యవగమ్యతే. అత్రధ్యాయన్నితి అనుధ్యానమేవోచ్యతే; తస్యైవార్చనే శక్య త్వాత్. భగవతాపి గీయతే - "మాం ధ్యాయంత ఉపాసత" ఇతి. మాం చింతయంతః పూజయంతీత్యర్థః "సతతం కీర్తయన్తో మాం యతంతశ్చ ధృఢవ్రతాః, నమస్యంతశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసత" ఇతి. యతంతః భగవదారాధనోపయుక్తద్రవ్యార్జనే యతమానాః, ధృఢవ్రతాః భగవన్తమారాధ్య తదర్పితైరన్నాదిభిరాత్మధారణా కర్తవ్యేతి ధృఢ సంకల్పాః, నమస్యంతశ్చ, నిత్యయుక్తాః, నిత్యయోగం కాంక్షమాణాః, భక్త్యా మాం, ఉపాసతే పూజయన్తీత్యర్థః అత్ర పూజన మేవ ప్రధానతయోచ్యతే, కీర్తనయ తననమనానాం తదంగత్వేనోపపత్తేః అత్ర పూర్వముదాహృతానా మపి వచనానాం పౌనః పున్యేన గ్రహణం వివిత్సూనాం స్ఫుటప్రతిపత్త్యర్థం; అతస్తత్ర తత్ర న పౌనరుక్త్యశంకా కార్యా. భగవదారాధకానామేవ సర్వోన్నత

పదావాప్తిరిత్యస్మద్దేశికై శ్రీ శ్రీనివాసయజ్వభిః, పారమాత్మీయోపనిషద్భాష్యే సమ్యగుపపాదితం. యథా – "సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మా....భగవతో నాన్యథా పరమ పదప్రాప్తి రితి విజ్ఞాయత" ఇతి మోక్షేఽ పి తారతమ్యశ్రవణా ద్బ్రహ్మవిదాం భగవదారాధకానామగ్నిహోత్రిణామర్చిరాదినా బ్రహ్మ ప్రాప్తిః, "అర్చిరాదినా తత్ప్రథితై" రితి వేదాంతసూత్రే ఉక్తత్వాత్, "భక్త్యాభగవన్తం..... విజ్ఞాయత" ఇతి అర్చిరాది మార్గప్రాప్యస్థాన ప్రతిపాదనాచ్చ. ధ్యానవిద్యానిష్ఠానామామోదప్రాపిః, ఏకాంతినాం ప్రమోదప్రాప్తిః, పరమైకాంతిసిద్ధానాం పంచకాలరతాత్మనాం శ్వేత ద్వీపాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిః ఆమోదప్రాప్తిః కేవలస్యామోద ఏవం, తత్రాపి స్వానుభవఏవ. ఛాందోగ్యే – "యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతీ" తిశ్రుతేః తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీతి. ఏవం "స్వాతిగా గుప్తయో గుప్తి" రితి మన్త్ర వ్యాఖ్యా ప్రకరణేఽ భి హితం. తద్విస్తరస్తు తత్ర ద్రష్టవ్యః సర్వథాఽ ఽ త్మేశ్వరం నారాయణం య ఆరాధయన్తి, తేషా మేవ ముక్తిరిత్యత్ర న సంశయః "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వత" మితి శ్రుతిర్నారాయణస్య సర్వేశ్వరత్వమాత్మేశ్వరత్వంచ ప్రతిపాదయతి. తదారాధనం వినా కథమాత్మనోగతిః? హారీతః – "శుద్ధసత్వమయో నిష్ణుః పూజనీయో జగత్పతిః, అపూజనీయా రుద్రాద్యా విష్ణోరారాధనం వినా.....తదావరణరూపేణ యజేద్దేవాన్ సమంతతః, అన్యథా నరకం యాతి యావదా భూతసంప్లవం..... మనసాఽ పి హృషీకేశమర్చయిత్వా సనాతనం, సంప్రాప్నోత్య మలాం సిద్ధిం పునరావృత్తిదుర్లభా" మితి. అత్ర మనసాఽ పీతి మానసార్చనస్య ముక్తిసాధనత్వ కథనేన బహిరర్చనస్య మోక్షోపాయత్వం కైముతిక సిద్ధం; అపి శబ్ద ప్రయోగాత్. వృద్ధపరాశరోఽ ప్యాహ – "విస్తరేణ బ్రవీమ్యద్య విష్ణోరారాధనక్రియా" మిత్యారభ్య "పాంచరాత్రవిధానేన తథా వైఖానసేనవా, స్మృత్యుక్తేనాదరా త్కుర్యాత్క్రియాలోపం న కారయేత్. ఏవం సంపూజయేద్దేవం యావజ్జీవ

మతన్త్రిత” ఇతి. యద్యపి వైదికేతరమన్త్రైరపి భగవదారాధనం స్మరన్తి; తథాఽపి వైదికారాధన మేవ శ్రేష్ఠం విప్రాణాం. ఉచ్యతే హి “వేదోక్తేనైవ మార్గేణ.....విప్రాః సాయుజ్యం యాన్తి తే మమే” తి – “అలభే వేదమన్త్రాణాం పాంచరాత్రోదితేన వే” తిచ – “శ్రౌతమేవ తథా విప్రాః ప్రకుర్వన్తి జనార్దన” ఇతి చ. మనుః – “వేదోదితం స్వకం కర్మ నిత్యం కుర్యాదతంద్రితః, తద్ధి కుర్వన్ యథాశక్తి ప్రాప్నోతి పరమాం గతి” మితి. వైఖానసానాం భగవదారాధనస్య వైదికమంత్రైస్స్వసూత్ర విహితత్వాత్తత్స్వకం కర్మ. తదనుష్ఠానేన పరమా గతిరితి కోవాఽనున్మత్తో న నిశ్చినుయాత్? విధీయతే హి భగవతా విఖనసా భగవదర్చనం – “అథ నిత్యార్చన” మిత్యాదినా. న చాయం విధిర్గృహస్థ మాత్రస్యేతి శంక్యం; సర్వేషా మప్యాశ్రమిణా మయం విధిర్విసమానః. అత ఏవ క్రతుర్యతీనా మపి భగవదర్చనమాహ – “ధ్యాయతేఽర్చయతే యోఽన్యం విష్ణులింగం ఉపాశ్రితః కల్పకోటిశతైశ్చాపి గతిస్తస్య నవిద్యత ఇతి విష్ణులింగం సన్యాసః, తముపాశ్రితో విష్ణుం వినాఽన్యం దేవంన ధ్యాయేన్నార్చయేదిత్యర్థః, అత్ర “ధ్యాయతేఽర్చయత” ఇతి ధ్యానస్యార్చనేన సహ గ్రహణాద్భగవదర్చారూప ధ్యానంచ విహితం భవతి. తద్రూపధ్యానం శౌనకోఽపి విధత్తే “సురూపాం ప్రతిమాం..... తామర్చయేత్తాం ప్రణమేత్తాం స్మరేత్తాం విచింతయే” దితి. “సర్వాతిశాయి షాడ్గుణ్యం సంస్థితం మన్త్ర బింబయో” రిత్యర్చారూపస్య పూర్ణత్వముచ్యతే. అత ఏవహ భగవాన్ భృగుః “మానసీ హోమ పూజాచ....బేరపూజా విశిష్యత” ఇతి. ఏవం చార్చావతారవిషయతయాఽభిగమనముపాదానమిజ్యా స్వాధ్యాయో యోగశ్చ సంభవతి. పంచకాలపరత్వంచ వైఖానసానాం స్వశాస్త్రే వాసాధికారే భగవతా భృగుణాఽభిధీయతే. ఆసుశాసనికే పుండరీక నారదసంవాదే – “బ్రహ్మచారీ గృహస్థోవా వానప్రస్థోఽథభిక్షుకః, కేశవారాధనం హిత్వా నైవయాతి పరాంగతి” మితి. కించ సుగమోఽయం పన్థాభగవత్పదప్రాప్తయే, యో భగవద్ధర్మో నామ. ఉచ్యతేహి – “సకృత్త్వహం

చ సప్తాహం పక్షం మాసమథాపి వా, యోయజేద్విధినాఽనేన భక్తిశ్రద్ధాసమన్వితః సోఽపి యాయాత్పరం స్థానంకింపునర్యోగసంస్థితః, యావజ్జీవావధిం కాలం బద్ధకక్ష్యో మహామతి” రితి. అపిచ, – “సమారాధయత స్త్వేవమేకాహమపి నారద, ముక్తిః కరస్థితా తస్య సర్వే కామాశ్చ కింపున” రితి. అన్యోఽయం భగవదారాధనస్య విశేష. పరే ధర్మా స్తత్సన్నిహితఫలా ఏవ స్యుః, అయంతు ధర్మో మోక్షఫలకోఽపి, భగవత్ప్రీణనత్వాత్. అప్రార్థితానప్యైహికాననుద్దిష్టా న్భోగానపి సాధయతి. అమృతకృతే సముద్రమథనం కుర్వద్భి స్సుపర్వభి ర్లబ్ధాహి పారిజాతాదయోఽపి. ఉచ్యతేచ “మనీషిణోఽపి యే కేచిద్యతయో మోక్షకాంక్షిణః, తేషాంవై ఛిన్న తృష్ణానాం యోగక్షేమవహో హరిః” “అనన్యా శ్చింతయన్తో మాం.....వహామ్యహం” “శరీరారోగ్యమర్థాంశచ భోగాంశ్చైవా నుషంగికాన్, దదాతి ధ్యాయినాం నిత్యమపవర్గప్రదో హరి” రితి. భగవదారాధన ధర్మస్య సర్వోత్తమత్వం బహుభిర్హేతుభిర్విహితం. ఉచ్యతే హ్యాప్తైః – “ఏవమేకదినం యావద్ద్విదినం త్రిదినంతు వా, మాసం వా వత్సరం వాపి యావజ్జీవితమేవవా. వర్తేత భక్త్యా పరయా వైష్ణవస్సుచిరం సుఖం, ప్రారబ్ధే మధ్యతో విఘ్నవిచ్ఛిన్నేఽప్యత్ర కర్మణి. నానర్థోనచ నైష్ఫల్యం నకృతాంశస్య సంక్షయః, ప్రారబ్ధేష్వస మాప్తేషు విచ్ఛిన్నేష్వన్యకర్మసు. భవత్యే వైతదఖిలం వైదికేష్వితరేష్వపి, కృత స్స్వల్పాంశ కోఽప్యస్య స్థిత్వాసు చిరమక్షయం. త్రాయతే వై స్వకర్తారం స్వశక్త్యా భవభీతితః, శ్రద్ధావానధికార్యస్మి న్నుక్తే కర్మణి వైష్ణవే ఇత్యాది. యథాఽఽరాధ్యస్య నారాయణస్య దేవత్వేన పరమాత్మాత్వేనచ వ్యవహారః , యథా తథారాధనస్యాపి కర్మత్వేన విద్యాత్వేనచ వ్యవహారః, యథా నారాయణ స్స్వస్మిన్ సామాన్యతో దేవతాబుద్ధ్యా స్వమారాధయతాం తదనుగుణం ఫలందిశతి, పరమాత్మబుద్ధ్యాఽర్చయతాం ముక్తిం దదాతి, తథా తదారాధన మపి కేవలం కర్మబుద్ధ్యా కుర్వతాం తదనుగుణసాధకం భవతి. విద్యేతి కుర్వతాం ముక్త్యుపాయోభవతి. ఇమమర్థం ప్రకాశయతి

శ్రీశ్రీనివాసమఖి వేదాన్తదేశికశ్రీభాష్యే - [సూ] ''ఉపపన్న స్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవ" దితి సూత్రస్యార్థమాహ - 'సర్వకర్మక్షయే కాలే సిద్ధోపాసన శాలినాం, ఉపపన్నో దేవయానస్తద్రూపార్థోపలబ్ధితః విష్ణూపాసన నిష్ఠానామీప్సితార్థస్య సిద్ధివత్, బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య సర్వసిద్ధిః కరేస్థితా.' దేహవియోగకాలే సర్వేషు కర్మసు క్షీణేష్వపి సిద్ధపర బ్రహ్మోపాసనానాం తదుపాసనమహిమ్నా సూక్ష్మశరీరారంభక కర్మరూపహేతుం వినైవ తచ్ఛరీరసంబంధరూపార్థ ఉపలభ్యతే, అతో దేవయాన ఉపపన్నః లోకవత్. ఏతదుక్తంభవతి - లోకే యథా శ్రీవేంకటాద్రి ప్రభృతిషు స్థానేష్వర్చారూపేణ సన్నిహితం శ్రీనివాసం విష్ణుం దేవతాంతరమివ సంతానాదికామనయా సముపాసీనానాం సంసారిణాం సర్వాభీష్టం తద్ధేతుభూత పూర్వసుకృతం వినాఽపి సిధ్యతి, తథా నిష్కామ పరమాత్మబుద్ధ్యా తమేవారాధయతాం సర్వకర్మక్షయేఽపి వినైవ హేతుంఽపరమపద ప్రాపక సూక్ష్మశరీరావాప్తిః కరస్థైవ భవ" తీతి. ఇత్థంచ ముండోపనిషదభిహిత పరమ పురుషారాధన రూపోపాసకానాం పరమపురుషపరమ పద ప్రాప్తిరూప సాయుజ్య ప్రాప్త్యుపాయ ఇతి సిద్ధం. తత్రముఖ్యాధికారణ శ్రీవైఖానసా ఇతిచ. నను తత్రోపనిషది - "తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణ" మితి చరితశిరోవ్రతానామేవాస్యాం విద్యాయామధికారః శ్రూయతే. తథా సతికథం వైఖానసానామధికారః? ఇతిచేదుచ్యతే - తన్నియమ స్తదధ్యేతౄణామేవ; శిరోవ్రతస్య స్వాధ్యా యాంగ త్వాత్ న విద్యాంగత్వం. తదుక్తం వేదాంతశాస్త్రే - [సూ] "స్వాధ్యా యస్య తదాత్వే హి సమాచారేఽధికాచ్చ సనవచ్చ తన్ని యమ" ఇతి. భాష్యం - "శిరోవ్రతం న విద్యాంగం స్వాధ్యాయస్యైవతద్భవేత్, తదధ్యయన సంబంధాద్వ్రతత్వావగమాత్తతః సంస్కారభాజి హ్యాచారే సనవన్నియమస్స్మృతః" ఆథర్వణికానాం యద్విహితం శిరోవ్రతం, త న్న విద్యాంగం; అపితు స్వాధ్యాయాంగమేవ. కుతః? తదధ్యయన సంబంధాత్; వ్రతత్వావగమాచ్చ. తత్సంస్కారవతి

సమాచారే తన్నియమః యథా సవహోమా స్సప్తసూర్యాదయశ్శతోదన పత్యాంతా స్తేషా మేకాగ్ని సంబంధా స్తత్రైవ, న త్రేతాగ్నిషు, తథా" ఇతి. భాష్యార్థస్తు మత్కృతే నిగమచూడాదర్పణే ద్రష్టవ్యః. సర్వథా వాసుదేవ పరాణాం "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర" మితి శ్రుత్యుక్తోఽర్థః కరస్థ ఏవ. ఉచ్యతే మహాభారతే – "వాసుదేవాత్మకో...యాతి బ్రహ్మ సనాతన"మితి. ఇద మత్యాశ్చర్యం జగతి. "నారాయణపరం బ్రహ్మ" "న బ్రహ్మేశానః" "అంతర్బహిశ్చతత్సర్వం" "నమో విష్ణవే బృహతే కరోమి" ఇత్యాది శ్రుతిశతైర్నారాయణస్య పరబ్రహ్మ పరమాత్మాదిశబ్దవాచ్యత్వే సర్వజగత్కారణత్వే సర్వాంతర్యామిత్వే సర్వేశ్వరత్వే చ సిద్ధ్యతి, "అపహత పాప్మా" ఇత్యాదిభిర్హేయగుణరహితత్వే "సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "సత్యకామ స్సత్యసంకల్పః" ఇత్యాదిభిస్తస్య సమస్త కల్యాణ గుణాకరత్వే చ సిద్ధ్యతి, అవ్యక్తస్యాపి తస్యస్వేచ్ఛయా భక్తోపాసన సౌకర్యాయ పుండరీకాక్షత్వా దిసర్వసౌందర్య విశిష్టరూపవత్త్వే "యదాపశ్యః పశ్యతేరుక్మవర్ణం" "హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే....యథా కప్యాసం పుండరీక మేవ మక్షిణీ" ఇత్యాదిషు శ్రుతిషుసతీషు, "యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామః" "ఆవిస్సన్నిహితం గుహాచరన్నామ" అజాయమానో బహుధా విజాయతే" "భూతోభూతేషు చరతి" "అశ్మానమాఘృణం ప్రపద్యే" "తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతి" ఇత్యాదిభిస్త స్యార్చారూపత్వే ప్రతిపాదితే, ప్రవః పాంతం...చార్చత" "అర్చయేద్భూతి కామః" "దివేదివ ఈడ్యోజాగ్రవద్భిర్హ విష్మద్భిర్మనుష్యేభి రగ్నిర్నిచాయ్యతా మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే" నిచాయ్య పూజయిత్వా, "చాయృపూజా దర్శనయో" రితి ధాతుః "రతయే యజంతు తం బింబవంతం కకుదాయ భద్రే" ఇత్యాదిభి స్తస్యార్చనే విహితే. "ఉపాసతే పురుషం యే హ్యకామాః" "ఏతైరుపాయైర్యత తేయస్తు విద్వాన్" ఇత్యాదిభిస్తదారాధనస్య మోక్షఫలత్వేఽభిహితే చ మందాస్తత్ర న ప్రవర్తంత ఇతి. ఉదాహృతానాం శ్రుతీనాం ప్రతిపాదితార్థవిషయతాం చ ప్రకాశయంతి స్మృతయః. తథా

భగవాన్ గాయతి చ వాసుదేవః తాని వచనాని బహూన్యుదాహృతాని. ఏవం భగవాన్ విఖనస బ్రహ్మసూత్రే స్ఫుటమాహ – "నారాయణ మర్చయేత్తద్విష్ణోః పరమంపదం గచ్ఛ" తీతి. తథా తచ్ఛిష్యా భగవంతో భృగ్వాదయశ్చాహుః వాసాధికారే – "వైదికే నైవ మార్గేణ మన్త్రై ర్వేదోద్భవై స్తథా, సమాహితమనా భూత్వా పూజయన్విష్ణుమవ్యయం. తస్య విష్ణోః పదం గచ్ఛే" దితి. వైదికేన వేదావిరోధినా మార్గేణ, న తు తాంత్రికేణేత్యర్థః తాంత్రికాహి -- "ముఖాదింద్రశ్చాగ్నిశ్చే"తి శ్రుత్యాఽగ్నేః పరమాత్మ ముఖోదితత్వే సతి, ఈశ్వరస్య గ్రామ్యధర్మేణాగ్నిముత్పాదయన్తి. ఏవంతత్రాన్యేఽపి వేదవిరోధా ఊహ్యాః 'వేదోద్భవైర్మంత్రై' రితి. తే చ ఈకారాదియద్దేవాది శ్రీపురుసూక్తైకాక్షర పారమాత్మీయాదయ ఔపనిషదాః రాత్రీసూక్త విశ్వజిత్సూక్తాదయ ఋఙ్మంత్రాః సర్వదైవత్యాదయః ఖిలమన్త్రాః శ్రీమదష్టాక్ష రాదయో వ్యాపకమన్త్రాః తంత్రే షూద్ధృతా మంత్రా వినియుజ్యంతే. ఉద్ధార ప్రకారస్తు పూర్వం ప్రదర్శితః తే చ నమో హుం ఫట్, వషట్కారాద్యంతాః ఉద్ధారప్రధానాస్తాంత్రికాః వినియోగప్రధానా వైదికమన్త్రాః యద్యపి తంత్రేష్వపి క్వచిచ్ఛ్రీపురుషసూక్తాదయో వినియుజ్యన్తే. తథాఽపి బహుళతయా వినియోగ ఉద్ధృతమాన్త్రాణామేవ. 'సమా హితమనా' ఇతి. తదేక పరాయణ ఇత్యర్థః గీయతే హి "మ య్యా వేశ్య మనోయే మా" మితి. అనేనావ్యభిచారిణీ భక్తి రుక్తా. 'విష్ణుమవ్యయ' మితి. "బ్రహ్మాదిషు ప్రలీనేషు నష్టే స్థావరజంగమే, ఏక స్తిష్ఠతి విశ్వాత్మాస తు నారాయణః ప్రభు" రిత్యాద్యుక్తం భగవతో నిత్యత్వం కథితమ్. "అగ్నిర్వైదేవానా మవమో విష్ణుః పరమః" "విష్ణుస్సర్వేషా మధిపతిః పరమః" ఇత్యాదిశ్రుతిభిర్విష్ణుశబ్దవాచ్యస్య పారమ్యకథనాద్విష్ణు శబ్దగ్రహణం. పూజయన్నితి "విష్ణవే చార్చత" ఇత్యాదిశ్రుతిభిః – "పరమం విష్ణుం ప్రతిష్ఠా ప్యార్చయేత్" "తమేవచార్చయన్నిత్యం...... అనాదినిధనం విష్ణుం" "శౌనకోఽహం ప్రవక్ష్యామి విష్ణుపూజావిధిం పరం" ఇత్యాది స్మృతిభిశ్చ ప్రతిపాదితం

పూజనం విహితం. తత్ర శతృప్రత్యయేన యావజ్జీవం భగవదర్చనం జ్ఞాపితం. "తస్యవిష్ణోః పదం గచ్ఛే"దితి – "తద్విష్ణోః పరమంపద"మితి తస్య పారమ్యశ్రవణాత్తథాగ్రహణం. అన్యత్ర శ్రూయతే – "సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద" మిత్యాది. భగవాన్ విఖనాః ప్రాహ – "తద్విష్ణోః పరమంపదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయత" ఇతి. ఆనుశాసనికే "ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ యత్తత్సదసతః పరం, అనాదిమధ్య పర్యంతం కూటస్థమచలం ధ్రువ" మిత్యారభ్య "అప్రమేయ మవిజ్ఞేయం హరిం నారాయణ ప్రభుం, కృత్వాంజలిశ్శుచిర్భూత్వా ప్రణతః ప్రయతోఽర్చయ" ఇతి. మహాదేవం ప్రతి సనత్కుమార వచనం – "వేదోక్తేనైవ మార్గేణ.... సాయుజ్యం యాంతి తే మమ, తస్మా ద్యావజ్జనో జీవేత్ తావత్సం పూజయేద్ధరిం. పాపైర్న లిప్యతే మర్త్యో హరిమందిరమాప్నుయా" దితి.

నను "బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేంద్రా స్సంప్రసూయంతే" ఇతి విష్ణోరపి బ్రహ్మాదీనామివ జననముచ్యతే, తత్కథం తస్య నిత్యత్వ? మితిచేదుచ్యతే – అత్ర విష్ణోస్సంప్రసూతి ర్నామ స్వేచ్ఛయాఽవతారః, న తు జననం. శ్రుత్యంతరేషు యథా బ్రహ్మరుద్రాదీనాం శ్రూయతే, న తథావిష్ణోః "స్వేదా ద్రుద్రోఽజాయత" ఇత్యాదయశ్శ్రుతయస్సంతి, తా ఇహ విస్తరభియా నోదాహ్రియన్తే. కించ విష్ణుసంబంధిపదస్య పరమత్వం నిత్యత్వం చ బహ్వ్యః శ్రుతయో వదన్తి, తాశ్చ. తథా తత్పదస్య నిత్యత్వే సతి తస్య కథమనిత్యతా మనున్మత్తో బ్రూయాత్? తత్పదప్రాప్తిరేవ ముక్తిరితి ఘుష్యన్తి శ్రుతయ స్స్మృతయశ్చ – "సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదం" "తద్విష్ణోః పరమం పదం" "యద్గత్వా న నివర్తన్తే" ఇతి. శ్రీవిఖనస్సూత్రభాష్యే శ్రీశ్రీనివాస వేదాన్తదేశిక ఏవం లిఖతి – "నను అర్చిరాదిమార్గస్య బ్రహ్మ విద్విషయత్వాత్, ఆహితాగ్నిత్వ మాత్రేణ బ్రహ్మవిత్త్వాసంభవాత్, అర్చిరాది మార్గః కథ మత్రప్రతిపాద్యత? ఇతి చేత్, సత్యం "అగ్నయో వైత్రయీ విద్యా దేవయానః పంథా గార్హపత్య ఋక్పృథివీ" తిగార్హపత్యాదీనాం దేవయాన

మార్గశ్రవణాత్, "అమూర్తం చ సమూ ర్తంచ ద్వివిధం కర్మవైదికం, అమూర్తాఽగ్న్యాహుతిః ప్రోక్తాసమూర్తం బేరపూజన" మి త్యమూర్త భగవదారాధన రూపత్వాత్, "మానసీ హోమ పూజా చ బేరపూజా చ సా, త్రిధా" ఇత త్రివిధోపాసన ప్రతిపాదనాత్, "యత్సూత్రాద్యంతమధ్యేషు గీయతే విష్ణురవ్యయః" ఇత్యుపక్రమోపసంహారాదిఖండేషు "నారాయణ పరాయణో నిర్ద్వంద్వో ముని" రితి – "సదాఽధ్యాత్మరతో ధ్యానయోగీ నారాయణం పరం బ్రహ్మ పశ్యన్ ధారణాం ధారయేదక్షరం పరం బ్రహ్మాప్నోతి నారాయణ పరంబ్ర" హ్మేతిశ్రుతి" రితి. అన్యత్ర – "య దతీంద్రియం సర్వ జగద్బీజమశేషవిశేషం నిత్యానందమమృతపానవత్సర్వదా తృప్తికరం పరంజ్యోతిః ప్రవేశక మితి విజ్ఞాయత" ఇతి. "యతో వా ఇమానీ" త్యాదినా జగత్కారణత్వేన ప్రసిద్ధం "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మే" త్యాది బ్రహ్మ స్వరూపశోధకవాక్యప్రతిపన్న సత్యత్వాదివిశిష్టం "నారాయణపరం బ్రహ్మే" త్యాది వాక్యైః పరం బ్రహ్మ పరంతత్త్వపరంజ్యోతిః పరమాత్మాదిశబ్దవాచ్యం శ్రీమన్నారాయణమేవ శ్రవణమనననిధి ధ్యాసనాదిభిశ్శ్రోతవ్యత్వేన మంతవ్యత్వేన ధ్యాతవ్యత్వేనోపాయత్వేన చ ప్రతిపాదయతియత్, శ్రీమత్తద్వైఖానసూత్రో క్తధర్మానుష్ఠాతుర్బ్రహ్మ ప్రాప్తి రనివార్యేతి కృత్వా సంకోచే నార్చిరాదిమార్గః ప్రతిపాదితః" శ్రీభాష్యేచ – "విద్యాశబ్దేన భగవదారాధన మేవోచ్యతే." ఇత్యాది. పునస్తత్రైవ – "నను యోగమార్గేణ త్యక్తుమసమర్థస్య బ్రహ్మవిదస్సు షుమ్నయా నాడ్యోత్క్రమణం కథం సంభవ? తీతిచేదుచ్యతే – "తదోకోగ్ర జ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యా సామర్థ్యాత్ శేషగత్యను స్మృతియోగా చ్చ హార్ద్రానుగృహీత శతాధికయా" ఇతి వేదాన్తసూత్రే ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసామర్థ్యాత్. ఉత్తమ బ్రహ్మ విద్యానామ తత్సమారాధనమ్. తచ్ఛేషః – "యథేష్టవినియోగార్హం శేషశబ్దేన కథ్యతే" ఇత్యాదినా. "సమారాధన ప్రసన్న భగవదనుగృహీతస్సుషుమ్నయా బ్రహ్మవిద్గచ్ఛతీ" తి ప్రతిపాదితమ్. ఏతత్సూత్రా ర్థశ్శ్రీభాష్యేఽస్మదాచార్యైర్వివృతః యథా – "తదారాధన శేముష్యా

తదంగస్మరణేన చ, ప్రీతేన వేంకటే శేన జీవోఽను గ్రహవాం స్తయా. తత్ప్రకాశితతద్ద్వారో నాద్యాతమధిగచ్ఛతీ” తీ. నను మైత్రేయోపనిషది – “మన్మాయయా మోహితచేతసో మామాత్మాన మా పూర్ణమలబ్ధవన్తః, పరం విదగ్ధోదరపూరణాయ భ్రమన్తి కాకా ఇవ సూరయోఽపి. పాషాణ లోహ మణిమృణ్మయవిగ్రహేషు పూజా పునర్జననభోగకరీ మముక్షోః, తస్మాద్యతిస్స్వహృదయార్చనమేవ కుర్యా ద్బాహ్యార్చనం పరిహారేద పునర్భవాయ” ఇత్యభిధానాద్బాహ్యార్చనస్య జన్మహేతుత్వే సతి కథం మోక్షహేతుత్వ? మితిచే, దుచ్యతే – ఇయం శ్రుతిః కేవలమాత్మాను భూతి రూపమోక్షాభిలాషి విషయా. తత్రై వాగ్రేశ్రూయతే – “అహమస్మి పరం చాస్మి బ్రహ్మాస్మి ప్రభవోఽస్మ్యహ” మిత్యారభ్య ధ్యాతృ ధ్యాన విహీనోఽస్మి ధ్యేయ హీనోఽస్మి సోఽస్మ్యహం, సర్వపూర్ణస్వరూపోఽస్మి సచ్చి దానందలక్షణ” ఇతి. “జగద్వ్యాపారవర్జ్యం భోగమాత్ర సామ్య లింగాచ్చే” తి సూత్రోక్తవిధయా భగవత్పదప్రాప్తి రూపమోక్షేతు భగవదారాధనస్య పరమోపాయత్వమున్నేయం. యదీయం శ్రుతిః సర్వవిధమోక్షేఽపి భగవదారాధనం నిషేధతి, అస్యా బహుశ్రుతి స్మృతివిరోధస్స్యాత్. తథాహి – “బ్రహ్మవిద్యోపనిషది – “సర్వభూతస్థితం దేవం సర్వేశం నిత్యమర్చయే” దితి. అత్రార్చయేదితి బాహ్యార్చనమేవ విధీయతే. అర్చనశబ్దో నిరుపాధికో బాహ్యార్చనమేవాభిధత్తే. అత ఏవ హృదయార్చనే – “దేహో దేవాలయః ప్రోక్తస్సజీవః కేవలశ్శివః, త్యజే దజ్ఞాననిర్మాల్యం సోఽహంభావేన పూజయే” దిత్యాదినా దేహాదీనాం దేవాలయత్వాధికం కల్ప్యతే. అథవాఽను దితహోమవిధౌ ఉదితహోమనిందావత్, ప్రతిమార్చనస్య పునర్జన్మ హేతుత్వరూపనిందా బోధ్యా. శ్రీరామోత్తరతాపిన్యాం శ్రీరామవచనం – “అహం సన్నిహితస్తత్ర పాషాణప్రతిమాదిషు, క్షేత్రేఽస్మిన్ యోఽర్చయేద్భక్త్యా మన్త్రేణానేన మాంశివ. బ్రహ్మహత్యాదిపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచ” ఇత్యారభ్య “దదాత్యాయుష్యమైశ్వర్యమన్తే విష్ణుపదం చ య” దితి. భగవత్ప్రతి

మార్చనస్య మోక్షోపాయత్వే బహ్వ్యస్మృతయః పూర్వముదాహృతాః అతోఽ
త్ర ప్రతిమార్చననిషేధో ముముక్షూణాం దేవతాన్తం ప్రతిమార్చన విషయః
యథా తేషాం నామకీర్తననిషేధో నారాయణేతర దేవతానామ కీర్తనపరః
భగవా నప్యాహ – "మద్యాజీమాం నమస్కురు, మామేవైష్య" సీతి. తత్పదం
ప్రాప్తస్య పునరావృత్తిరాహిత్యం స ఏవాహ – "యద్గత్వా న నివర్తనే తద్ధామ
పరమం మమే తి. నమశ్శౌనకాయే" తి భగవతా బోధాయనేనాపి నమస్కృత
శ్శౌనకశ్చాహ – "యజ్ఞేశో యజ్ఞపురుషః పుండరీకాక్ష సంజ్ఞితః, స విష్ణుః
పరమం బ్రహ్మయతో నావర్తతే పున" రితి – "యాదృశే తు మనస్థైర్యం
రూపే బధ్నాతి చక్రిణః, నృసింహ వామనాదీనాం తాదృశం కారయేద్బుధః
సురూపాం ప్రతిమాం విష్ణో.... బ్రహ్మరూపిణీ మితి. శౌనకే నాపి భగవద్విఖనో
భృగ్వాదిపరంపరయా భగవదారాధనమధిగతమితిపూర్వమే వాభిహితం. అత్ర
బహ్వ్యస్స్మృతయః పూర్వం ప్రదర్శితాః యోగనిష్ఠానా మపి భగవదారాధన
మావశ్యకమిత్యవ గమ్యతే. యోగశాస్త్రే నియమవిధౌ తస్య గృహీతత్వాత్.
త్రిశిఖ బ్రహ్మణోపనిషది – "జ్ఞానయోగః కర్మయోగ ఇతి యోగో ద్విధా
మతః క్రియాయోగ మథేదానీం శ్రుణు బ్రహ్మణసత్తమ. అవ్యాకులస్య చిత్తస్య
బంధనం విషయే క్వచిత్, యత్సయోగో ద్విజశ్రేష్ఠ స చ ద్వైవిధ్యమశ్నుతే.
కర్మ కర్తవ్యమిత్యేవ విహితేష్వేవ కర్మసు, బంధనం మనసోనిత్యం కర్మయోగ
స్స ఉచ్యతే. యత్తు చిత్తస్య సతతమర్థే శ్రేయసి బంధనం, జ్ఞానయోగస్స
విజ్ఞేయస్సర్వసిద్ధికరశ్శివః యస్యోక్తలక్షణే యోగే ద్వివిధేఽ ప్యవ్యయం మనః
, స యాతి పరమం శ్రేయో మోక్షలక్షణ మంజసా. దేహేంద్రియేషు వైరాగ్యం
యమ ఇత్యుచ్యతే బుధైః, అనురక్తిః పరే తత్త్వే సతతం నియమస్స్మృత
ఇత్యారభ్య "తపస్సంతుష్టిరాస్తిక్యం దానమారాధనం హరేః, వేదాంత శ్రవణం
హ్రీశ్చ జప ఇత్యాదిలక్షణ" మితి. శాట్యాయనీయోపనిషది – "త్రిదండము
పవీతం చ వాసః కౌపీన వేష్టనం, శిక్యం పవిత్రమిత్యేతద్బిభృయాద్యావ
దాయుష" మితి. తత్రైవ – "పంచయజ్ఞా వేదశిరః ప్రవిష్టాః క్రియావంతోఽ

మీ బ్రహ్మవిద్యా" మితి. పంచయజ్ఞా నామ తత్రై వోచ్యంతే – "దశభిః ప్రణవైస్సప్త వ్యాహృతీభిశ్చతుష్పదా, గాయత్రీ జపయజ్ఞశ్చ త్రిసంధిం శిరసా సహ. యోగ యజ్ఞస్తదేకాగ్ర్య భక్త్యా సేవాహరేర్గురోః, అహింసా తుతపోయజ్ఞో వాఙ్మనః కాయకర్మభిః సామోపనిషదభ్యాసస్స్వాధ్యాయో యజ్ఞ ఈరితః ఓ మిత్యాత్మానమవ్యగ్రో బ్రహ్మణ్యగ్నౌ జుహోతి తత్. జ్ఞానయజ్ఞ స్సవిజ్ఞేయ స్సర్వ యజ్ఞోత్తమోత్తమ" ఇతి. అత్ర సేవాశబ్దేన భగవదారాధనమేవోచ్యతే. గురోస్సేవా నామ శుశ్రూషా. మైత్రేయోపనిషద్యపి ప్రతిమారాధనముక్తమేవ. పరం తు భోగసాధనమిత్యభిహితం. హృదయార్చనం మోక్షసాధన మిత్యుచ్యతే. తస్య విషయాంతరత్వం బోధ్యం. అన్యథా బహుశ్రుతిస్మృతి శ్రీశాస్త్రపురాణేషు భగవదారాధనస్య మోక్షోపాయత్వ కథనవైయర్థ్యాపత్తేః.

4. శ్రీవైఖానసానామేవాజన్మసిద్ధపరమైకాంతిత్వం

శ్రీవారాహే ఏకాంతయాజిత్వం బహుజన్మసుకృతలభ్యమితి కథ్యతే వర్ణాశ్రమాచారపరస్సప్తజన్మాని యో ద్విజః ఏకాంతసూర్యభక్తస్స్యాత్స విప్రస్సప్తజన్మను. తతస్తు పుణ్యమాహాత్మ్యాద్రుద్రభక్తో భవిష్యతి, తథైవ సప్తజన్మాని శివభక్తిపరాయణః మహతా తేన పుణ్యేన వైష్ణవత్వం లభేత సః, విష్ణుభక్తిపరస్తద్వత్సప్తజన్మాని మానవః ఏకాంత భగవద్యాజీ విప్రో భాగవతాన్వయే, తత స్సలభతే జన్మ దేవై రత్యంత దుర్లభమితి. భాగవతాన్వయ ఇత్యత్ర భాగవతశబ్దేన శ్రీవైఖానసా ఉచ్యంతే తేషామేన స్వసూత్రసిద్ధై కాంతభగవద్యాజిత్వసంభవాత్. ఏకాంతయాజిత్వం నామ నైయత్యేన భగవదారాధకత్వం. శ్రీ వైఖానససూత్రే దేవతాంతరారాధన నిషేధ పూర్వకం భగవదారాధనమేకాంతతయా విహితం. అకరణే ప్రత్యవాయశ్చోక్తః. తేషాం తథాత్వం చాభిధీయతే పౌష్కరసంహితాయాం – "విప్రా వైఖానసాఖ్యా యే తే భక్తా స్తత్త్వ ముచ్యతే, ఏకాంతిన స్సుసత్త్వస్థా దేహాంతర నాన్యయాజిన" ఇతి. యజధాతోః పూజైవ ముఖ్యార్థ దేహాంతం నాన్యయాజిన" ఇతి.

యజధాతోః పూజైవ ముఖ్యార్థ ఇత్యుక్తం. కౌర్మే చ – "మచ్చిత్తా మద్గత ప్రాణా మయి సంగతమానసాః, అనన్యశరణా రాజన్ తస్మా ద్వైఖానసావరా" ఇతి శ్రీ వైఖానసానామేకాంతిత్వముక్తం. భగవదేకపరేణ శ్రీవైఖానససూత్రేణ సంస్కృతానాం శ్రీవైఖానసానామేవ భాగవతశబ్దవాచ్యత్వం ముఖ్యత్వేన ఉపపద్యతే. అతో భాగవతాన్వయశ్రీవైఖానసకులమేవ. శ్రీశాస్త్రే భగవద్వాక్యం – "మద్భక్తో వైష్ణవో లోకే గురుర్భాగవత స్స్మృతః, వైఖానసో ద్విజః కుర్యాత్సర్వకర్మాణి పూజిత" ఇతి.

శ్రీ వైఖానసశాఖాయాః సర్వశాఖామూలత్వం, శ్రీ వైఖానస మహర్షి మతస్య శ్రేష్ఠత్వం చ, సీతోపనిషది శ్రూయతే – "హరే ర్ముఖాన్నాదః, తన్నాదా ద్బిందుః, బిందోరోంకారః, ఓంకారాత్పరతో రామవైఖానసపర్వతః, తత్పర్వతే కర్మజ్ఞానమయీభిర్బహుశాఖా భవన్తి, ఋగ్యజుస్సామరూపత్వాత్త్రయీతి. పరికీర్తితా" ఇత్యారభ్య "వైఖానసమతస్తస్మిన్నాదౌ ప్రత్యక్షదర్శనం, స్మర్యతే మునిభిర్నిత్యం వైఖానసమతఃపర" మితి – "వైఖానసఋషేః పూర్వం విష్ణోర్వాణీ సముద్భవేత్, త్రయీరూపేణ సంకల్ప్య ఇత్థం దేహీ విజృంభతే. సంఖ్యారూపేణ సంకల్ప్య వైఖానస ఋషేః పురా, ఉదితో యాదృశః పూర్వం తాదృశం శృణు మేఽ ఖిల "మితిచతత్రైవ భగవదుపాసకానాం కామనయా ఽ కామనయా వా భక్తియుక్త తరం నిత్యనైమిత్తిక కర్మభిరగ్ని హోత్రాదిభిర్వా, యమనియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యానధారణసమాధిభిర్వా, ఆలయ గోపుర ప్రాకార విమానాదిభిస్సహ భగవద్విగ్రహార్చాపూజాకరణై రర్చనైస్స్నానాదిభిర్వా, పితృపూజాదిభిరన్న పానాదిభిర్వా, భగవత్ప్రీత్యర్థముక్త్వా సర్వం క్రియత ఇతి, శ్రీవైఖానససూత్రే కర్మసు క్వచిదృచః, క్వచిద్యజూంషి, క్వచిత్సామాని, క్వచిత్ఖిలాః వినియుజ్యన్తే. అతో వైఖానసశాఖా సర్వశాఖా మూలభూతా. వైఖానససూత్రస్య యజుశ్శాఖా సూత్రాంతర్గతత్వం తు తన్మంత్రాణాం బాహుళ్యేన వినియుక్తత్వాత్ ఇత్యవగన్తవ్యం. అత ఏవ వైఖానససూత్రం షట్సు యజుస్సూత్రేష్వన్యతమమితి వదన్తి, అన్యాని

ద్వాదశబుక్స్వామాది సూత్రాణి, "ఆహత్యాష్టాదశసూత్రా" ణీతి పరిగణిత మాశ్వలాయనేన. తేషు వైఖానసం నారాయణైకపర మితి దర్శితం. తత స్తత్సూత్రిణశ్చ నారాయణపరాఇతి. తేషాం పరమైకాంతిత్వం యజ్యతే. తచ్చ తేషాం స్వతస్సిద్ధం. అన్యేషాం తు సంపాదనీయమితి స్ఫుటమేవ. వైఖానసాః పూర్వకాండమన్త్రైరమూర్త భగవదారాధనం కుర్వన్తి, ఉత్తరకాండ మన్త్రైస్సమూర్తమారాధయన్తీతి విదితం. సమూర్తారాధనే ఔపనిషదా మంత్రా ఏవ తత్ర వినియుజ్యంతే. యథా--- "సహస్ర శీర్షా పురుష" ఇతి "సహస్ర శీర్షం దేవ" మితి "ఏకాక్షరం త్వక్షరే" త్యాది "హగ్ం సశ్శుచిష" దితి "అణోరణీయా" నితి "భూతోభూతే" ష్వితి "సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరం చ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః అనీశశ్చాత్మా బుధ్యతే భోక్తృభావాద్జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాపై" రితి. అయంహి మన్త్రశ్శ్వేతాశ్వతరోపనిషది వర్తమానోఽత్ర వినియుజ్యతే. అతస్సోపనిషత్ ఆపాతతో రుద్రపరైవ భాసమానాఽపి భగవత్పరా పర్యవస్యతీతి భగవంతో భృగ్వాదయో నిర చైషు రితి బోధ్యతే.

తథా---"అభిత్వా శూర నో మనోదుగ్ధా ఇవ ధేనవః, ఈశానమస్య జగతస్సువర్దృశమీశానమింద్రతస్థుషః తస్మాదుచ్యత ఈశాన" ఇతి. మన్త్ర ఏష త్వథర్వశిరసి. సాచోపనిషత్పూర్వవద్భగవత్పరేతి జ్ఞాయతే. కించ--- "విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతో ముఖ" ఇతి తత్రత్యం వాక్యం భగవతా మరీచినా భగవత్పారమ్యాభిధానప్రకరణే ఉదాహ్రియతే కిమధికేన? సర్వా ఉపనిషదః పరమపురుషపరా ఇతి సిద్ధం. శ్రీ వైఖానసోక్తం భగవదారాధనం వేదాంత మన్త్రైర్విహితతయా వైదికమితి చ. తద్విధినా భక్త్యా భగవదారాధకానాం శ్రీ వైఖానసానాం పరమాత్మోపాసకత్వం నిర్విచికిత్సం. యచ్ఛ్రుతం పరమాత్మో పాసకానాం మోక్షరూపం ఫలం, తత్తేషాం కరస్థమేవ. మోక్షశ్చ పరమపురుష పరస్సామ్యప్రాప్తి రేవ; తస్యా స్సంసారమోచన పూర్వకత్వాత్, సమస్త

కర్మలేపత్యాగపూర్వకత్వాచ్చ మోక్షత్వవ్యపదేశః శ్రూయతే హి-- "నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతీ" తి.

ముక్తస్య నిత్యభోగస్సంభవతి; "భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చే" తి భగవతా బాదరాయణేన సూత్రితం. భగవాన్ విఖనసోఽప్యాహ--- "నిత్యానంద మమృతరసపానవ త్సర్వదా తృప్తికర" మితి.

నను నారదపరివ్రాజకోపనిషది--- "చక్రీ లింగీ వైఖానసహరద్విజౌ భృతకాధ్యాపక" ఇతి సన్యాసానధికారిగణనాయాం చక్రధారిణో లింగినో వైఖానసహరద్విజాశ్చ గృహీతాః తత్కథం తేషాం శ్రేష్ఠత్వ? మితి చే దుచ్యతే--- సా హ్యుపనిషత్ప్రతిమారాధనస్య జననభోగహేతుత్వ ప్రతిపాదికాయాః పూర్వముదాహృతాయాస్సఖీ. తప్తచక్రాంకితా వైష్ణవా ఆగర్భవైష్ణవా శ్రీవైఖానసాశ్చ కల్యాణగుణనిధిం పరమాత్మానం నారాయణ ముపాసతేహి. ఏతే బ్రహ్మణోఽగుణిత్వమపలపంతి. సా కథం తేషాం సన్న్యాసేఽనధికారం న బ్రూయాత్? తత్ర హి- "అహమేవాక్షరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమద్వయం, ఇతి భావోధ్రువో యస్య తదాభవతి భైక్షభు" గితి స్వాత్మన ఏవ వాసుదేవత్వం నిశ్చిన్వతా సన్న్యాసః కర్తవ్యతయాభిధీయతే. అపిచ,తత్రోచ్యతే--- "సశిఖం వపనం కృత్వా బహిస్సూత్రంత్యజే ద్బుధః, యదక్షరం బ్రహ్మతత్సూత్ర మితి ధారయే" దితి--- "కర్మ ణ్యధికృతా యేతు వైదికే బ్రాహ్మణాదయః, తేభిర్ధార్యమిదం సూత్రం క్రియాంగం తద్ధి వైదికం. శిఖాజ్ఞానమయీ యస్య ఉపవీతం చ తన్మయం, బ్రాహ్మణ్యం సకలం తస్య ఇతి బ్రహ్మవిదో విదు" రితి చ--- "న యతే ర్దేవపూజానోత్సవ దర్శనం తీర్థయాత్రానివృత్తి" రితిచ. అతః పూర్వోదాహృతాభి. శ్రుతి స్మృతిభిర్భగవత స్సర్వాశ్రమిసమారాధ్యత్వం నిశ్చిత్య తమర్చయతాం శ్రీవైఖానసానాం సన్న్యాసేఽనధికారం బ్రువతీయ ముపనిష దుపనిష దంతర విరోధా ద్విషయాంతరే యోజనీయా.

యది శ్రీ వైఖానససూత్రిణాం సన్న్యాసేఽనధికారః, తర్హి తస్మిన్ శ్రీ విఖనస్సూత్రే తురీయాశ్రమ విధానం వ్యర్థం భవేత్. విధత్తే హి భగవాన్విఖనాస్తురీయాశ్రమం విస్తరేణ తత్సూత్రిణాం తత్సూత్రస్య భగవత్పరతయా, తత్సూత్రిణాంచ భగవత్ప్రియతమ త్వేన చ శ్రేష్ఠత్వం శ్రుతిస్మృతిభిః ప్రతిపాదితం సీతోపనిషది--- "వైఖానస మతః పర" మి--- "వైఖానసావా ఋషయ ఇంద్రస్య ప్రియా ఆస" న్నితి--- "ధృతోర్ధ్వపుండ్రః కృత చక్రధారీ విష్ణు పరం ధ్యాయతి యో మహాత్మా" ఇత్యాదినా చక్రధారిణాం చ మాహాత్మ్యముక్తం. అతస్తేషామేతేషాం చ దూషణమత్ర న సంగచ్ఛతే.

అతో వైఖానసానాం స నిషేధోఽతి వర్ణాశ్రమస్సన్న్యాస విషయః యద్యపి వైఖానససూత్రేఽతివర్ణాశ్రమలక్షణమప్యుక్తం; తథాపి వైఖానసానాం త్రిదండసన్న్యాస ఏవ కార్య ఇత్యవగమ్యతే. తస్మిన్ త్రిదండిన ఏవ విశిష్య చరమసంస్క్రియా విధానాదితి. కించ తస్మిన్ సూత్రే సన్న్యాసధర్మవిధౌ--- "సదాఽధ్యాత్మరతో ధ్యానయోగీ నారాయణం పరం బ్రహ్మపశ్యన్ ధారణాం ధారయే" దితి సన్న్యాసినాం నారాయణపరత్వమేవ ప్రతిపాదితం. తథా--- "సగుణే బ్రహ్మణి బుద్ధిం నివేశ్యే" తి భగవద్భక్తి ర్విహితా. భగవాన్ మరీచిరపి సర్వాశ్రమిసాధారణ్యేవ "విష్ణ్వర్చనమేవ కర్తవ్యం, నాన్యథాపరమపద ప్రాప్తి" రిత్యాహ. శ్రూయతే చ తథా సాధారణ్యేన భగవదర్చనమ్.

5. సర్వాశ్రమిభిర్విష్ణోరర్చనీయత్వం

"ధృతోర్ధ్వపుండ్రః పరమీశితారం నారాయణం పూజ యతి స్మ భక్త్యా, అర్ఘ్యాదిభిః పౌరుషసూక్తమన్త్రైస్సంప్రాప్నుయాద్విష్ణు పదం మహాత్మే" తి. ఇయం శ్రుతిర్భగవదర్చనే ప్రమాణ తయావిమానార్చనకల్పే గృహీతా. శౌనకోఽపి తథాతత్ర--- "ప్రవఃపాంత" మిత్యాది శ్రుతిం ప్రమాణతయా వ్యాహార్షీత్. క్వచిత్సన్యాసినాం బాహ్యార్చన నిషేధో మానసార్చనప్రశంసార్థకః బాహ్యపూజాయామశక్తానామేవ కేవల మ్మానసపూజా కార్యా. శక్తానాంతు

తదుభయమపి కర్తవ్యం. అత ఏవ భగవతా భృగుణా వాసాధికారే అంతర్యాగాదనంతరం బహిర్యాగో విహితః. ఇద మత్ర బోద్ధ్యం. అంతర్వా బహిర్వాఽభిసంహిత ఫలం భగవదర్చనం పునర్జన్మనే భవతి, అనభిసంహిత ఫలం తన్ముక్తయే కల్పతే.

అత ఏ వోచ్యతే--- "మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయో" రితి. ఇంద్రియం హి ద్వివిధం పరమేశ్వరేణ సృష్టం, బాహ్యమాంతరమితి. బాహ్యం దశధా--- త్వగాదీని పంచజ్ఞానేంద్రియాణి వాగాదీని పంచకర్మేంద్రియాణి. అంతరింద్రియ మేకం మనః, తత్ర మనోమాత్రేణ సర్వేశ్వరారాధనాపేక్షయా కరాదిభి రపి తదారాధనం హి పరం. అన్యథా కరాదిమత్త్వం నోపయుజ్యతేభగవతి. ఉచ్యతే హి--- "సావా గనంతస్యగుణా న్గృణీత" ఇత్యాదినా. భగవద్విషయోప యోగ ఏవ తేషాం సాఫల్యం. అత ఏవాహ శ్రుతిరపి--- "భద్రం కర్ణేభి శ్శృణుయామ దేవా" ఇత్యాది. సాక్షాత్కృత పరమాత్మస్వరూపా అపి మహర్షయః ప్రతిమాసు భగవన్త మారాత్సురితి జానీమః తత్ర--- "మరీచిర్మందరే విష్ణు" మిత్యాదికం పూర్వ ముదాహృతం. యదిసన్న్యాసిభిః, ప్రతిమార్చనం నాదర్తవ్య మితి వచనం ప్రమాణం, ప్రాక్తనాశ్శ్రీమద్రామానుజముని ప్రభృతయో యతయః ప్రతిమాయాం కి మర్చయేయుః? న చ వాచ్యం లోక సంగ్రహార్థ మితి; లోక సంగ్రహాయ నిషిద్ధాచరణ స్యానుపపన్నత్వాత్.

కించ సన్న్యాసోపనిషది--- "న పరివ్రాణ్ణామ సంకీర్తనపర" ఇతి సంకీర్తనం నిషిధ్యతే. సన్న్యాసిభిర్నారాయణనామోచ్చారణం కార్యమిత్యత్ర త దాచర్యతే అస్మిన్ యుగేనామోచ్చారణాదేవ కలివిధూననముచ్యతే కలిసంతారణోపనిషది--- "ఆదిపురుషస్య నారాయణస్య నామోచ్చారణ మాత్రేణ నిర్ధూతకలిర్భవతీ"తి. అత స్సన్న్యాసినాం. బహ్యార్చననామ కీర్తననిషేధో యుగాంతరవిషయః భగవతాఽపి గీయతే--- "సతతం

కీర్తయంతో మాం ఉపాసత" ఇతి. న చ శంక్యం వచనమిదం జిజ్ఞాసు విషయం, న జ్ఞానిపరమితి "చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున, ఆర్తోజిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభే" త్యుక్తేః సర్వజ్ఞేనాపి శివేన జపహోమార్చనాని కృతా నీతి శ్రీరామోత్తరతాపనీయోపనిషది నిగద్యతే--- "శ్రీరామస్య మనుం కాశ్యాం జజాప వృషభధ్వజః, మన్వన్తర సహస్రైస్తు జపహోమార్చనాదిభిః తతః ప్రసన్నో భగవాన్ శ్రీరామః ప్రాహ శంకరం, వృణీష్వ యదభీష్టం తద్దాస్యామి పరమేశ్వర" ఇతి. అన్యత్ర చ శ్రీరామ నామకీర్తనం భగవతా రుద్రేణాపి క్రియత ఇతి సముభిధీయతే.

భాగవతే చ--- "ఆకృశ్య పుత్ర మఘవాన్య దజామిళోఽపి నారాయణేతి మ్రియమాణ ఉపైతి ముక్తి'' మితి. స్మర్యతే చ భగవత్కైంకర్యార్థమేవ కరణసృష్టిరితి--- "విచిత్రా దేహసంపత్తి రీశ్వరాయ నివేదితుం, పూర్వమేవ కృతా బ్రహ్మన్ హస్తపాదాదిసంయుతే" తి. అవధూతోపనిషది--- "అథనా కృతకృత్యోఽపి లోకానుగ్రహకామ్యయా, శాస్త్రీయేణైవ మార్గేణ వర్తేఽహం మమ కాఽక్షతిః. దేవార్చన స్నానశౌచభిక్షాదౌ వర్తతా వపుః, తారం జపతు వాక్తద్వత్పఠత్వామ్నాయమస్తకం. విష్ణుంధ్యాయతు ధీ ర్యద్వా బ్రహ్మానందే విలీయతా" మితి. అనయా శ్రుత్యాఽవధూతస్యాపి లోకానుగ్రహాయ దేవార్చనం కార్యమిత్యుచ్యతే. అత్రదేవ శబ్దేన నారాయణ ఏవాభిధీయతే. యతీనామితర దేవార్చననిషేధాత్; అనుపదం "విష్ణుం ధ్యాయతు ధీ" రితి తస్యైవ ధ్యేయత్వావగమాచ్చ శాట్యాయనః --- "విష్ణుక్రీడా విష్ణురతయ" ఇతి శ్రవణాచ్చ. ఏవం చావ ధూతే నాపి లోకానుగ్రహాయ వా, భగవద్ధ్యానార్చనప్రణవజపానాం కర్తవ్యత్వే సతి, తదితరైర్యతిభిస్తే నైయత్యేన కార్యా ఇతి ఫలితం. అత్రార్చనస్య ప్రణవజప భగవద్ధ్యానాభ్యాం సహపాఠాత్ యేషాం ప్రణవజపోఽస్తి, తై ర్భగవా నర్చనీయ ఇతి సిద్ధ్యతి. శాస్త్రీయే ణేతి మార్గస్య విశేషణాత్ స్నానం శౌచం భిక్షా ప్రణవజపో వేదాంత చింతనం భగవతో ధ్యానమర్చనం చ యతీనాం

శాస్త్రసిద్ధమితి చావగమ్యతే. క్రతు శ్చాహ--- "ధ్యాయతేఽర్చయతేయోఽన్యం విష్ణులింగముపాశ్రితః, కల్పకోటిశతైశ్చాపి గతిస్తస్య న విద్యత" ఇతి.

ఆనుశాసనికే త్ర్యశీతిశతతమాధ్యాయే--- "యద్జ్ఞేయం పరమం కృత్యమనుష్ఠేయం మహాత్మభిః, సారం మే సర్వశాస్త్రాణాం వక్తు మర్హస్యనుగ్రహా" దితి యుధిష్ఠిరేణ పృష్టో భీష్మ ఆహ--- "శ్రూయతామిద మత్యంతంగూఢం సంసారమోచనం, శ్రోతవ్యంచ త్వయా సమ్యగ్జ్ఞాతవ్యం చ విశాంపతే. పుండరీకః పురా విప్ర పుణ్యతీర్థజలాప్లుతః, నారదం పరిపప్రచ్ఛ శ్రేయా యోగివరం మునిం. "నారదశ్చాబ్రవీదేనం బ్రహ్మణోక్తం మహాత్మనా." నారదః--- "శ్రుణుష్వావహిత స్తాత జ్ఞానయోగ మనుత్తమం, అప్రభూతం ప్రభూతార్థం వేదశాస్త్రార్థసారకం. యః పరః ప్రకృతేః ప్రోక్తః పురుషః పంచవింశకః, స ఏవ సర్వభూతాత్మా నర ఇత్యభిధీయతే. నరాజ్జాతాని తత్త్వాని నారాణీతి తతోవిదుః, తా న్యేవ చాయనం తస్య తేన నారాయణ స్స్మృతః నారాయణాజ్జగత్సర్వం సర్గకాలే ప్రజాయతే, తస్మిన్నేవ పునస్తచ్చ ప్రళయే ప్రవిలీయతే. నారాయణః పరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణఃపరః, పరాదపి పరశ్చాసౌ తస్మాన్నాస్తి పరాత్పరం. వాసుదేవం తథా విష్ణు మాత్మానం చ తథావిదుః, సంజ్ఞాభేదైస్స ఏవైకస్సర్వశాస్త్రాభిసంస్తుతః. ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః, ఇద మేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణ స్సదా. తస్మాత్త్వం గహనాస్సర్వాంస్త్యక్త్వా శాస్త్రార్థవిస్తరాన్, అనన్యచేతా ధ్యాయస్వ నారాయణ మజం విభుం. ముహూర్తమపి యోధ్యాయేన్నారాయణమతన్ద్రితః, సోఽపి తద్గతిమాప్నోతి కిం పున స్తత్పరాయణః నమో నారాయణాయేతి యో వేద బ్రహ్మ శాశ్వతం, అంతకాలే జపన్నేతి తద్విష్ణోః పరమం పదం. శ్రవణాన్మననాచ్చైవ గీతిస్తుత్యర్చనాదిభిః, ఆరాధ్యం సర్వదా బ్రహ్మ పురుషేణ హితైషిణా. లిప్యతే న స పాపేన నారాయణపరాయణః, పునాతి సకలం లోకం సహస్రాంశు రి వోదితః.

బ్రహ్మచారీ గృహస్థోఽపి వాన ప్రస్థోఽథ భిక్షుకః, కేశవారాధనం హిత్వానైవ యాతి పరాం గతిం. జన్మాంతర సహస్రేషు దుర్లభా తద్గతా మతిః, తద్భక్త వత్సలం దేవం సమారాధయ సువ్రత. నారదేనైవ ముక్తస్తు సవిప్రోఽ భ్యర్చయద్ధరిం, స్వప్నేఽపి పుండరీకాక్షం శంఖచక్రగదాధరం. కిరీటకుండల ధరం లసచ్ఛ్రీవత్సకౌస్తుభం, తం దృష్ట్వా దేవదేవేశం ప్రణమేత్ సంభ్రమాన్వితః అథ కాలేన మహతా తథా ప్రత్యక్షతాం గతః, సంస్తుత స్సుతిభిర్వేదైర్దేవ గంధర్వకిన్నరైః అథ తేనైవ భగవానాత్మలోకమధోక్షజః, గతస్సంపూజితస్సర్వై స్సయోగి నిలయో హరిః తస్మాత్త్వ మపి రాజేంద్ర తద్భక్తస్తత్పరాయణః, అర్చయిత్వా యథాయోగం భజస్వ పురుషోత్తమం. అజరమమరమేకం ధ్యేయమాద్యంతశూన్యం సగుణమగుణమాద్యం స్థూలమత్యంత సూక్ష్మం, నిరుపమ ముపమేయం యోగివిజ్ఞానగమ్యం త్రిభువనగురు మీశం తం ప్రపద్యస్వ విష్ణు" మితి. ఏవం చ ధ్యానభక్తిభ్యాం భగవదారాధనం మోక్షోపాయ ఇత్యవసితం. నచ--- "విష్ణవే చార్చత" ఇత్యాదినా మోక్షస్య నియోగసాధ్యతయాఽనిత్యత్వప్రసంగ ఇతి శంక్యం; ప్రతిబంధనివృత్తి మాత్రస్య నియోగసాధ్యత్వాత్.

"ప్రవః పాంత మంధసో ధియాయతే మహేశూరాయ విష్ణవే చార్చత" చకారసముచ్చిత ధ్యానసహితారాధననియోగస్య ప్రతిబంధకనివృత్తి సాధకత్వం తయా శ్రుత్యైవావగమ్యతే. అంధసః అవిద్యాయాః, రక్షంతం విష్ణుమర్చతేతి. అవిద్యాం నివర్త్య రక్షంతమిత్యర్థః ల్య బ్లోపే పంచమీ. స నియోగో బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి. అతఏ వాహ భగవాన్మరీచిః--- "తదారాధనేన జీవాత్మా పరమాత్మానం పశ్య"తీతి. ఇత్థం చ సనియోగో బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానఫలకః, జ్ఞానసాధనం చ, నియోగేన నిర్మలం మనఏవ "మనసా తు విశుద్ధేన" ఇతి శ్రుతేః ఏవ మేవ శ్రీరామాను జాచార్యైస్స మన్వయాధికరణే ధ్యాననియోగస్యాపరోక్ష జ్ఞాన జనకత్వం, తేన శుద్ధస్య

మనసోఽ పరోక్షజ్ఞానసాధ నత్వం చ ప్రత్యపాది. ధ్యానమాత్ర స్యాపరోక్షజ్ఞాన జనకతయా మోక్షోపాయత్వే సిద్ధే, తత్సహితారాధనస్య తథాత్వం కైముతిక సిద్ధం.

6. శ్రీవైఖానసశాస్త్రస్య శాండిల్యోపనిషదుపబృంహణత్వం

శాండిల్యోపనిషదథర్వణా శాండిల్యాయోపదిష్టేతి విద్మః అత్రాయ ముపక్రమః---"శాండిల్యో హవా అథర్వాణం పప్రచ్ఛ" ఇతి. తత్రా ప్యథర్వశబ్దేన భగవాన్ భృగురేవోక్తః; యత శ్శాండిల్యోపనిషదుక్తా బహవోఽర్థాః శ్రీశాస్త్రే వాసాధికారే భృగుణా సముపబృంహితాః తథాహి తస్యాముపనిషది--- "అథ హైనమథర్వాణం శాండిల్యః పప్రచ్ఛ కేనోపాయేన నాడయశ్శుద్ధాస్స్యుః, నాడయః కతి సంఖ్యాకాః", ఇత్యారభ్య "అథేదం శరీరం షణ్ణవత్యంగుళాత్మకం భవతి" ఇత్యాదినా నాడీస్వరూప ముచ్యతే.

తథా వాసాధికారే--- "యథా కుముదోత్పలయోర్మూలానాం కంద మాశ్రయం, తథానాభిర్నాడీ నామాశ్రయస్థానం. తస్య నాభేరేవంభూతా ద్విసప్తతిసహస్రనాడయ" ఇత్యాదినా తత్స్వరూప ముచ్యతే. తస్యాం,--- "దివా న పూజయేద్విష్ణుం రాత్రౌ నైవ ప్రపూజయేత్, సతతం పూజయే ద్విష్ణుం దివారాత్రం నపూజయే" దితి. వాసాధికారే--- "నార్చయేదహ్ని రాత్రౌ చ బాహ్యాభ్యంతరయోర్ద్వరిం, సంధ్యాయామర్చయేత్ప్రాజ్ఞస్సూతక ప్రేతకం వినా" ఇతి. అయ మర్థః--- ఇడా చంద్రనాడీ, పింగళా సూర్యనాడీ, ఇడాయాం నాభౌ చరతి రాత్రిః, పింగళాయాం దివా, సుషుమ్నాయాం సంధ్యా, ఇడా వామనాసాయాం, పింగళా దక్షిణనాసాయాం, మధ్యే సుషుమ్నా, ఇత్యాహుః. ఏతద్గురుముఖాత్ జ్ఞేయం.

తస్యాం--- "అథ ప్రత్యాహారస్స పంచవిధః విషయేషు చరతా మింద్రియాణాం బలా దాహరణం ప్రత్యాహారః యద్యత్పశ్యతి తత్స్వరూప

మాత్మేతి ప్రత్యాహారః నిత్యవిహితకర్మఫలత్యాగః ప్రత్యాహారః ఇత్యాది. శ్రీశాస్త్రే మరీచిసంహితాయాం యోగకాండే--- "అథాతః ప్రత్యాహారః పంచధా భవతి, ఇంద్రియాణాం సర్వేభ్యో విషయేభ్యో బలాదాహరణమాత్మని సర్వమాత్మవదీక్షణ" మిత్యాది.

తస్యాం--- "అథ ధారణా, సా త్రివిధా; ఆత్మని మనోధారణం, దహరాకాశే బాహ్యాకాశధారణం, పృథివ్యప్తేజోవా య్వాకాశేషు పంచమూర్తిధారణం" చేతి. శ్రీశాస్త్రే--- "అథాతో ధారణాన్యష్టధా భవంతి, తేష్వాత్మని యమాదిగుణయుక్తం మనసస్థితిః, హృత్పద్మంతరాకాశే బాహ్యాకాశధారణం, పృథివ్యాదిమహాభూతేషు పంచసు దేవానాం పంచధారణాని. హృత్పద్మమధ్యే పరమానందవిగ్రహధారణ మితి. పాదాదిజానుపర్యంతం పృథివీస్థానం, తత్ర లకార సంయుక్తం వాయు మారోప్యానిరుద్ధమూర్తిం ధ్యాత్వా ధారయేత్. జాన్వోః పాయుపర్యంతం అప్స్థానం తత్ర వకారసంయుక్తం వాయుమారోప్య అచ్యుతమూర్తిత ధ్యాత్వా ధారయేత్. పాయోర్హృదయాంత మగ్నిస్థానం తత్ర రేఫయుతం వాయు మారోప్య సత్యమూర్తింధ్యాత్వా ధారయేత్. హృదయా ద్భ్రూమధ్యాంతం వాయు స్థానం తత్ర యకార సంయుతం వాయు మారోప్యపురుషమూర్తిం ధ్యాత్వా ధారయేత్. భ్రూమధ్యాదాకేశాన్తం ఆకాశస్థానం తత్ర హకార సంయుక్తం వాయు మారోప్య విష్ణుమూర్తిం ధ్యాత్వా ధారయే" దితి.

తస్యా ముపనిషది--- "అథ ధ్యానం. తద్ద్వివిధం--- సగుణ నిర్గుణం చేతి. సగుణంమూర్తి ధ్యానం నిర్గుణ మాత్మయాథాత్మ్యం" ఇత్యారభ్య "అథాప్యస్య రూపస్య బ్రహ్మణస్త్రీణి రూపాణి భవన్తి--- నిష్కళం, సకళం, సకళనిష్కళం చేతి. య త్సత్యవిజ్ఞానమానందం నిష్క్రియం నిరంజనం సర్వగతం సుసూక్ష్మం సర్వతోముఖమనిర్దేశ్యమమృతమస్తి, తదిదం నిష్కళం రూపం. అథాస్యయా సహజా౽స్య విద్యా మూల పకృతి ర్మాయాలోహిత

శుక్ల కృష్ణాతయా సహజయా దేవః కృష్ణపింగళో మహేశ్వర ఈష్టే, తదిదమస్య సకళం నిష్కళం రూపం. "అథైష జ్ఞానమయేన యజమానో కామయత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి, అథై తస్మాత్తప్యమానా త్సత్య కామాత్త్రీణ్యక్షరా ణ్యజాయంత" ఇత్యారభ్య "అథాస్య దేవ స్యాత్మశక్తి క్రీడస్య భక్తానుకంపినో దత్తాత్రేయ రూపానురూపా తనూరవా సా ఇందీవర దళ ప్రఖ్యా చతుర్బాహు రఘోరా పాపనాశినీ తదిద మస్య సకళం రూప" మితి. అత్ర మహేశ్వరశబ్దేన నారాయణ ఉచ్యతే యస్మాన్మహత ఈశ శ్శబ్దధ్వన్యా చాత్మ శక్త్యా సర్వమీశతే తస్మాదుచ్యతే మహేశ్వర ఇతి వక్ష్యమాణ త్వాత్, దత్తాత్రేయస్య భగవదాత్మకత్వాచ్చ. వక్ష్యతే హి--- "అత్ర యే ఉక్తకామా యాతి తరాంతుష్టేన భగవతా జ్యోతిర్మయేన ఆత్మై దత్తో యస్మా చ్చానసూయాయై మాత్రే ఆత్రేయ స్తనయోఽభవత్ తస్మా దుచ్యతే దత్తాత్రేయ'' ఇతి. దత్తాత్రేయస్య నారాయణాత్మకత్వం దత్తాత్రేయోపనిషది స్ఫుటం ప్రతిపాద్యతే--- "బ్రహ్మవిశ్వరూపధరం విష్ణుం నారాయణం దత్తాత్రేయం ధ్యాత్వే" తి. అల మప్రకృతేన.

వాసాధికారే--- "అవ్యయస్యాస్యరూపే తు ఆకాశస్యోపమస్స్మృతః , ఏతైస్తు నిష్కళం తస్య పరమాత్మేతి కీర్త్యతే. నిష్కళం సకళం చేతి నిష్కళం సకళం త్రిధా, సర్వవాదస్తు సందేహైః పూర్వపక్షంతు నిష్కళం. నిష్కళం సకళం బ్రహ్మ ఇతి శాస్త్రస్య దర్శనం, నిష్కళం పూర్వ మేవ స్యాత్పశ్చాత్స కళముచ్యతే" ఇత్యారభ్య "నిష్కళాత్సకళో జాత స్సర్వత్ర పరిపఠ్యతే, పుష్పే నష్టే ఫలం నాస్తి తస్మాత్సకళనిష్కళ" ఇతి కేచి ద్బ్రువ్మణః, కేవలం నిష్కళరూపం వదన్తి తత్పూర్వపక్షః సిద్ధాన్తస్తు--- బ్రహ్మణో నిష్కళత్వం సకళత్వం చాస్తి. తత్ర నిష్కళరూపం పూర్వం, సకళ రూపముత్తరమిత్యర్థః నిష్కళ మేవ బ్రహ్మ భక్తానుగ్రహాయ స్వ భక్త భావనా మనుసృత్య స్వైరం సకళం భవతీత్యభిప్రాయః ఏవం చోపనిషత్సు యోఽథర్వ శబ్దవాచ్యస్సఏవ భృగురితి, తేనైవోప నిషదర్థాశ్శ్రీశాస్త్రే ప్రతిపాదితా ఇతి చ స్ఫుటమవధీయతే.

యద్యపి త్రిశిఖబ్రాహ్మణోపనిషది--- "పృథివ్యంశే తు దేహస్య చతుర్బాహుం కిరీటినం, అనిరుద్ధం హరిం యోగీ ధ్యాయతే భవముక్తయే. అబంశే పూరయేద్యోగీ నారాయణముదగ్రధీః, ప్రద్యుమ్న మగ్నౌ వాయ్వంశే సంకర్షణ మతః పరం వ్యోమాంశే పరమాత్మానం వాసుదేవం సదాస్మరే" దితి ధారణాయాం మూర్తయః ప్రతిపాదితాః తథాఽపి న విరోధః, వాసాధికారే వాసుదేవాదీనాం పురుషాద్యాత్మకత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అత ఏవ పాంచరాత్రిణోఽపి--- "వాసుదేవాయ పురుషాత్మనేనమః, సంకర్షణాయ సత్యాత్మనే నమః" ఇత్యాది వదన్తి. దైవిక వ్యూహమూర్తయః పురుషాద్యాః, మానుష వ్యూహ మూర్తయో వాసుదేవాద్యా, ఇతి తేషామభేదో బోధ్యః ఇత్యలం ప్రపంచేన.

ఇతి శ్రీరామభద్రదాసదాసస్య శ్రీవైఖానసాత్రేయకులతిలక శ్రీవరద రాజసూరినందనస్య శ్రీకృష్ణాంబికాగర్భసంభవస్యశ్రీవిఖనసాచార్య చరణారవిందస్మరణజనితశ్రీమన్నారాయణ పారమ్యావగమస్య సుందర రాజస్య కృతిషూత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారే చతుర్థాధికారః

* * *

శ్రియైనమః

శ్రీవిఖనసమహాగురువేనమః

ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారః

V. పంచమాధికారః

1. ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారసంగ్రహః

అథ చతుర్భిరధికారైర్విస్తరేణోక్తానర్థానవగన్తుమశక్తానాం సతాం సుఖబోధాయోత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారసంగ్రహాఖ్యోఽయం పంచమాధికారః ప్రారభ్యతే. అయంచ పూర్వముదాహృతానామానుశాసనిక వచనానాం వివరణరూప తత్ర హి యుధిష్ఠిరో భీష్మం పృచ్ఛతి:

యత్ జ్ఞేయం పరమం కృత్యమనుష్ఠేయం మహాత్మభిః,
సారం మే సర్వశాస్త్రాణాం వక్తుమర్హస్యనుగ్రహాత్. ౧

యత్స్వరూపం, పరమం సర్వోత్కృష్టం, జ్ఞేయం జ్ఞాతవ్యం, పరమశబ్దస్య మధ్యమణిన్యాయేనోభయత్రాన్వయః. యత్పరమం కృత్య మనుష్ఠేయ మితిచ ప్రశ్నద్వయం భవతి. సర్వశాస్త్రాణాం శాసనాచ్ఛాస్త్రమిత్యుక్తే ర్వేదాదీనా మిత్యర్థః. సారం తాత్పర్యవిషయభూత మిత్యర్థః.

అథభీష్మస్యోత్తరః

శ్రూయతామిదమత్యన్తం గూఢం సంసారమోచనం,
శ్రోతవ్యం చ త్వయా సమ్యక్ జ్ఞాతవ్యం చ విశాంపతే. ౨

పుండరీకః పురావిప్రః పుణ్యతీర్థజలాప్లుతః,
నారదం పరిపప్రచ్ఛ శ్రేయో యోగివరం మునిం. ౩

స్వయం సారజ్ఞోఽ పి భీష్మః యుధిష్ఠిరాయ స్వాభిప్రాయోత్తరే వృద్ధసమ్మతిం దర్శయితుం పుండరీక నారద సంవాదమభిధత్తే. పుండరీకాఖ్యో విప్రః నారదం శ్రేయః పప్రచ్ఛేతి. దుహాదిత్వాత్ పృచ్ఛతేః ద్వికర్మకత్వం. తీర్థజలాప్లుత ఇత్యనేన తస్య పరిశుద్ధత్వం, తేన పరమవిషయజిజ్ఞాసోత్పత్తిశ్చ బోధ్యతే.

నారదశ్చాబ్రవీదేనం బ్రహ్మణోక్తం మహాత్మనా. ౩

అత్ర బ్రహ్మణేతి విఖనసశబ్దవాచ్య ఏవోచ్యతే. స ఏవహి "నారాయణ పరాయణో నిర్ద్వంద్వో మునిః, విష్ణుః పరమః, నారాయణ పరం బ్రహ్మ ధ్యాయ" న్నిత్యాదినాత్ర వక్ష్యమాణభగవత్పారమ్యం, "నారాయణమర్చయే" దిత్యాదినా తదర్చనస్య మోక్షో పాయత్వం చ స్వసూత్రే ప్రాచీకశత్. చతుర్ముఖ ఏవకిమప్యుద్దిశ్య శుద్ధసత్త్వేన మనసా భగవన్తం విఖనాపరనామ్నా ధ్యానే నానందయన్ విఖనసనామాఽ భూదితి పూర్వం దర్శితం.

శృణుష్వావహితస్తాత జ్ఞానయోగ మనుత్తమం,
అప్రభూతం ప్రభూతార్థం వేద శాస్త్రార్థసారకమ్. ౪

అప్రభూతం శబ్దతో నవిస్తరం, ప్రభూతార్థం అర్థబహుళం, వేదశాస్త్రాణాం, సారకం హేయాంశరహితం, జ్ఞానయోగం, శృణుష్వ సావధానం శృణు.

ప్రథమం నారాయణశబ్దం వ్యుత్పాదయతి.
యః పరః ప్రకృతేః ప్రోక్తః పురుషః పంచవింశకః,
స ఏవ సర్వభూతాత్మా నర ఇత్యభిధీయతే. ౫

ప్రకృతేః ప్రధానాత్, పరతః పరస్తాత్ వర్తమానః, "ఆదిత్య వర్ణం తమస స్తు పారే" ఇతి శ్రుతేః. పంచవింశకః చతుర్వింశతి తత్త్వవ్యతిరిక్తః, చతుర్వింశతితత్త్వాని పృథివ్యాదీని, పురుషః, నర ఇత్యుచ్యతే.

నరాజ్జాతాని తత్త్వాని నారాణీతి తతో విదుః
తాన్యేవ చాయనం తస్య తేన నారాయణస్స్మృతః. ౬

నరసంభూతత్వాత్తత్త్వాని నారశబ్దవాచ్యాని "ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః . ఆకాశద్వాయు" రిత్యాదిశ్రుతేః. తాని, అయనం స్థానం, తస్యాస న్నితి శేషః, "యః పృథివ్యాం తిష్ఠ" న్ని త్యాదిశ్రుతేః. అనేన పరమపురుషస్య నామ్నైవ సర్వకారణత్వసర్వాంతర్యామిత్వాది సిద్ధిరిత్యవగమ్యతే.

తదేవోపపాదయతి.

నారాయణా జ్జగత్సర్వం సర్గకాలే ప్రజాయతే,
తస్మిన్నేవ పునస్తచ్చ ప్రళయే ప్రవిలీయతే. ౭

సర్గకాలే సృష్టౌ, నారాయణాత్ సర్వం జాయతే, పునః తత్ జగత్, తస్మిన్, ప్రవిలీయతే "నారాయణాత్ప్రవర్తంతే నారాయణే ప్రలీయన్తే" ఇతిశ్రుతేః. అనేన జగతో మిథ్యాత్వం నేతి బోధ్యతే సత్యాద్వస్తునో మిథ్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః.

నారాయణః పరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః
పరా దపి పరశ్చాసౌ తస్మాన్నాస్తి పరాత్పరమ్. ౮

నారాయణః పరం బ్రహ్మ, స ఏవ పరం బ్రహ్మ పరంతత్త్వ పరమాత్మాది శబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. అనేన ''సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మే'' త్యాదిశ్రుతిప్రతిపాద్యో నారాయణ ఏవేతి బోధితం. అసౌ పరా దపి పరః "పరాత్పరంయన్మహతోమహాన్త" మితి శ్రుతేః. తస్మాత్పరాత్, పరంనాస్తిక్వచి ద్బ్రహ్మరుద్రాదీనాం పరత్వప్రతిపాదనం తు తేషాం నారాయణాత్మకత్వాదితి బోధ్యతే. తస్మిన్ పర్వణి ఏకోనచత్వారింశాధ్యాయే "నిశాసుప్తోఽథ భగవాన్ క్షపాంతే ప్రత్యబుధ్యత, పశ్చా ద్బుద్ధ్వాససర్జాపః" ఇత్యారభ్య "హిరణ్యగర్భం విశ్వాత్మా బ్రహ్మాణం జలజం మునిం, భూతభవ్యభవిష్యస్య కర్తార మనఘం విభుం. మూర్తిమంతం మహాత్మానం విశ్వశంభుం స్వయంభువ" మితి.

వాసుదేవం తథా విష్ణుమాత్మానం చ తథా విదుః,
సంజ్ఞాభేదై స్స ఏ వైక స్సర్వశాస్త్రాభిసంస్తుతః. ౯

తమేవ నారాయణం పాంచరాత్రిణో వాసుదేవం విదుః, వైఖానసావిష్ణుం విదుః, అన్యే ఆత్మానం విదుః ఏక ఏవ నారాయణో వైఖానసాదిశాస్త్రేషు విష్ణ్వాది సంజ్ఞాభేదైస్స్తుత ఇత్యర్థః. తదుచ్యతే ఆశ్వమేధికే--- "విష్ణుం చ పురుషం సత్య మచ్యుతం చ యుధిష్ఠిర, అనిరుద్ధం చ మాం ప్రాహు ర్వైఖానసవిదో జనాః. అన్యేత్వేవం విజానంతి మాం రాజన్ పాంచరాత్రిణః, వాసుదేవం చ రాజేంద్ర సంకర్షణమథాపి వా. ప్రద్యుమ్నం చానిరుద్ధం చ ఇత్యారభ్య సంజ్ఞాభేదేన మూర్తయ" ఇతి. అత్ర--- "యజ్వభి ర్యజ్ఞపురుషో వాసుదేవశ్చ సాత్వతైః, వేదాంతవేదిభిర్విష్ణు'' రితి పరాశరవచన మప్యనుసంధేయం. అత్ర వేదాంత వేదిశబ్దేన వైఖానసా గృహ్యంత ఇతి పూర్వం ప్రపంచితం.

ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః, పునః
ఇద మేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణ స్సదా. ౧౦

శాస్త్రరూపక్షీరార్ణవం మథిత్వా సదా నారాయణో ధ్యేయ ఇతి. జ్ఞానరూప మమృతం నిష్పన్న మిత్యర్థ.ః "త మేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే" ఇతి శ్రుతేః.

తస్మాత్త్వం గహనాన్ సర్వాన్ త్యక్త్వా శాస్త్రార్థవిస్తరాన్
అనన్యచేతా ధ్యాయస్వ నారాయణమజం విభుం. ౧౧

ముహూర్త మపి యోఽ ధ్యాయేన్నారాయణమతన్ద్రితః,
సోఽ పి తద్గతి మాప్నోతి కిం పునస్తత్పరాయణః ౧౨

గహనాన్ దురవగాహాన్ దుష్కరానిత్యర్థః. సర్వాన్ మోక్షమార్గాన్, త్యక్త్వా, నారాయణ ధ్యాయస్వ, నారాయణ ధ్యానరూపం సుగమం మార్గం ప్రవిశేత్యర్థః.

ఏవం శ్రీశాస్త్రోక్తవిధయా చతుర్షు జపహోమార్చన ధ్యానేషు పూజా మార్గేషు ధ్యానముక్త్వా జపమాహ

నమో నారాయణాయేతి యో వేద బ్రహ్మ శాశ్వతం,
అంతకాలే జపన్నేతి తద్విష్ణోః పరమం పదం. ౧౩

యద్యప్యత్ర "అంతకాలే జప" న్నితి శ్రీమదష్టాక్షరమన్త్రజపోఽంత కాల ఉక్తః, తథాఽపి తత్పూర్వమపి నిత్యం తజ్జపః కార్యః. ఉచ్యతే హి శ్రీశాస్త్రే భగవతా మరీచినా--- "సావిత్రీపూర్వమష్టాక్షరం ద్వాదశాక్షరం వా జపే" దితి. సావిత్ర్యా భగవత్పరత్వం పూర్వముపపాదితమ్.

ఏవం జపం విధాయ తదర్చనాదికం విధత్తే
శ్రవణాన్మననాచ్చైవ గీతి స్తుత్యర్చనాదిభిః,
ఆరాధ్యం సర్వదా బ్రహ్మ పురుషేణ హితైషిణా ౧౪

శ్రవణాత్ వేదాంతశ్రవణాత్, మననాత్ పునఃపునస్తదర్థాను సంధానాత్. అనంతరం నిదిధ్యాసనప్రకారమాహ-గీతి స్తుత్యర్చనాభి రితి, ఆది శబ్దేన నమస్కారహోమాదికం గృహ్యాతే. బ్రహ్మ నారాయణః, ఆరాధ్యం. యద్యప్యత్రార్చనమపి గీత్యాదిభిస్సామాన్యేన విహితం, తథాపి తదేవ ప్రధానం; గీత్యాదీనాం తదంగత్వే చ ఉపపత్తేః. అత ఏ వాత్ర వక్ష్యతే "నారదేనైవ ముక్తస్తుస విప్రో భ్యర్చ్యయద్ధరిం ఇతి. అత్రాంగినోఽర్చనస్య ప్రతిపాదనేన తదంగాని జపధ్యానహోమ ప్రణామస్తోత్రాణి చ కృతవానితి గమ్యతే. అత్రార్చనశబ్దేన ప్రతిమారాధన రూపబాహ్యార్చనమేవోచ్యతే; స్తుతి నమస్కారాదీనాం తదంగతయోపపత్తేః. అత ఏవ భగవాన్ విఖనా సూత్రే ప్రతిమార్చనం విధాయ తదంతే--- "పురుషసూక్తేన సంస్తూయ ప్రణామం కుర్యాదితి విధత్తే. భగవతాఽపి గీయతే --- "మద్యాజీ మాం నమస్కురు" ఇతి. శ్రుతిభిశ్చ--- "విష్ణవే చార్చత" ధృతోఽర్ధ్వపుండ్రః పర మీశితారం విష్ణుంపరం పూజయతి స్వశక్త్యా" "క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ"

ఇత్యాదిభిః పూజా విధీయతే. “నిచాయ్య తం మృత్యుముఖా త్ప్రముచ్యత” ఇతి శ్రుతిః. నిచాయ్య పూజయిత్వేత్యర్థః. “చాయృపూజా నిశామనయో” రితి ధాతోర్ల్యప్. వేదాంతశాస్త్రే చ---“అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యా” మితి భగవదారాధనం వినా తస్యాప్రాప్యత్వముచ్యతే. అనేకాస్స్మృత యశ్చోదాహృతాః. స్మర్యతేచ ప్రతిమాయామర్చనం- “సురూపాం ప్రతిమా” మిత్యాదినా. శ్రీభాగవతేచ--- “యమాదిభిర్యోగపథై రాన్వీక్షక్యాచ విద్యయా, మమార్చోపాసనాభిర్వా నాన్యం యోగ్యం స్మరే న్మునిః” ఇత్యభిధీయతే.

లిప్యతే న స పాపేన నారాయణపరాయణః,
పునాతి సకలం లోకం సహస్రాంశు రివోదితః. ౧౫

నారాయణపరాయణః జపార్చనధ్యానాదిభిర్నారాయణైకనిష్ఠః, పాపేన న లిప్యతే; “యథా పుష్కరపలాశే ఆపో నశ్లిష్యంత” ఇత్యాదిశ్రుతేః. సకలం లోకం పునాతి. యథా స్వాలోకమాత్రేణ సూర్యస్తమోనిరస్య లోకం విమలీ కురుతే, తథా భగవత్పరోఽపీత్యర్థః. అగ్రేఽప్యస్మిన్ పర్వణి షట్త్రింశచ్ఛతతమాధ్యాయే భగవత్పరాణాం పఙ్క్తిపావనత్వం వక్ష్యతే. యథా---” ఇమేచ భారత శ్రేష్ఠ విజ్ఞేయాః పఙ్క్తి పావనాః ఇత్యారభ్య “యతయో మోక్షధర్మజ్ఞా యోగినశ్చరితవ్రతాః, పాంచరాత్రవిదో ముఖ్యాస్తథా భాగవతాః పరే. వైఖానసాః కుల శ్రేష్ఠా నిరతా శ్శార్ఙ్గధారిణి, యే చేతిహాసం ప్రయతా శ్శ్రావయన్తి ద్విజోత్తమా” నితి. అత్ర వైఖానసా ఇతి విఖనసా ఇతి విఖనస్సూత్రిణోఽభిధీయంతే. తేషాం కుల శ్రేష్ఠత్వం శ్రీమన్నారాయణ పరతయా సర్వోత్తమసూత్ర సంస్కృతకులజాతత్వాత్. తేషాం వైఖానస సూత్రిణాం శ్రేష్ఠత్వం దశభిర్హేతుభిశ్శ్రీశ్రీనివాసదేశికేన సముపపాదితం. యథా --- “సర్వసూత్రాణామాదిమత్వాత్, జగత్కారణ భూతేన విఖనసా ప్రణీతత్వాత్, ప్రధానకర్మసు శ్రుతిమార్గానుసారిత్వాత్, మన్వాద్యైస్స్వీకృతత్వాత్, సమన్త్రకసర్వక్రియావత్త్వాత్, నిషేకసంస్కారాది మత్త్వాత్, అష్టాదశ

సంస్కారాత్మకత్వాత్, సాంగక్రియాకలాపవత్త్వాత్, అఖిల జగదేకకారణభూత శ్రీమన్నారాయణైక పరత్వాత్, తత్సూత్రోక్త ధార్మనుష్ఠా నవతామేవ భగవత్ప్రియతమోపపత్తేః" ఇత్యాదినా. భగవాన్ భృగురప్యాహ--- "యత్సూత్రాద్యంత మధ్యేషు భగవాన్ విష్ణు రవ్యయః, యష్టవ్యో గీయతే యస్మాత్సర్వసూత్రోత్తమం తు తత్." పునస్తత్రైవ--- "వైష్ణవం సూత్రమేతత్తు సర్వసిద్ధికరం పరం, ఆద్యత్వాత్సర్వసూత్రాణాం వైష్ణవ త్వాచ్చ తత్తు వై మయాఽ నువర్తితం. తద్వ త్కాశ్య పాత్రిమరీచిభి" రితి. భృగోశ్చ వైఖానసత్వం హారీతస్మృతా వుచ్యతే--- "శ్రౌతం మహర్షిభిః ప్రోక్తం వసిష్ఠాద్యై పురాతనైః , వైఖానసైశ్చ భృగ్వాద్యై" రితి. భృగోర్మహర్షిశ్రేష్ఠత్వం భగవతా గీయతే --- "మహర్షీణాం భృగురహ" మితి. బ్రహ్మకైవర్తే --- "యథా మునీనాం విఖనా ఆది భూత ఉదాహృతః. సూత్రాణాం తత్ప్రణీతం తు యథా శ్రేష్ఠతరం స్మృత" మితి. పునరాహ హారీతః--- "పూర్వం విఖనసే విష్ణుః ప్రోక్తవాన్ స్వయమచ్యుతః, భృగోః ప్రోక్తం విఖనసా భృగుణా చ మమేరిత" మితి. సీతోపనిషది--- "వైఖానసఋషేః పూర్వం విష్ణోర్వాణీ సముద్భవే" దిత్యారభ్య "వైఖానసమతఃపర" మితి. వారాహే శ్రీవేంకటగిరిమాహాత్మ్యే--- "వైఖానసైర్మహాభాగైరర్చాపయ నరాధి" పేతి. కులశ్రేష్ఠా ఇత్యనేన నారాయణ పరసూత్ర సంస్కృతకులసంభవాదేవ తేషాం శ్రీవైష్ణవాగ్ర్యత్వం సిద్ధ్యతి. తతో న తప్తచక్రధారణాదిక మితి గమ్యతే. తేషాం పరమైకాంతిత్వం చ సూత్రోక్తవిష్ణుబలి కర్మసిద్ధం. అతేఏవోచ్యతే--- "నిరతా శ్యార్‌ఙ్గధారి" ణీతి. పాంచరాత్రే పౌష్కరే--- "విప్రా వైఖానసాఖ్యా యేతేభక్తా స్తత్త్వ ముచ్యతే, ఏకాంతిన స్సుసత్త్వస్థాః దేహాంతం నాన్యయాజిన" ఇతి. శాంతిపర్వణి--- "మన్త్రిణాం తు సహస్రేభ్యో బ్రహ్మచారీ విశిష్యతే" ఇత్యారభ్య "వేదాన్తిక సహస్రేభ్యో విష్ణుభక్తో విశిష్యతే, విష్ణుభక్త సహస్రేభ్యోవిప్రో వైఖానసోవర" ఇతి. యాజ్ఞవల్క్యశ్చాహ--"వైఖానసోవైదికేషు బ్రహ్మనిర్దిష్ట మాచరేత్, తం బ్రాహ్మణం తు దృష్ట్వైవ సర్వపాపం వ్యపోహతీ" తి; బ్రహ్మణా, విఖనసా

నిర్దిష్టమిత్యర్థః. వైఖానససూత్రిణాంభగవదేకపరత్వం తేషాం దేవతాన్త రాశ్రయణాభావేన సర్వేషాం ప్రత్యక్షత శ్రీవైష్ణవత్వ దర్శనా దేవావగమ్యతే. అన్యసూత్రిణో హి న తథా దృశ్యం తే. ఏవం చ శ్రీవైఖానసానాం శ్రీవైష్ణవత్వం జన్మసిద్ధం, ఇతరేషాం తు కర్మసిద్ధ మిత్యవధీయతే.

బ్రహ్మచారీ గృహోస్థోఽపి వానప్రస్థోఽథభిక్షుకః,
కేశవారాధనం హిత్వా నైవ యాతి పరాం గతిమ్. ౧౮

అత్రారాధనశబ్దేనార్చనమేవాభిధీయతే, నాన్యత్. తస్యార్చన పరత్వ మేవ బహుభిర్వచనైః పూర్వముపపాదితం. అనేన యతీనాం క్వచిత్ బాహ్యార్చన నిషేధో దేవతాన్తర విషయతయా యోజ్యః. తేషాం నారాయణ స్స్మర్తవ్యః కీర్తనీయో ధ్యేయోఽర్చనీయశ్చేతిసిద్ధం. క్రతురాహ "ధ్యాయతేఽర్చయతే యోన్యం విష్ణులింగముపాశ్రితః, కల్ప కోటిశతైశ్చాపి గతి స్తస్య న విద్యత" ఇతి.

జన్మాంతరసహస్రేషు దుర్లభా తద్గతా మతిః,
తద్భక్తవత్సలం దేవం సమారాధయ సువ్రత. ౧౯

జన్మాంతరసహస్రేషు కృతం సుకృతం వినా, తద్గతా మతిః తస్మిన్ నిశ్చలా భక్తిః, దుర్లభా; "జన్మాంతర సహస్రేషు తపోధ్యానసమాధిభిః, నరాణాం క్షీణపాపానాం కృష్ణే భక్తిః ప్రజాయత" ఇతి వచనాత్. భగవానప్యాహ-- "బహూనాం జన్మనా మంతే జ్ఞానవాన్ మాం ప్రపద్యత" ఇతి. ప్రపన్నానా మేవ భగవదారాధనేఽధికార ఇతి పూర్వం నిర్ణీతం.భక్తవత్సలం, భక్తనిష్ఠదోషా నపి గుణత్వేన గృహ్ణంతమిత్యర్థః. శ్రీ శాస్త్రేచ-- "భక్త్యా నారాయణ ముపాసీత, సోఽపి భక్తవత్సలత్వాత్ భక్తానుకంపయా స్వమాయాం విమోచయతీ" తి. అతఏవ మోక్షస్య ఆరాధననియోగ సాధ్యత్వేఽపి నా నిత్యత్వం; తన్నియోగస్య మాయా రూప ప్రతిబంధనివృత్తి సాధకత్వాత్. ప్రతిబంధకే నివృత్తే శుద్ధం మనో బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానసాధనం భవతీత్యుక్తం. అతోమోక్షో నిత్యః. ఆరాధయ, భక్త్యాఽర్చయేత్యర్థః.

నారదేనైవ ముక్తస్తు స విప్రోఽభ్యర్చయేద్ధరిం,

ఆరాధయేత్యుపదేశస్యార్చనవిధిత్వం దర్శయితుమభ్యర్చయేదిత్యుక్తం. తస్య భక్తిరావశ్యకీ; "పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతీ" తి భగవదుక్తేః సూత్రే భగవాన్ విఖనా అప్యాహ---"భక్త్యా భగవన్తం నారాయణమర్చయే"దితి.

స్వప్నే ఽపి పుండరీకాక్షం శంఖచక్రగదాధరం. ౧౮
కిరీటకుంధలధరం లసచ్ఛ్రీవత్సకౌస్తుభం,
తం దృష్ట్వా దేవదేవేశం ప్రాణమత్సంభ్రమాన్వితః. ౧౯

భగవన్తమర్చయన్ స పుండరీకః పుండరీకాక్షం స్వప్నే దృష్ట్వా ప్రణమేత్.

అథ ప్రత్యక్షదర్శనమహ---

అథ కాలేన మహతా తథా ప్రత్యక్షతాం గతః,
సంస్తుతస్స్తుతిభిర్వేదైర్దేవగంధర్వకిన్నరైః ౨౦
అథ తేనైవ భగవానాత్మలోక మధోఽక్షజః,
గతస్సంపూజితస్సర్వై స్సయోగినిలయో హరిః. ౨౧

తథా పూర్వోక్తప్రకారేణ శంఖచక్రాదిలక్షణాన్వితః, తేనైవ పుండరీకేన సహైవ, ఆత్మలోకం పరమపదం, గతః, భగవాన్ ప్రత్యక్షమాగత్య పుండరీకం వైకుంఠం ప్రాపయదిత్యర్థః తథా శ్రీశాస్త్రే---" సోఽప్యపునరావృత్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయ" తీతి భగవదారాధకానాం భగవతా స్వపద ప్రాపణం పునరావృత్తిరాహిత్యం చాభిధీయతే.

సర్వజ్ఞో భీష్మో మహాత్మనే ధర్మసుతాయ నిష్కృష్టార్థముపదిశతి.

తస్మా త్త్వమపి రాజేంద్ర తద్భక్త స్తత్పరాయణః
అర్చయిత్వా యథాయోగం భజస్వ పురుషోత్తమం. ౨౨

యథాయోగం యావచ్ఛక్యం, పురుషోత్తమమర్చయిత్వా, భజస్వ, ప్రకారాంతరేణ కేవలం భగవద్భజనం న కార్యం, అంగసహితేనార్చనేనైవ కార్యమిత్యర్థః అంగాని తు జపధ్యానాదీనీతి.

పంచమవేదత్వేన ప్రసిద్ధే మహాభారతే క్వచిత్కథితేఽపి దేవతాంత రాణాం మహిమ్ని, నిగదితేష్వపి మోక్షోపాయాంతరేషు, నిఖిలవేద వేదాంత శాస్త్రపర్యవసన్నమర్థద్వయమనేనాధ్యాయేనాభిహతమిత్యవగమ్యతే. తత్రైకోఽర్థః శ్రీమన్నారాయణ ఏవ పరమాత్మా సర్వకారణమితి. అన్యస్తు ముముక్షుభిస్త దర్చనమేవ కార్యమితి. ఉపసంహారే తదర్చన స్యైవ విధానాత్; భగవాన్నారదః పుండరీకాయ స్వేన నిశ్చితమర్థముపదిశత్యుపసంహారే--- “దేవం సమారాధయే” తి. యుధిష్ఠిరస్య “అభ్యర్చయేద్ధరి” మితి తదనుష్ఠాన ముక్త్వాతతస్స్వప్నే భగవద్దర్శనం తతః ప్రత్యక్షదర్శనం తతః పరమపద ప్రాపణం చ ప్రాహ. తతోఽర్చనం పరమపదప్రాప్తౌ పరమోపాయ ఇతి సర్వమనవద్యం.

యేషాం భక్తి రధీశ్వరేఽస్తి జగతాం శ్రీవల్లభే బ్రహ్మణి
శ్రేయోదాన చణేఽత్ర తత్ర చ హరే రర్చావతారే దృఢమ్।
విశ్వాసం జనయేత్తదర్చనవిధౌ నైయత్యమత్యూర్జితమ్
తేషామేష విశేషతో వితనుయాద్గ్రంథః ప్రమాణాన్వితః॥

ఇతి శ్రీరామభద్రదాసదాసస్య శ్రీవైఖానసాత్రేయకులతిలక శ్రీవరద రాజసూరినందనస్య శ్రీకృష్ణాంబి కాగర్భసంభవస్య శ్రీవిఖనసాచార్యచరణా రవిందస్మరణజనితశ్రీమన్నారాయణ పారమ్యావగమస్య సుందరరాజస్య కృతిషూత్తమబ్రహ్మావిద్యాసారే పఞ్చమాధికారః

ఉత్తమబ్రహ్మావిద్యాసారః.
సమాప్తః
* * *

శ్రీ సర్వతంత్ర స్వతంత్ర వేదాంతదేశిక

శ్రీనివాసదీక్షితేన్ద్రచరిత్రమ్

పద్యం ॥ జయతిమతిమదర్చ్యశ్శ్రీనివాసోబుధేన్ద్రో
వృషగిరినిరతాత్మా సాధువైఖానసాగ్ర్యః ।
కలిదురితవిహత్యైక్ష్మాతలేయోఽవతీర్ణః
కలయతి కుశలం స్వందర్శనం సంశ్రితానామ్ ॥ 1 ॥

గద్యం ॥ అస్తి ఖలు స్వస్తిప్రదోన్నృణాం ధ్వస్తదురితో హరిమనోహరో వేఙ్కటగిరిః ॥ 2 ॥

పద్యం ॥ తచ్ఛాయామాశ్రయన్ భూమౌస్వచ్ఛాగారమనోరమః ।
సప్రశస్తోఽగ్రహారోఽస్తి విప్రముఖ్యైరలంకృతః ॥3॥ అత్రకిల।

శ్రీ వైఖానససూత్రివంశజలధౌప్రాప్తోదయశ్చన్ద్రవద్గోవిన్దార్య ఇతి ప్రసిద్ధ విభవశ్శ్రీమాన్సుధీఃకౌశికః । నిత్యం వేఙ్కటనాథపాదకమలద్వన్ద్వం సమారాధయన్ శ్రీవైఖానసచోదితేన విధినాహృష్టోఽభవత్సన్తతమ్ ॥ 4 ॥

అధీతీసర్వశాస్త్రేషుసుధీస్తీర్త్వాఽఽద్యమాశ్రమం ।
సతీం కాంచి దుదుహ్యాసౌ ద్వితీయాశ్రమమాప్తవాన్ ॥ 5 ॥

ఉదారగుణసంపన్నైస్సదారైస్సహశాస్త్రవిత్ ।
మతిమాన్ గృహిధర్మేషు రతిమాపోన్దనారతమ్ ॥ 6 ॥

గద్యం ॥ నిరవద్యశీల స్సగోవిన్దాచార్యస్స్వానురూపయా రుక్మిణ్యాఖ్యయా భార్యయా భగవదేకపరఃక్షిపన్ కాలం..... కదాచిదాత్మనోఽనపత్యతాం చిన్తయన్విమనా ఇవ శర్వర్యాం శర్వాదిసర్వసుపర్వవన్ద్యమాన చరణారవిన్దం రమాకాన్తం భగవన్త మన్తఃకలయన్ గుణైరనల్పం తల్పమధిశయానస్సమను బభూవ నిద్రాసుఖమ్ ॥7॥

అథ ప్రభాతప్రాయాయాం విభావర్యామార్యజనాగ్రేసరస్య గోవిన్దా చార్యస్య స్వప్నదశాయామస్వప్నైరప్యనధిగత స్వరూపోభగవాన్ భోగీశగిరి వాస్తవ్యస్సన్నిహితో భూత్వా, వత్స సన్తానాభావజనితాం చిన్తాం జహీహి । వినైవ విళమ్బం మదంశేన ప్రఖ్యాతవైభవోభవతస్తనూభవో జనిష్యతే మనుష్య తల్లజ ఇతి, వితీర్యవాణీమన్తర్దధే ॥ 8 ॥

తస్మిన్నేవావసరే తదీయాద్వితీయాఽపి స్వప్నదశాయామతిమనోహరం సుస్పర్శం కిమపి నవ్యం దివ్యం తేజస్స్వోదరంప్రవిశదివసాదరంనిరీక్ష్య, నిరవధికానన్దతున్దిలహృదయాశయనాదుదతిష్ఠత్ ॥ 9 ॥

ప్రబుద్ధశ్చ ప్రబుద్ధజనాగ్రేసరో గోవిన్దార్యో భగవదవలోకనజనితహర్ష పులకాఞ్చితశరీరస్సవిధే త్యక్తనిద్రాం భద్రామద్రాక్షీత్ ॥ 10 ॥

తతస్తౌ దంపతీపరస్పరం స్వస్వప్నవృత్తాన్తమాచఖ్యతుః ॥ 11 ॥

అథ సా గోవిన్దార్యకులమఙ్గళదీపికాగర్భలక్షణవతీ బభూవ. వికాసాత్త ప్రభాతామ్బుజనిభవదనాచకాసామాసతరామ్ ॥ 12 ॥

త్రింశదుత్తరచతుస్సహస్రేషు వ్యతీతేషు కలివర్షేషు సర్వజిద్వత్సరే తుఙ్గస్థే సవితరి తథా చన్ద్రే చ, వైశాఖే ప్రాజాపత్యే నక్షత్రే శ్లాఘనీయే లగ్నే సాధ్వీ సా ప్రాసవిష్టప్రభూతగుణం కమపి పుత్రం భువనమిత్రమ్ ॥ 13 ॥

యః ఖలు నామ్నా శ్రియా చ శ్రీనివాస ఇతి వవృధే సవృధేతరజన్మా సన్మాన సకమలార్యమా ॥ 14 ॥

సమైధతచాస్యమేధావల్లరీ రమావల్లభతదితరదుర్లభప్రసాదామ్బుల హరీసేచనా, సకలజనలోచనాసేచనకస్సకలానిధిరివ కలాస్సకలాః కలయాంచకార చేతసి, సబభూవ సమస్తనిగమనిధిః, సుగమ ఏవాసీదస్య షడ్దర్శనీరహస్యార్థమార్గః, సరసకవితాబాలాలీలాసౌధోఽసౌ ధోరణీం

కాళిదాసాదీనాం ప్రపేదే, ఖనతిస్మ శ్రీవైఖానసం మానసే, స్వతన్త్రమాసీత్తస్య పాఞ్చరాత్రాదితన్త్రం, నిస్తన్త్రోఽయమమంస్త మన్త్రశాస్త్రమశేషం, నిరతోఽభవద్భరతమునిదర్శనే చ, అవిగీతపథాచారీసపరిశీలసంగీతం,

మూర్ధన్యోఽభూద్ధన్యోఽయంధ్వనివేదినాం, అగ్రసరస్సరసహృదయానామాసీత్, అగణయద్గణనశాస్త్రరహస్యం, నాజనితస్య వియోగోయోగవిద్యాయాః, భూషయామాస నిరవశేషం దేశభాషాః, అసాధారణీ తస్యాలేఖ్యధోరణీ, సహి మహితమనీషః ప్రథతేస్మ పృథివ్యాం సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర ఇతి ॥ 15 ॥ ॥ తతః ॥

పద్యం ॥ వేదాన్తవేద్యఃపురుషః పురస్తాత్
ప్రాదుర్భవన్ భవ్య గుణం తమూచే ।
వేదాన్తశాస్త్రార్ణవపారదృశ్వన్
హేదాన్తవేదాన్త గురుస్త్వమాసీః ॥ 16 ॥ ఇతి ॥

గద్యం ॥ ఏవం శ్రీవేఙ్కటేశదివ్యాజ్ఞా లబ్ధవేదాన్తదేశికాభిఖ్యస్సుధీముఖ్యస్సప్తభిః పాకయజ్ఞైర్హవిర్యజ్ఞైస్సోమయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞో వై విష్ణురితి శ్రుతిబోధితయజ్ఞపురుషభావం నారాయణమారాధయామాస, తతశ్శ్రీనివాస దీక్షితవేదాన్తదేశిక ఇతి దిశిదిశి ప్రతీతోఽభవత్ ॥ 17 ॥

అశిశ్రియన్ శ్రీనివాసారాధనరతమనవరతంసాధవః, బిభ్యతిస్మ తస్మాత్కేసరిణఇవ కుదృశఃకరిణ ఇవసర్వే, అకుర్వన్నఞ్జలిం తస్మై పతఞ్జలిరయమితి శాబ్దికాః, ప్రాణంసిషుః కణాద ఇతి నైయాయికాః, మేనిరే జైమినిరితి మీమాంసకాః, ఆరాధయన్ బాదరాయణ ఇతి వేదాన్తినః, మేనిరే వరాహమిహిర ఇతి జ్యోతిర్విదః, అవన్దన్త విఖనా ఇతి వైఖానసాః, అఙ్గన్తిస్మ విరిఞ్చ ఇతి వైదికాః, మన్వతేస్మ మనురితి మనుజాధిపాః, అవయన్తిస్మ వాల్మీకీరితి కవయః, ఆరాత్సుర్నారద ఇతి నారాయణపరాః, అనన్దన్ననన్త గుణ ఇతి పరమైకాన్తినః, అభిజగ్ముర్బాహట ఇతి చికిత్సాపటవః, అవందిషురగస్త్య

ఇతి మాన్త్రికాః, తుష్టువుస్తృప్తేతి శిల్పినః, ప్రశశంసుర్భరత ఇతి నృత్తవిద్యారతా, ఉపావాత్సుర్వాత్స్యాయనేతి భోగినః, అచిత్రీయన్త చిత్రాఙ్గద ఇతి గాయకా, అశుశ్రూషన్త సూత ఇతి పౌరాణికాః, అశ్లాఘన్త శుక ఇతి వశినః, ఆహ్లాదయన్ కాళిదాసేత్యాలఙ్కారికాః, అయాచన్త సన్తాన ఇతి యాచకాః ॥ 18 ॥

అథ తస్య కృతీరుపలబ్ధా దర్శయామః, వ్యాఖ్యాం వాల్మీకస్య శ్రీమద్రామాయణస్య ప్రాణైషీత్, యస్యాం దృష్టాయాం జ్ఞాయేత తస్య సర్వవిద్యానైపుణీ, విశేషేణాలంకారికచూడాలంకారమణిత్వం. యద్యపి సాసాంప్రతం నావల్ పాకపర్యంతప్రదేశేఽన్తర్హితాకస్య చిద్వైష్ణవస్యావసథే, తథాఽపి తన్ముఖాదవగచ్ఛామస్తదీయచాతురీం, హన్తైవం కేచిత్పణ్డితమ్మన్యాః సర్వసహృదయజనేనాస్వాద్యం వస్తుని గూహన్తి ॥ 19 ॥

అథ శ్రౌతవిషయప్రాయశ్చిత్తవిధాయకగ్రన్థస్తేన విరచిత ఇత్యవగచ్ఛామః, సహి శ్రీనివాసదీక్షితీయ ఇతి శ్రౌతపరైరుచ్యతే, యత్ర తేన స్వస్య సర్వశ్రౌత పరిజ్ఞానం ప్రకాశితమ్ ॥ 20 ॥

అథ స తిథినిర్ణయకారికాం కృతవాన్, యత్ర తదీయగణితజ్ఞతా విజ్ఞాయతే, సా హ్యాధునికైస్సాధుభిర్ముద్రితాచరతి ॥ 21 ॥

విపశ్చిదేష విదధే వేదాన్తసూత్రభాష్యమ్, యల్లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైత నామభాష్యమస్తీతి చిరాద్విద్వత్కర్ణమవతీర్ణమపి నోపలేభే తద్ధి సాంప్రతమ స్మాభిః కృచ్ఛ్రేణోపలబ్ధం ముద్రితం చ, యత్ఖలు నాతివిస్తరం నాతిసంక్షిప్తం చ తచ్చ భాష్యం యథామత్యస్మాభిః దర్పణాఖ్యేన వ్యాఖ్యానేన భూషితం, యస్మిన్ శ్రీవైఖానసభగవచ్ఛాస్త్రవిధయా లక్ష్మీవిశిష్టపరమాత్మా నారాయణో భక్త్యా ధ్యానజపహూవమోపస్కృతేనార్చనేన సముపాస్యః, తథావిధోపాసనమేవామోదాదిభగవల్లోకేషు వైకుణ్ఠావాప్తిరూపసాయు జ్యోపాయ ఇతి నిరణాయి, తత్ర విషయే బహూని శ్రుతిస్మృత్యాది ప్రమాణాన్యుదాహృతాని ॥ 22 ॥

అథ శ్రీవైఖానసప్రసిద్ధ పారమాత్మికోపనిద్భాష్యం తేన భాష్యకారేణ ప్రణీతం, యత్ర లక్ష్మీనారాయణయోః పారమ్యం లక్ష్మ్యాః పురుషకారత్వం భరన్యాసాదికం చ నిరూపితమ్, తదన్తే ప్రసఙ్గేన శ్రీవైఖానసమహిమమఞ్జరీ రచితా ॥ 23 ॥

అథ స వ్యాచఖ్యౌ విస్తరేణ శ్రీవైఖానససూత్రం, యత్ర తస్య సమస్త వేదార్థవేదితా సర్వస్మృతిజ్ఞతాఽష్టాదశసూత్రనిష్ణాతత్వం ధర్మశాస్త్ర మర్మజ్ఞతాఽన్యచ్చ పాణ్డిత్యం ప్రకటీ భవతి, తత్రాదౌ దశభిర్హేతుభిర్వైఖానస సూత్రస్య సర్వసూత్రోత్కృష్టత్వం తత్సూత్రిణాం సర్వబ్రాహ్మణోత్కృష్టత్వం చ స ప్రమాణం ప్రదర్శితమ్ ॥ 24 ॥

కిఞ్చ శ్రీమద్వేఙ్కటనాథవేదాన్తదేశికస్తదనన్తరకాలావిర్భూత ఇతి జ్ఞాయతే, కుత ఇతి చేత్, తేన హి మహతా సజ్జనసంభవాఖ్యోగ్రన్థః ప్రణీతోఽస్మత్సకాశేఽన్యత్ర చ వర్తతే, యత్ర శ్రీవైఖానసోత్పత్తిప్రకారస్తన్మహిమా చ దరీదృశ్యతే, తత్ర స సర్వవిదపి, "తస్య యన్మాగ్ంం సమాసీత్, తతోఽరుణా కేతవో వాతరశనాః, ఋషయ ఉదతిష్ఠన్, యే నఖాః, తే వైఖానసా" ఇతి శ్రుతే"రన్యైః ప్రాక్తనైరుక్తమర్థం విలిఖ్య తత్రాపరితుష్టస్సన్ తత"స్సజ్జనగృహీతార్థస్తు" ఇత్యారభ్య శ్రీశ్రీనివాసమఖివేదాన్తదేశికేన మహిమమఞ్జర్యాదౌ వర్ణితః యోఽర్థస్తం విలిఖ్య పరితుతోష ॥ 25 ॥

అథ దీక్షితవర్యేణ వైఖానససూత్రస్య వ్యాఖ్యానసఙ్గ్రహరత్నమితి కశ్చిత్ గ్రన్థో రచితోఽస్తి తత్ర కశ్చిద్భాగోఽస్మత్కులమహత్తరైర్లిఖితో వర్తతే ॥26॥

అథ శ్రీవైఖానసమహిమా సమజానతామాజానమూఢానాం కేషాంచిత్పాఞ్చరాత్రిణాం వాఙ్ముద్రణాయ నహి నిన్దాన్యాయమనుసృత్య శ్రుతిస్మృతి పురాణాదివచనైః పాఞ్చరాత్రస్యావైదికత్వప్రతిపాదకా బహవో గ్రన్థాస్తేన ప్రణీతాస్తథా శ్రీవైఖానసస్య పరమవైదికత్వప్రతిపాదకాశ్చ ॥ 27 ॥

కిఞ్చ శ్రీవైఖానసభగవచ్ఛాస్త్రవిషయాశ్చ సముత్పాదితాః, అథవా సర్వతన్త్ర స్వతన్త్రస్య శ్రీవేఙ్కటేశాంశసమ్భూతస్య కిమిదం గ్రన్థకరణమాశ్చర్యం, తదీయమాశ్చర్యమవదానం తు యథావిదితం కిఞ్చిల్లిఖామః ॥ 28 ॥

స పఞ్చమే వయస్యేవోపనీతః ప్రథమం నీతస్సన్నిధిం శ్రీవేఙ్కటేశసన్నిధి మారాద్ధుమారాధనరాద్ధాన్తవేదీ సాక్షాత్కృత్య ప్రాంశుం పరమపురుషముప కణ్ఠే కణ్ఠే పుష్పమాలికాం ధారయితుమశక్నువానస్తాతవినమేత్యబ్రవీత్ ॥29॥

స్వారాధకవత్సలో వినీతవత్సలక్ష్మీవల్లభో వత్స మాలాం ధారయ రయాది తివ్యనంసీత్ ॥ 30 ॥

ఏవం ధృతమాలం తమాలశోభం వైఖానసకులదైవతం ముదైవ తం నిషేవ్య సేవాపరాః పరమాశ్చర్యసముద్రే న్యమజ్జన్ ॥ 31 ॥

అన్యదిదం అఘటితఘటనపటుస్సవటుర్ఘటితకవాటం కవాటవక్షసే శ్రీవత్సలక్ష్మణే మహాహవిర్న్యవేదయత్, తస్మిన్ పరమాత్మని యథా పురం పురతో నిహితం హవిశ్చక్షుషా ప్రతిగృహ్య సుహితేఽపి మహితస్సహి తత్రాపరితోషాత్పునస్తాత భవతా సర్వమిదం భోక్తవ్యమితి తముక్తవాన్ ॥32॥

స భక్తపరాధీనస్తదుక్తిసంసక్తహృదయో దయాళుః కిఞ్చిత్సావశేషం శేషాద్రి పతిర్బుభుజే అవశిష్టం స లక్ష్మీవిశిష్టశ్శిష్టం తమభోజయత్ ॥ 33 ॥

అథ సముద్ఘాటితే కవాటే శుభాజనాభాజనేషు భగవత్పరివారభూత దేవనివేదనాయ కేవలమవశేషితం హవిర్విలోక్య కృతా హారతయా పుష్టోదరం సాదరం తం శుభచరితం నిరీక్ష్య ఆయుష్మన్ కిమిదం హవిస్త్వయైవ భుక్తమిత్యప్రాక్షుః ॥ 34 ॥

ఆహ చ సమర్థాతా తేన చేతి, తదా విస్మితా జనాస్తదవశిష్టస్య హవిషః పరివారేభ్యో నివేదనే సంశయమాపన్నాః పన్నగపతి నగపతిం దధ్యుః, తదానీముదజృమ్భత కాచిద్విహాయస్స్థలే వాణీ ॥ 35 ॥

తథ్యం వదతి వత్సః మయా వాత్సల్యాద్వత్సే యథా భుక్తమిదం, అథ మద్వచనాదరేణ వత్సే నచ తథా, శిష్టమిదం నిస్సంశయం దేవేభ్యో నివేద్యతా మితః పరం చ మయా దృగ్భ్యాం స్వీకృతే హవిషి ఘటితే కవాటే సన్నిహిత ఏవ వైఖానసైర్యథేప్సితం భోక్తవ్యమహం హి భక్తైరర్పితం హవిః ప్రథమం చక్షుషా ప్రతిగృహ్య పశ్చాదర్చకరసనామధిష్ఠితో భునజ్మి, తదనంతరం మత్పరివారభూతేభ్యో దేవేభ్యో నివేద్యతామస్మిన్మమనిర్దేశే యో ముగ్ధో విఘాతం కరిష్యతి, స మే ద్రోగ్ధా స్యాదితి ॥ 36 ॥

ఇత్థం భగవదాజ్ఞాం విజ్ఞాయ విజ్ఞాస్సమతుష్యన్, తతః ప్రభృతి ప్రవృత్తోఽయం భగవదాజ్ఞాకల్పితస్సదాచారస్సాంప్రతమప్యాచర్యతే, శ్రూయతే చాయమాచారో న యుక్త ఇతి మత్వా కశ్చిత్పణ్డితమ్మన్య ఏవం నిరుధ్య భగవతః క్రోధవిషయోఽభూదితి ॥ 37 ॥

ఏవం విధాస్తస్య వృత్తాన్తా బహవో గతాః కిమధికేనేతి విరమ్యతే ॥38॥

అఖణ్డయదయం పణ్డితమణ్డలీమణ్డనభూత, పాషణ్డమతం, సౌగతమ సౌగతప్రథమ శమయత్। అసాధయదసావసాధుమతధ్వంసీ భగవద్విగ్రహారాధనం మోక్షసాధనమితి । అబోధయద్వైదికేన విధినాఽర్చనం సజ్జన కార్యమితి। ప్రాచీకశక్తేశ్శేవ ఏవ జగతః కారణమితి। ఖ్యాపయతిస్మ వైఖానస సూత్రం వైఖానా పరనామక నారాయణపరమితి। శ్రీవైఖానససూత్రవిహిత విష్ణుబలికర్మసిద్ధచక్రాఙ్కనప్రపదనా వైదికా వైఖానసా ఆదివైష్ణవా గర్భవైష్ణవా స్స్వసూత్ర విహితసంస్కారప్రాప్త వైష్ణవతయా నిసర్గవైష్ణవా అత ఏవ తత్సూత్రిణస్సర్వే భగవదేకపరా దృశ్యన్త ఇతి శృఙ్గగ్రాహికయా ప్రాదర్శయత్ ॥39॥

పద్యం ॥ **కృపాలవాద్యస్య జగజ్జయీ స్యా-**
దపాం నిధేరాత్మభవా ప్రియస్య ।
తదంశభూతస్సజహారదుర్ధీ
మదం మహాత్మేతి కిమత్ర చిత్రమ్ ॥ 40 ॥

మదంశభూతో మహతాం మహీయా-
న్మదంశమం నేష్యతి ధుర్మతీనామ్ ।
ఇతి న్యధాద్యత్ర హరిః ప్రసాదం
న తిర్మమేయం గురవేఽస్తు తస్మై ॥ 41 ॥

ఇలత్తూర్గ్రామవాస్తవ్యవరదాచార్యసూనునా ।
మయా సున్దరరాజేన మయా దారతతో హరేః ॥ 42 ॥

నిర్దేశాచ్ఛ్రీనివాసాఖ్య వేదాన్తాచార్యయజ్వనః ।
గురోః ప్రదర్శితం వృత్తమపురోభాగినాం ముదే ॥ 43 ॥

గురవే జగతాం స్వర్గతరవే నిఖిలార్థినామ్ ।
శ్రీశేషగిరినిష్ణాత శ్రీనివాసాయ మఙ్గళమ్ ॥ 44 ॥

* * *

సున్దరరాజభట్టాచార్యకృత శ్రీముఖమ్

భో! భో! శ్రీనరసింహపణ్డితమణి శ్రీశ్రీనివాసాభిధౌ
ధీమన్తౌ విఖనోమునీన్ద్ర విహితానుష్ఠానబద్ధాదరౌ ।
నిత్యం స్వప్రతిభావిశేషవిదితాశేషత్రయీ దర్శనౌ
నత్వా సున్దరరాజదాస ఇహ వాంకుర్వేఽద్య విజ్ఞాపనమ్ ॥ 1 ॥

ఇహ కుశలీ న వా మిత్రైరహమాసేవామనుగ్రహాత్సేవామ్ ।
కుర్వన్ రఘుపతిపదయోర్భావుకం భవతోర్ముహుర్విజిజ్ఞాసే ॥ 2 ॥

యద్యపిదిదృక్షమాణోవర్తే వదనే శుభోక్తిసంపన్నే ।
భవతోరహమిహ వశ్యోఽవశ్యం కరణీయ కార్యభారస్య ॥ 3 ॥

మత్వాఽత్ర మాం విధేయం మత్యా సుమనో గురోర్విజేతారౌ ।
సదనమిదం చరణరజఃపూతం కృపయా మయి ద్రుతం క్రియతామ్॥4॥

అద్య ఖలు కేఽపి విఖనః కులజాతాహం తం పణ్డితమన్యాః ।
శాంకర మతానుషక్తాశ్శార్ఙ్గధరేద్రాగుదాసతే కుదృశః ॥ 5 ॥

అన్యేఽత్ర పాంచరాత్రం పాంచరాత్రిం దివం శ్రితా హిత్వా ।
ఆత్మంభర యోఽన్య గురూన్ సమాశ్రయన్తే స తప్తముద్రాజ్యాః ॥6॥

న విజానతే స్వసూత్రాశయమిహ కుదృశః కుశేశయాక్షపరమ్ ।
నిర్గుణశబ్దేన పరం సద్గుణశూన్యం చ మన్వతే బ్రహ్మ ॥ 7 ॥

అనుపమమశేషతన్త్రస్వతన్త్రమామ్నాయమస్తకాచార్యమ్ ।
శ్రీశ్రీనివాసమఖినం విబుధం మన్యాస్తృణాయ మన్యంతే ॥ 8 ॥

అన్యే కేచిద్విబుధామన్యంతే సర్వమస్మదీయమతమ్ ।
శ్రీరామానుజ దృష్టాన్న భిద్యతేఽత్రేతి తచ్చ నాత్యుచితమ్ ॥ 9 ॥

శ్రీ శ్రీనివాసగురో ర్వోవైలక్షణ్యం తతః పృథగ్గ్రంథైః ।
వైఖానసస్య విశదం కథయన్నేవ స్వతశ్చ మహిమానమ్ ॥ 10 ॥

భక్తిం పరం హి మమ తే మోక్షోపాయం మహాన్స యతిరాజః ।
విఖనా భగవాన్ ప్రాహ చ భక్త్యా వరమస్య పూజనం పరమమ్ ॥11॥

బ్రూతే తథైవ భగవాన్ మోక్షోపాయం స్ఫుటం మరీచిశ్చ ।
సిద్ధాన్తయతి హి తద్వచ్ఛుద్ధాత్మా శ్రీనివాసమఖిరాజః ॥ 12 ॥

కథయతి యతికులరాజో న పాంచరాత్రే త్రయీ విరోధ ఇతి ।
అధ్వరి రాజోఽస్మాకం స ధ్వని తత్రాహ తద్విరోధం హి ॥ 13 ॥

అవిదితమహం తయా ర్వోన్యవేదయం నాహమద్య విద్వాంసః ।
స్వావగతం మిత్రజనే నివేదనీయం హి సాధు వాఽసాధు ॥ 14 ॥

క్షంతవ్యోఽయం మంతుర్నంతాహం కశ్చిదత్ర మంతవ్యః ।
విరళా భవాదృశో మే సరళాస్సదృశః క్షితౌ సధర్మాణః ॥ 15 ॥

ప్రతిపాలయామి భవతోః ప్రతివ్రతం చారువిద్వదవతంసౌ ।
ఏకాసికాంచకంచిత్సమయం వాఽస్మాకమధికమాశాసే ॥ 16 ॥

ఇతి శ్రీవైఖానసాభిజనదాసేన సుందరరాజ భట్టాచార్యేణ విరచితమ్

శ్రీనివాసదీక్షితేన్ద్రచరితం సంపూర్ణమ్

* * *